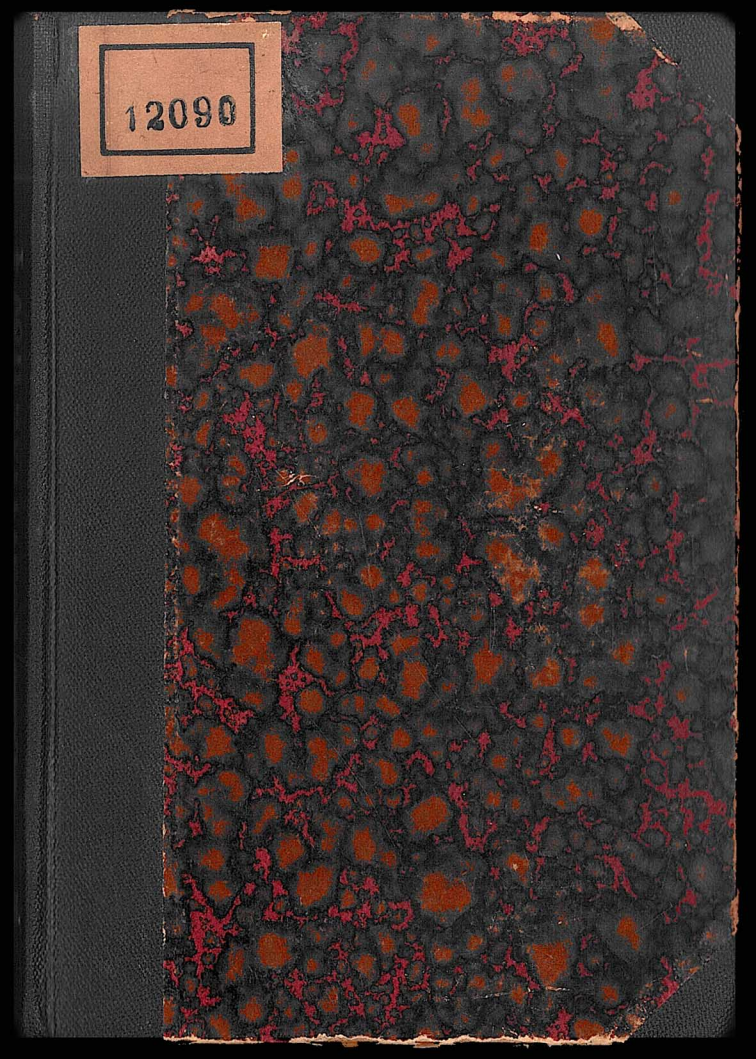

12090

The image shows the front cover of an old book. The spine, on the left, is made of dark, textured leather. The main part of the cover is decorated with marbled paper featuring a pattern of dark green, black, and reddish-brown spots and veins. A small, rectangular, light brown paper label is affixed to the upper left corner of the cover, containing the number '12090' printed in black ink. The label is framed by a thin black border. The edges of the book show signs of wear and age.

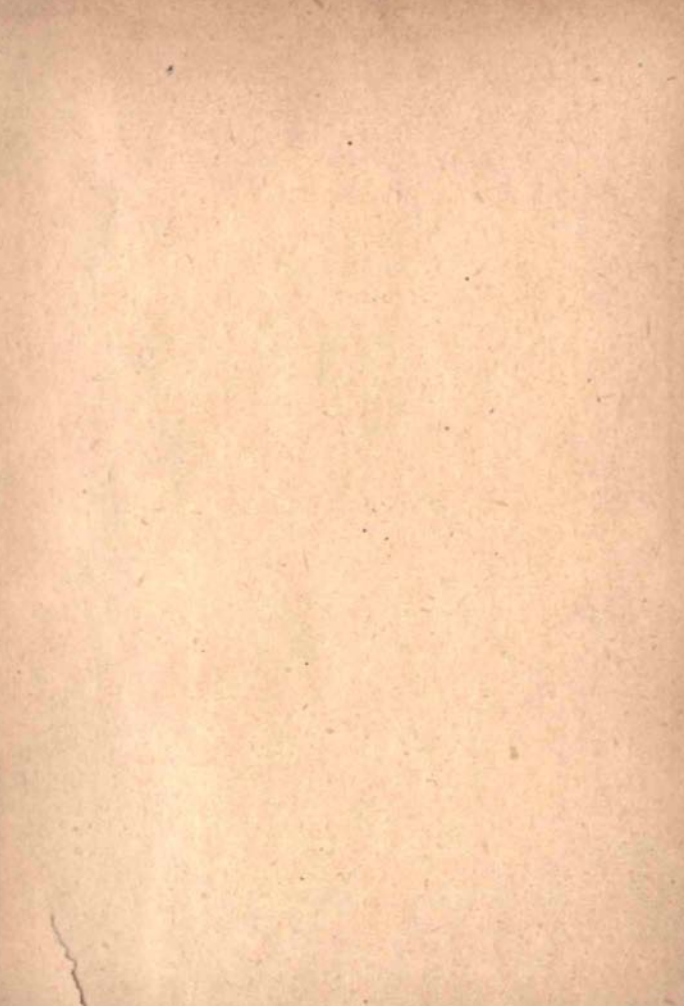
MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

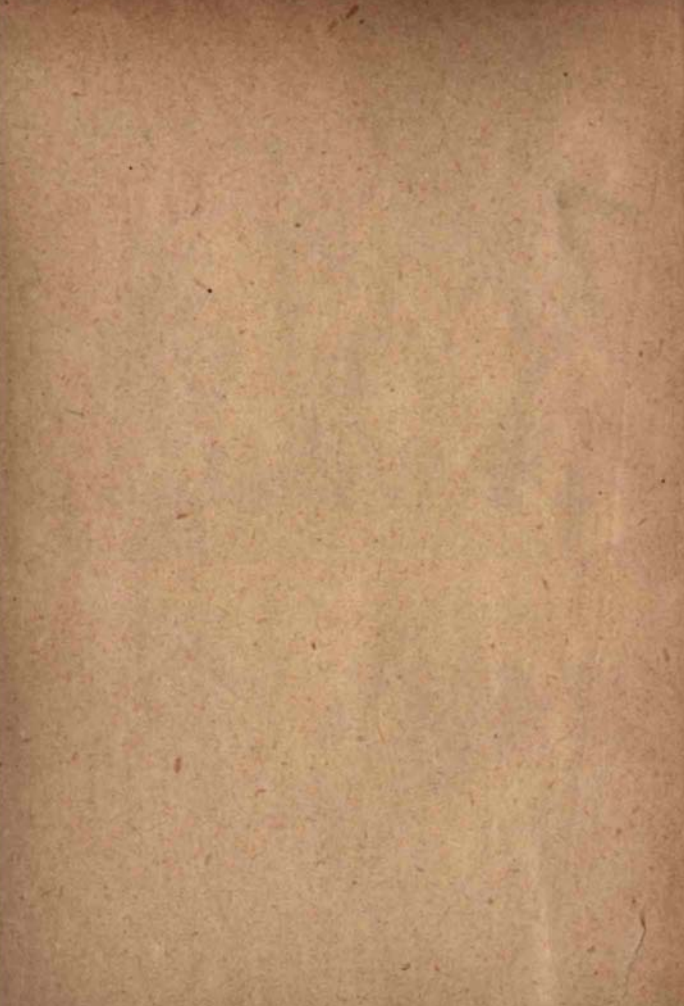

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

018701

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

**OLCSÓ
KÖNYVTÁR**

Alapította Gyulai Pál.
Szerkeszti Heinrich Gusztáv.

Egy-egy szám ára 20 fill.

GOETHE FAUSTJA

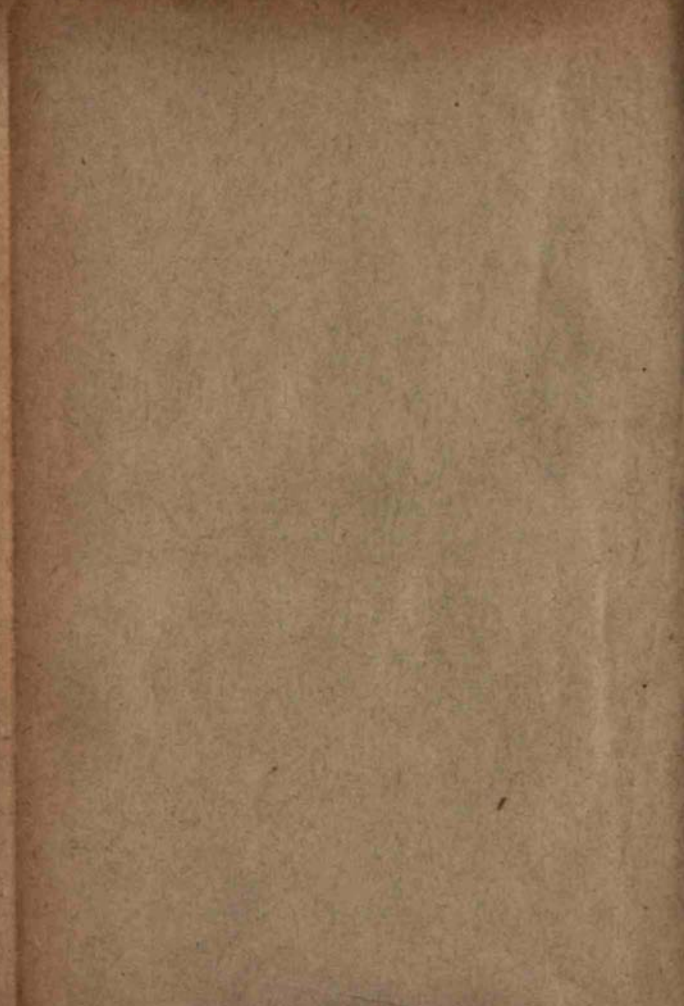
Magyarázta
BOYESEN H. HJORTH

Fordította
CSIKY GERGELY

1780–1784. sz.

1 K

**FRANKLIN-TÁRSULAT
KIADÁSA**

GOETHE FAUSTJA

MAGYARÁZTA

BOYSEN H. HJORTH

EGYETEMI TANÁR ITHACÁBAN (NEW-YORK)

FORDITOTTA

CSIKY GERGELY

BUDAPEST, 1915

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

KIADÁSA

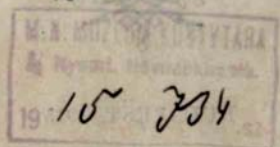
~~Franklin~~
~~348~~ ~~hs~~

12.090/1780-84

~~12090/1780-84~~

~~018704~~

ELSŐ RÉSZ.

I.

Valamely műalkotást, Goethe saját szavai szerint,* a fej csak a szív segítségével érthet meg. A szív szeme mélyebben és élesebben lát, mint a fejé; fölfedezi a rejtett életáramlatokat, melyek a költő művének az élő lüktetést és mozgást adják. Egy irodalmi termékre sem alkalmazható inkább a mesternek a maximája, mint saját *Faustjára*.

Ha csak mint értelmi jelenséget tekintjük is a *Faustot*, valóban csodálatos, sajátosságosan elbűvölő, valódi encyclopaediája bölcs és szellemes mondásoknak. De, mint a nemzetek szent iratainak, van még mélyebb jelképes jellege is; rejtett kincset, felhalmozott titkot foglal magában, mely csak tiszteletteljes és részvevőleg együttérző tanulmánynak nyílik meg. Felületes jelentése van a felületes számára (még pedig igen szép és becses jelentése), s gazdagabb és értékesebb tanulsága annak részére, a ki elég mélyre ás, hogy megtalálja.

Maga a költemény oly feloldhatatlanul egybe

* Riemer's Mittheilungen über Goethe, I. 487.

van szöve a költő életével, hogy ez utóbbit tulajdonképen úgy lehet tekinteni, mint az előbbinek folytonos élő magyarázatát. Az első serkentést erre Goethe tanuló korában, az 1770-ik évben nyerte, és az egész munka kevés hónappal halála után, 1832-ben készült el; áthidalja hát, mint a szivárvány, egész hosszú, eseményekben gazdag pályáját, s ragyogó színekben magába foglalja ifjúsága viharos szenvedélyét, férfikora küzdelmeit és törekvéseit, és vidámabb öregségének bölcsességét. Azért *Faust* teljes megértésére elengedhetetlen Goethe életének beható és alapos ismerete; de hány embernek volna ideje és türelme áthatolni az életrajzok, kommentárok, levelezések, beszélgetések stb. szüntelenül gyarapodó irodalmán, melyeket minden esztendő oly bámulatos tömegben hoz létre! És mégis, e sok közlemény közt alig van egy, melyet a tudós büntetlenül figyelmen kívül hagyhat, alig van egy, mely nem vetne újabb világot Goethe labirinth-szerű életének valamely ki nem kutatott zugára. Mert létezésök összességében jövőndölése volt körülbelül mindannak, a mit e század nyujtott, — jövőndölés, melyet saját korunk részben már beváltott, s melyet a jövőndő korszakok még tovább igazolni fognak. Egész tömeg szemre van hát szükség, hogy ama különféle gondolatáramlatoknak, melyeknek első forrása ő volt, előre haladó folyamát kövesse; minden újabb fölfedezés valamely reá való vonatkozást foglal magában,

és visszafelé sugárzó fényével megvilágítja valamely szavát, iratainak valamely helyét, mely előbb homályosnak vagy érthetetlennek tűnhetett föl. Mily termékenyítők voltak például a tudományban sejtelmei, mily serkentők ujjmutatásai! És még tévedései is változatlanul nem valamely igazságon alapultak-e, melynek oly óriási jelentősége volt, hogy napjaink meghökkent specialistái képtelenek voltak nyomára jutni? A minden természeti tünetemény egységéről, minden lét alap-ugyanazonosságáról szóló, sokszor becsmért tana világosan megmutatja az utat a fejlődés modern tanához, s több, mint ennek homályos előérzése. E gondolathoz való merev ragaszkodásával s ennek a természet minden országára való alkalmazásával fölfedezte (tisztán a priori-következtetés által) az intermaxillaris csontot, és felállította elméletét a növények átalakulásáról, melyet tőle elvitatni ma egy tudósnek sem jutna eszébe; és még sok egyebet, a mit az éles és világos látású költő, ki a természetet egész nagyszerű összességében vette szemügyre, egykor előre látott és homályosan sejtett, azt ma a tudomány saját pártatlan módja szerint igyekszik bebizonyítani, és a mellett lassan, de biztosan halad előre az ösvényen, melyet kijelölt. Mert Goethének, mint Faustnak, mindig megmutatta «a jó utat sugalmas ösztöne».*

* Az idézetek Dóczy Lajos és Váradi Antal fordítása szerint közöltetnek.

Tekintsük továbbá, hogy csak megközelítő fogalmat nyerjünk mindent átölelő szelleméről, mély műértelmét, kimerítő tanulmányait a múlt és jelen kor irodalmáról, gyakorlati ügyességét és tette rejét a kötelességek teljesítésében, melyeket hivatalos állása reá rótt. És e sokoldalú tevékenység értelmi eredményeit csaknem hatvan év folytán könyveibe rakta le, melyek valamenynyien bizonyos módon önéletirati vázlatok egy felséges arányú, nagyszabású és nagyszerűen felruházott szellemnek, és királyi örökség az emberiség számára, mely sohasem vesztheti el értékét. Senki sem olvashatja ama könyveket, senki sem hatolhat be értelmökbe és jelentésökbe a nélkül, hogy szellemi gyarapodást, a szellemi pókhálók eltávolítását, a láthatár elbűvölő kitágulását ne tapasztalná magában; kifogást tehet ugyan némely dolgok ellen, és balitéletei alkalmilag rosszul is járhatnak; de érezni fogja, hogy gondolkodásra ébred, s rövid idő alatt mélyebben és alaposabban lát, és különösen sokat megtanul látni, a mi iránt addig vak volt.

Nem akarnám állítani, hogy ez a kutatásra való serkentés legfőbb bája a *Faustnak*. De tudom, hogy soha sem olvastam Faustnak az egész lelket felizgató magánbeszédeit vagy Mephistophelessel folytatott fejtegetéseit a nélkül, hogy határozottan el ne menjen a kedvem a köznapi problémák sekély megoldásaitól, s vágyat ne érezzek leszállani a teremtség géphelyiségébe, és

megfigyelni rejtett gépezetének működését és menetét. E költemény erkölcsi fő értéke symbolikus jelentésében fekszik, mint a mely tipikus az újabb kor szellemére és törekvésére nézve; a századnak legfinomabb lényege az, mely e prometheusi szellem szenvedélyes sóhajtaiban, szemlélődéseiben és kétségbeesésében megjegecsesedett, azon szellemében, mely oly mohón vágyott átlépni az emberi tudás határain. A század szívbeli története az, melyet Goethe megírt; s oly értelmi erőre volt szükség, mint az övé, tág kiterjedéssel és athletai alkattal, és oly szemre, mely a korszak összes szellemi láthatárán áttekintett, hogy olyan typust alkosson, mely jóllehet határozottan egyéni, mégis lényének területén, valamint határolásaiban oly sokat egyesít, a mit, mert általános emberi, minden nemzet kénytelen volt tipikusnak elismerni.

Straszburban történt, a középkor iránti lelkesedésének legkorábbi napjaiban, hogy Goethe figyelme először irányult a Faust-mondára. Maga a történet, melyet bábjáték alakjában a német vásárokon gyakran adtak elő nyilvános helyeken, kétségkívül gyermekkorától fogva ismerős volt előtte. De Straszburban, melynek sötét és szűk utczái még mindig a középkor bélyegét és sajátságosan hangulatos színét viselik, s melynek pompás székesegyháza még mindig történetet regél a középkor hitéről és odaadásáról, reá nézve a Faust-monda új jelentést kezdett öltetni,

és az a gondolat tolult agyába, hogy drámának dolgozza fel, mely saját regényes természete legmélyebb szükségeinek és legizzóbb vágyainak kifejezése legyen. Akkoriban még nem voltak helyén műeszméi, melyek serkentsék, s öregebb korának méltóságos nyugalma még nem merült föl lelki szeme előtt, mint törekvésre méltó eszmény; nem voltak még allegorikus álarcai, melyek kísértetek gyanánt meglátogatták, sem kölcsönvett mythológiája, hogy alkotó tevékenységét, alakító erejét idegen csatornába erőszakolja. Az ifjú és tüzes lélek vidám meggyőződésével nézett önmagára, mint nemének típusára, és saját tapasztalására, mint az egész faj tapasztalására nézve tipikusra. Virágos beszédekert írt Shakspeareről, és lángoló dicsőítésekben áradozó értekezést a góth építészetéről. Góth volt, és mint ilyen, képes a jelentés egész sötét mélységéig behatolni valamely középkori góth mondába, és mind azt a pathost és szenvedélyt, mely ennek nyers, idomtalan és zűrzavaros anyagán keresztül kifejezésre törekedett, meleg és erélyes nyelvbe foglalni. Szokásához képest azonban nem bízta eszméjét azonnal papirosra, hanem még több éven át hordozta magában, míg kézzel fogható és határozott alakot vett föl.

Az első magánbeszédet, Faust első beszélgetését Wagnerrel és a thulei király balladáját 1774-ben és 1775-ben írta; az első találkozás Margittal, a szobájában való jelenet, s Faust és Mephisto-

pheles sétája valószínűleg ugyanez időszakban keletkezett. Az 1790-iki kiadásban, az úgynevezett Faust-töredékben, az összes előbb említett jelenetek, továbbá a székesegyházi jelenet, a boszorkánykonyha és a második párbeszéd Fausttal, mely e szavakkal kezdődik:

S mi az emberlét ősi osztályrésze,
Benső valómban élni akarom;

a tanulóval való beszélgetés és az Auerbach-pinczebeli jelenet is megvannak. Azért a teljes kiadásban, mely 1808-ban jelent meg, a következő jelenetek újak: a két prolog, Faust magánbeszéde Wagner távozása után (Hogy ki nem dől az ily szegény botor, kinek feje stb.), az öngyilkossági kísérlet és megakadályozása a húsvéti ének által, a kapu előtti séta, Mephistopheles első idézése és a második párbeszéd a fennemlített szavakig; továbbá Bálint és a többiek rövid föllépése, mely a székesegyházi jelenetre következik. Az 1790-iki töredék Margit felkiáltásával végződik: «Szomszédasszony! az üvegét!» és ájulásával. Említésre méltó, hogy az «Erdő és barlang» jelenet («Magasztos lény, megadtad mindenestül» stb.) a töredékben közvetetlenül «A kútnál» való jelenet, tehát Margit bukása után következik. Mint a dráma további fejtegetésében látni fogjuk, nem nehéz sejteni, miért változtatta meg Goethe a teljes kiadásában ama jelenetek helyét.

II.

«Leszálltok újra, ingó képzetek», — azt az érzést jelzi, melylyel a költő (körülbelül 1797 körül) ismét ifjú korának kedvencz munkájához járul. Huszonnégyszáz éve múlt, mióta figyelmét igénybe vette; a barátok, kik az ifjúság ama napjaiban örömmel hallgatták költeményét, meghaltak vagy szétszóródtak a nagy világban; alakjaik mint «kedves árnyak» merülnek föl emlékezetében, mi alatt szeme a jól ismert lapokon pihen.

Jól tudjuk, mily vonakodással tért vissza Goethe oly munkához, melyet egyszer maga mögött hagyott; iránta való érdeklődése közönségesen csak történeti volt, s «viselt ruhája egy darabjának», «levedlett kígyóbőrnek» szokta nevezni.* Hiszen maga jegyzi meg tréfásan, hogy valahányszor hibát vett észre valamely már közzétett drámában vagy költeményben, bizonyára azt kellett tapasztalnia, hogy csak egy új hiba elkövetésével javította ki.** Oly tökéletesen kinőtt saját ifjúkori énjéből, hogy kénytelen volt lemondani mind ama műveinek megítéléséről, melyek megelőzték olasz utazását.*** Még a Faust-töredék is, melyben egykor megkísérté lételének tulajdonképeni talányát megtestesíteni, mely «húsából való

* Riemer's Mittheilg. über Goethe. I. 304.

** U. o. I. 301.

*** Goethe beszélgetései Eckermannal és Eberttel.

hús, csontjából való csont» volt, még ez sem tűnt föl előtte úgy, mint önmagának élő része, és csupán kivált Schillernek e munkáról való magas véleménye bírta arra, hogy ismét hozzá fogjon, mielőtt késő volna. Mily kevésre becsülte ezt eleinte maga, következtetni lehet efféle kifejezésekből, mint «e barbár compositio», e «bolondság», e «torzkép» stb., melyeket Schillerrel való levelezésében ismételten használ Faustjáról. Nem is oly visszás ez, mint talán látszanék. Goethe stilje, mely egykor szenvedélyesen meg tudott felelni az emberi indulatok egész hanglétrájának, most bizonyos komoly méltósággal mozgott higgadt trimeterekben és pentameterekben; művészeti hitvallása alapos átalakuláson ment keresztül, s életének egész hangja és célja más lett. A mi pedig stiljét illeti, ha két végletében egybe-hasonlítjuk, nehéz szemet hunyni a tény előtt, hogy erőben elvesztette azt, a mit előkelőségben nyert. Az 1808-iki kiadás új részeiben azonban még mindig elég hajlékony és erős, hogy a hatalmas gondolatokhoz alkalmazkodjék, melyeket kifejeznie és közlenie kell. E sorok:

Kiszáll dalom az ismeretlen népnek,
Tetszésitől is fél az én szívem —

azt mutatják, hogy Goethe teljesen közömbös volt közönsége iránt. Felolvasta ugyan műveit bizalmas barátainak, és örült, ha megértették és megbecsülték; de sohasem volt az a lelkesítő

öntudata, hogy egy egész nemzet szívéhez szól. Ha az emberiségről nagyban beszél, az rendesen bizonyos arisztokratikus kicsinyléssel történik. «A tömeg és többség — úgymond * — szükségképpen képtelen és fonák; mert *kényelemszerető*, és a tévedés mindig kényelmesebb, mint az igazság. Ez utóbbit komolyan és fentartás nélkül kell tekinteni és alkalmazni. A tévedés azonban hozzá simul minden lusta, kényelmes vagy balga egyéniséghez, olyan mint az a máz, melylyel mindent könnyen be lehet vonni.» Egy másik megjegyzése, melyet Müller kanczellár közöl, még jellemzőbb. «Alapjában véve» — mondá Goethe — «mindig nagyon önző módon tanultam a természetet és művészetet, hogy tudniillik ismeretet szerezzek magamnak. Azért írtam e tárgyáról, hogy saját műveltségemet még fokozzam. Hogy más emberek mit csinálnak belőle, az rám nézve nagyon közömbös.»

Alig igazságos talán, szószerint magyarázni egy bizalmas, szóbeli nyilatkozatot, mely a barát előtt történik; de a hol egy egész tömeg nyilatkozat, évek hosszú során át szétszórva, mind egy irányba céloz, ott bizonyára lehet ama nézet létezésére következtetni, melyet kifejez. Riemer, ki harminczévi folytonos érintkezésben állt Goethével, nagyon nyomatékosan nyilatkozik e

* Goethes Unterhaltungen mit dem Kanzler Fr. von Müller. Stuttgart, 1870. 126. l.

pontra nézve s egész csomó írott és szóbeli nyilatkozatot idéz Goethének vele való levelezéseiből és beszélgetéseiből, hogy bebizonyítsa a költő föltétlen közömbösségét a közönség iránt. És mégis elismeri, hogy a költő panaszkodott a hidegség miatt, melylyel *Iphigeniáját* és *Tassóját* fogadták, — e műveit, melyekbe «annyit öntött át szíve véréből». Számos bizonyíték mutatja azt is, hogy a kicsinylés, melylyel a tudományos világ anatómiai és botanikai fölfedezéseit s a színről való tanát fogadta, állandó forrása volt reá nézve a kedvetlenségnek és bosszankodásnak.

Ez adatok nem állnak szükségképen ellentétben egymással, hanem csak azt bizonyítják, hogy Goethe, mint a legtöbb hozzá hasonló ember, mindig el akarta magával hitetni, mintha csak önmagának s kicsiny válogatott baráti körének dolgoznék és alkotna, de szívében mégsem volt oly közömbös a világ véleménye iránt, mint gondolta.

Az ismert aesthetikus, Vischer, ki *Fausttal* behatólag foglalkozott s több becses magyarázatot és bírálatot írt róla,* a színpadi előjátékot humorisztikus mentegetőzésnek nevezi, melylyel a szerző útnak ereszté csonka művét. Nézete szerint ugyanis a dráma még mostani alakjában is csonka, ámbár mint ilyen, bizonyára herkulési

* Vischer: Goethes Faust. Stuttgart, 1875. Úgyszintén több régiebb dolgozata Faustról.

munka; véleménye szerint sok *lacuna*, hézag, ugrás és egyenetlenség van benne, melyeknek kimutatásában és megvilágításában nagy tudományosságot és kritikai éleselműséget fejt ki. Az előjáték eszméjét a «Sakuntala» hindu drámából kölcsönözte, melyet Goethe fordításban ismert.

Az igazgató, ki a helyzetnek tisztán gyakorlati és üzleti felfogását képviseli, azzal a kéréssel fordul a költőhöz és a «bohóczhoz», hogy segítsék ki zavarából. Az emberek «nyugodtan ülnek itt és szeretnének elbámulni», azt akarják, hogy «minden friss és új és tetszetős legyen», — új és erőszakos eseményeket, rendkívüli megindulásokat s pazar színpadi hatásokat kívánnak; ne legyen hiány napban, holdban, csillagokban, tűzben, villámokban; olyasmit akar, a miben mind ebből van valami, s mentől tarkább és többféle, annál jobb, akkor a bölcsek és a bolondok egyaránt találnak benne valamit, a miben gyönyörködnek, s az ember a gazdagság és kedveltség széles országútjára jut. A közönség, fájdalom, nem oly elfogulatlan többé, a mint kívánatos volna, mert a hírlapokat olvassa és megszokta a különös eseményeket. Azért igyekezzetek a végsőig megfelelni követelményeinek; dobjátok el eszményeiteket; nézzétek meg jobban hallgatóságokat és ereszkedjete le színvonaláig.

Ez az igazgató bölcsészete; sok van benne ama mephistophelesi józan észből, melynek csalékony

természetét érezhetjük ugyan, de annál nehezebben czáfolhatjuk meg. Mintha Goethe itt már előízét nyújtotta volna Faust és Mephisto lélektani ellentétének a költő és igazgató viszonyában, mert amaz érzi magasztos hivatásának méltóságát s nem akarja a tarka tömeg merő időtöltésévé lealjasítani, s azért az igazgató kérése miatt szenvedélyes haraggal e szavakban tör ki:

Ne szólj nekem e tarka sokaságról,
Melynek láttára nemtőnk elborul.

Goethe saját hangjára ismerünk itt, a mint ama kényszerűség ellen küzdök, mely a weimari színház sok évi vezetésében reá róttá, hogy tekintettel legyen a műveletlen közönség elfajult ízlésére, mely közvetve kicsikarta tőle az engedélyt, hogy Kotzebue siránkozó darabjai és érzelő polgári drámái s Werner Zachariás csodás martyr-színjátékai előadassanak színpadján.* A költőnek magasztos szenvedélyű méltatlankodással teljes tiltakozása az igazgató piszkos, tényleges és tisztán gyakorlati vagy üzleti felfogása ellen, kétségkívül nyert valami tüzet és hevességet a daczos és bosszús érzéstől, melylyel

* Müller idézi (5. l.) Goethének egy nyilatkozatát azon alkalomból, midőn Oehlenschläger kívánságát fejezte ki, hogy «Correggio»-ját előadják a weimari színpadon. Goethe azt felelte, hogy elfogadta ugyan Werner Zachariás «Wanda»-ját, de abból, hogy egy ostobaságot követett el, nem következik az, hogy tíz ostobaságot kövessen el.

saját legnagyobb műveinek hideg fogadtatása a közönség részéről eltölté. A Faust-töredéket például a szerzőnek néhány kevés bizalmasabb barátja (Jacobi, Schiller, Steffens és mások) valódi értéke szerint becsülte meg, és többen az élesebb látású bírálók közül, mint Huber és Schlegel A. V. többé vagy kevésbbé föltételes és jogosult tetzésben részesítették; de a nagy közönségre a könyv semmiféle hatást sem látszott tenni, és a nagyon csekély számú kiadás lassan és ki nem elégítőleg kelt el. *Tassonak* és *Iphigéniának* hasonló sorsa volt, és tudományos értekezései számára tudvalevőleg Goethe még akkor is, midőn híre tetőpontján állt, alig tudott kiadót találni.

Az előjáték bohócza nagyon közel rokon a népies Hanswursttal, melyet Neuber Friderika 1737-ben Gottsched indítványára ünnepélyesen száműzött a német színpadról. A bábjátékban s az alacsony vándorcsapatok Kasperle- és vásári színpadján, melyek deszkabódékban játszottak s melyek közül egyet Goethe az előjátékban mutat be, amaz időben, az előbbi század második felében, a Hanswurst még az egyik legfőbb vonzó eszköz. A bohóc felfogása a drámáról lényegében nem tér el az igazgatóétól; csakhogy amaz, mert rá nézve semmi sem forog koczán, képes humorisztikus oldaláról tekinteni a helyzetet. Ez a bohóc vagy Hanswurst képviselője a könnyű, epikuri, magát átengedő, kényelmes életbölcseletnek, melyet a közönségnek oly nagy

része oszt, s mely az igazgató durva, orcátlan semmisség-elméleténél alig kevésbé rántja le a költőt s viszi kísértetbe a mammonnal való piszkos egyezkedés által, hogy legnemesebb, legmagasabb törekvését feláldozza, lelkének alacsonyabb táján lakják, s mulandó, rövid életű sikerre törekedjék.

A mennyei prolog, mint mindenki ráismerhet, Jób könyvének azon helyétől vette mintáját, hol az Atya-isten maga köré gyűjti a mennyei seregeket és közöttük van a sátán. Az arkangyalok egymást felváltó éneke a rhythmus és dallam csodaműve, s különösen a nem-németnek kell föltűnnie, ki megszokta érdesnek és durvának tartani a német nyelvet, és nem igen várná, hogy ily rhythmikus segélyforrásai legyenek, oly mély és teljes orgonahangok, oly gazdag, oly sokféle és mégis bizonyos méltóságos egyhangúságú ezüst összhangok, hogy a végtelen tér és idő sejtelmeit ébresztik föl bennünk. Magasztos tisztaság van a nyelvben és nyugodt folyamatosság érzése a hím- és nőrímeik változatosságában, melyek lényegesen hozzájárulnak a végtelen vidámság, kellem és szelídség benyomásának emeléséhez, melyet ama mennyei lények tesznek, kiknek szeme képes behatolni a mindenség egyenes mozgásának közepette létező egyetemes összhang és rend e nagy panorámájába.

A költő előnkbe vezeti a három arkangyalt, Ráfáelt, Gábort, és Mihályt, kik letekintenek

naprendszerünkre, és látják, mint végzi a nap «megszabott utazását» a világon keresztül, körülvéve bolygóitól, melyek a magok részéről ismét a központi test körül járnak és tengelyök körül forognak, s e mellett majd megvilágított, majd elhomályosult oldalukat fordítják a mennyei szemlélők felé. Ráfáel a naphoz szól, mely a régi mód szerint

Versenybe zengve zeng
S dörgő futással végzi útját,
Mit rendelő törvénye szab.

Az eszme, hogy a nap hangot ad, a mint mennydörgő útját végzi a teremtesen át, csodálatosan élővé és behatóvá teszi az egész magasztos színjátékot. Mesterileg realiztikus vonás ez, mely a jelenetet mintegy egyéníti s a körbenfutó végtelenségek nyomasztó nagyságának közepette nyugvó pontot nyújt az érzelemnek. Gábor a föld szépségét magasztalja, a nap és éj váltakozásával, «az örök gyors sphaerapályán» való tova ragadtatásban. Mihály a hatalmas tüneményekre központosítja figyelmét, melyek körülötte «dühöngve képezik a legmélyebb hatás lánczolatát»; a szétrombolhatatlan összhangról énekel, mely mindenütt uralkodik a «mennykőcsapás ösvényén», daczára a «lángot villámló pusztításnak». Végül mindhárman karban ismétlik az első stanza refrainjét, mely különös súlyt helyez az örök szabályosság és rend gondolatára, a mint ez a teremtes napjának «enyhe menetében» látható:

Megfoghatatlan teremted,
Mint első nap volt, oly dicső.

A mennyei összhang e jeleneteibe belép most Mephistopheles, a tagadás szelleme, a chaos fia. Reá nézve az erkölcsi világ, mely kiválólag igénybe veszi figyelmét, nyomorúságosan rossz, és semmit sem képes látni az egyetemes fényből és sugárzó világosságból, melyet az arkangyalok magasztalnak. Sőt éneköket is megkísérli parodizálni és humorisztikus módon kérdőre vonja az Istent, hogy földének legfőbb lakóját ily nyomorúságos torz lénynyé teremtette:

A föld kis istene mindig csak egyenlő,
S mint első nap, ma is oly furcsa ő.

Közel járunk itt a gondolathoz, hogy a költő ez énekben nem csupán a csillagászati minden-ség dicsőítését akarta nyújtani, és az erősen kifejezett erkölcsi ellentét, melyet Mephistopheles fölléptetése hoz létre, elkerülhetetlenné teszi a következtetést, hogy az egész jelenetnek, láthatólag a felszínen fekvő jelentése mellett, mélyebb jelképes jelentése is van s mintegy kulcsául szolgálhat a következő dráma magyarázatának. Nem valószínű-e, hogy Goethe körülbelül így okoskodott: A physikai világban az égi testek végtelen sorát legkörükben örök változhatatlan törvények vezetik s a legcsekélyebb zavar vagy összeütközés nélkül fentartják különféle forgá-

saik roppant bonyodalmas rendjét; nem épen olyan észszerű-e hinni, hogy épen oly kimerítő és kifürkészhetetlen törvények uralkodnak az emberi lét látszólagos ellenmondásának és rendtelenségének közepette, még ha látó erőnk korlátolt is áttekintésére, eszünk sekélyes megértésére? * A mint a nappal enyhe egyenletes mozgása érintetlenül marad a villám, vihar s egyéb pillanatnyi megzavarások «legmélyebb hatásától»: nem volna-e az erkölcsi mindenségben is, minden egyéni gond, nyomor és romlás közepett, valami folytonos, szakadatlan fejlődés egy jobb állapot felé? Nem húzhatna-e hasznót a sokaság, azaz a faj a kevesek keserű tapasztalásából vagy épen látszólagos feláldozásából?

Mephistopheles aztán az emberiség nyomorúságos helyzetére és alkotására fordítja az Isten figyelmét:

Az ember sorsa oly nyomorba jár,
Restellek is beléjük bujni már.

... Egy kissé könnyebb dolga lenne,
Ha fényedből szikrát se kap,
Ő észnek hívja s haszna benne,
Hogy állatok közt ő legállatabb.

* «Ellentétben a chaossal, melyet az erkölcsi világ Mephistopheles szemének nyujt, ez éneknek azt a jelentést kell tulajdonítani, hogy általában a természet változhatatlan törvényes rendjét ünnepli.» (Vischer.)

Az Isten erre kérdi Mephistót, ismeri-e szolgáját, Faustot (és ha a tiszteletnek valami hiánya van abban, hogy az Úrral ily kérdést tétet, a biblia előbb említett példája kimentheti a költőt); mire az ördög rendkívül találó és meglepő jellemzéssel, mely azt bizonyítja, hogy már egy ideje szemügyre kellett vennie Faustot, mert már oly alaposan ismeri természetét, — így felel:

Ugyancsak furcsa módon híved a':
 Nem földi a bolondnak étke, itala,
 Forrása őt távolba hajtja,
 Hogy örült, félig tudja tán,
 Az égtől legszebb csillagát ohajtja,
 A földtől minden üdvöt megkíván,
 S nem rejt olyant közelség, messzeség,
 Mi megnyugtassa fölkavart szívét.

Itt van Faust jellemének alaphangja, — az, a mit jobb kifejezés híján *titáni voltának* nevezek, tudniillik epedő vágya földi helyzetének természetes korlátoltságát lerontani, szenvedélyes vágya valami homályosan sejtett magasabb állapot után. Ez a titán, ki ismét föl akar hatolni az elérhetetlen égis. E titáni tulajdonságában azonban Faust úgy van feltüntetve, mint az emberi faj legnemesebb törekvéseinek megtestesítése, — valóban ő a faj képviselője azon értelemben, hogy valamely fajnak legjobban kifejlett egyénisége egyszersmind annak legigazabb képviselője. Bizonyítja, mily rejtett lehetőségek van-

nak a fajban s mily viszonylagos tökéletességet képes kedvező körülmények közt elérni. Azért az Úr kihívja Mephistophelest, hogy Faustot «vonja el ősforrásától», rántsa le, és a fogadás díja az emberi nem fölötti saját uralma. Mephisto fogadást ajánl, melyet az Úr optimisztikus bizalommal elfogad:

Kisérts terelni, hogyha szédül,
A magad útai felé:
S ismerd majd szégyenülve bé,
Hogy jó embernek jó utat
Sugalmas ösztöne mutat.

A fogadás díja Faust lelke; ha sikerül az ördögnek minden jót kiirtani belőle, akkor legyen az övé; ellenkező esetben maradjon meg az Úr-nak.

A fogadás tipikus minőségére és tulajdonságára nem lehet elég súlyt fektetni. Mint szerencsejáték egyetlen emberi lélek mérő birtokáért határozottan tréfásnak látszhatnék, azonkívül kegyetlenül igazságtalan is volna a kérdéses lélek ellen, melyre az ördög most minden rendelkezésére álló tetteirejét összpontosítja, míg a mennyei seregek (a mennyire a szövegből látható) semmi intézkedést sem tesznek védelmére. De jóllehet az utóbbi kifogás látszólag jogosult, az egész dráma magasabb méltóságot és jelentést nyer az által, hogy az örök és egyetemes gondolat területére emelkedik. Az egész jelenet (bibliai mintá-

jához képest) oly félreismerhetetlenül mythologikus jelképpé lesz, mint bizonyos nagyszerű gondolatok kifejezésévé, melyeket csak ebbe az alakba lehetett öltöztetni, hogy a fogadásban rejlő látszólagos tisztelethiány eltűnik a gondolat óriási nagysága előtt. Ha valaki kételkednék e nézet helyességéről, hasonlítsa össze a második rész végső versével. Nagyon természetesen sejt-hetjük, hogy a költő, ha valahol, úgy itt ad új-mutatást a nézve, mikép kívánja művét meg-ítéltetni. A jelenet itt ismét az égben van, hol a chorus mystikusan így énekel:

Minden, mi eltűnő,

Csupán hasonlat;

Az el nem érhető,

Itt létbe olvad.

Az emberi nem sorsa és rendeltetése, úgy, a mint a költő látta, volt az, melyet Faust pályája jelképileg feltüntetett — merész epedő törekvé-seiben, bukásában és szenvedéseiben és végső megmentésében. Az élet legfőbb, legszüksége-sebb, leglényegesebb és legbonyolultabb problé-mái vannak belevonva a pathos és vídámság közt váltakozó jelenetekbe, és ha Goethe nem nyuj-totta is ezeknek pozitív megoldását, mindenesetre tagadhatatlanul erős módon tudta tárgyalni; va-lami egészséges erély és szabadság van specu-latiójában, s oly tág és éleslátó erő, mely a lát-

szólagos chaos közepett is megpillantja a törvényt és rendet, s velünk is megpillantatja.

Végül megjegyezzük, hogy Mephistopheles jellemét nem részletenként tárgyaljuk, mint a drámában fejlődik, hanem az idézési jelenetben foglaljuk össze különféle elemeit, hol meglehetősen kimerítő elemzését fogjuk adni.

III.

A tragédia első részét megnyitó magánbeszéd első sorai úgy állítják előnkbe Faustot, mint encyclopaedikus tudású embert, ki az *omne scibilé-t*, kora tudományának egész tudásra méltó tartalmát magáévá tette. A dráma ebben megegyezik a különböző bábjátékokkal, melyek mind egyformán kifejezik Faust türelmetlenségét az emberi ismeret sekélyessége miatt, s e korlátolt tudást adják okul, miért fordul természetfölötti segélyhez. Különben úgy látszik, első mintáját, a mint a mondából ismerjük, nem vezette magasabb indok, mint epedő vágy a hírnév után, mert már abban is kitűnő szerencsét vélt megpillantani, hogy képes volt a hatalmas szellemeknek parancsolni és segítségökkal csodát művelni. De a régi mondának e kísértete, mint Kreyszig találólag mondja,* az ifjú és izzó költő karjaiban meleggé

* Vorlesungen über Goethes Faust, 47.

és élővé lett. Goethe saját titáni, szenvedélyes lelkét lehelte ama phantomba, és keblében emberi szív kezdett lüktetni, emberi indulatok kezdtek megmozdulni és dolgozni. Faust azon alakjában, melyben most bírjuk, egyike amaz örök, tisztán emberi típusoknak, melyek nincsenek bizonyos korszakra vagy századra szorítva, hanem minden században van párjuk, míg az emberiség keblében fogja rejteni a prometheusi szikrát.

Goethének, mint a Sturm és Drang-korszakbeli minden társának, kiváló előszeretete volt az e fajta lángész iránt. E korszak minden írójának és költőjének ugyanez egetostromló törekvései voltak, ugyanígy kicsinyelték a mult tudományos, irodalmi és vallási eredményeit, ugyanazon vakmerő szándékuk volt, a világot saját külön hatáskörén belül tágabb és szabadabb alapon és a természettel való szorosabb megegyezésben újra fölépíteni. Megvetették az akadémiai és egyetemi tudósok fáradságosan fölépített rendszereit s fiatal türelmetlenséggel elvetették a lassú empirikus módszereket, melyekkel ezek az emberi tudás gyarapításán dolgoztak. Azt hitték, hogy a természethez való úgynevezett visszatérés által a lét minden rejtélyét megoldották, s azt remélték, hogy merész ugrással az abszolút igazság birtokába jutnak. Bizonyos, hogy Goethe sohasem osztozott e balgaságokban oly kiterjedésben, mint az iskola kicsapongóbb tagjai: Lenz, Klinger, Basedow stb.; mert még legszilajabb

titánságának napjaiban is erős ellensúlyt tartott meg a józan észből, mely megóvta őt a visszaszító kicsapongásoktól, melyek néhány társát tönkretették. De mindenestre jelentős dolog marad, hogy Faust első jeleneteit akkor írta, mikor még amaz iskola befolyása alatt állt, és hogy a dráma, habár nagyon megnemesített alakban, sokat testesít meg a főbb eszmékből, melyeket a Sturm és Drang-korszak hirdetett. Faust szelleme tehát, legbensőbb lényege szerint, szoros rokonságban áll Goethe szellemével, és Faust nyilatkozatainak pompás logikai spontaneitását és hevét az első töredékben annál könnyebben meg lehet magyarázni a szerző és hőse rokonságából. Goethe későbbi napjaiban, midőn már rég elvesztette Faust-hangulatát, hangjának többé nem volt meg az a teljessége és terjedelme, nem volt meg benne a közvetlen, hatásos és tüzes kifejezésnek az a terjedelmes hanglétrája. Hiába keresünk *Tassó*-ban, *Iphigeniá*-ban s még későbbi lyrai költeményeiben is oly meleg, izzó és lüktető nyelvet, a hatalmas melléknevek és kifejezések oly felséges teljességét, oly abszolút uralmat a hang és érzelem összes segélyforrásai fölött.

Német kommentátorok sok fáradságot és kutatást fordítottak annak megállapítására, mennyi ment át közvetve vagy közvetetlenül Goethe személyes indulataiból és tapasztalataiból drámájának szerkesztésébe. Jól ismert tény, hogy

ritkán írt valamit, a minek valami vonatkozása nem volt saját életének valamely eseményére vagy tapasztalására, és hogy iratai, saját kifejezése szerint, egyetlen, élte hosszáig tartó valomást képeznek. Épen a *Faust*-ra tesz ily megjegyzést: * «A jelentős bábjáték-mese sokféle hangon zúgott és zümmögött bennem. Én is bebarangoltam minden tudást és elég korán megismertem hívságos voltát. Az életben is sokféle módon kísérletet tettem, és mindig kevésbé kielégítve és jobban meggyötörve tértem vissza».

És ugyanez önéletrajzban egy igen mulattató fejezet van szentelve lipcsei diákéletének és a hiábavaló kísérleteknek, melyeket Lipcsében tett, hogy érdeklődést gerjesszen magában a bölcsélet és jogtudomány pedáns tanárainak unalmas előadásai iránt. E tudományokról való nézetében és saját csekély eredményének okaiban ismét Faust szavának visszhangját halljuk. De nincs itt szükség a példák szaporítására, mert alig van jelenet a drámában, melyből nem lehetne párhuzamos példákat levonni.

A magánbeszéd a teljes csüggedés hangján kezdődik:

Jurisprudentiát és medikát,

Hej! és még hozzá filozofiát,

Meg theologiát is — fájdalom!

Nagy hévvel áttanultam s mind tudom;

* Wahrheit und Dichtung.

S most itt vagyok, szegény bolond,
S annyit tudok, mint egykoron.

E szavak csaknem egyértelműek a bábjátékéival, csakhogy rhythmikus és szellemesített alakban, s még a vége is egybehangzó:

Mely eb viselné ezt az életet!
Azért választám a bűvészetet.

Itt azonban fontos különbség van. Nem hírnévért, nem csodatevő hatalom elnyeréseért adta magát Goethe hőse a mágiára, hanem csak azon szándékkal, hogy a világot legbensőbb lényegében megismerje, magvait és nemző erőit kikutassa, s így, mint a fiatalság tanítója, megkíméltessek azon megaláztatástól, hogy «ne kelljen oly keservesen tanítania, a mit nem tud».

Így nem az ifjúság vakmerő, elbizakodott gőgje, hanem a hosszú élet keserű tapasztalása beszél, mely komoly, de gyümölcstelen fáradozásban telt el, hogy a tömeget kielégítő felszínen áthatolva, az emberi tudás legmélyebb forrásáig jusson. Mint a holdhoz intézett fájdalmas szép beszéd mutatja, a retorták és poros foliások közt eltöltött évek nem fojtották el az agg tudós lángoló szellemét; még mindig erősen kering a vér ereiben:

Bár szép színedben járhatnék,
Barlangok körül, bérctetőkön,

Fényedtől párolgó mezőkön,
 A szellemekkel szállhatnak,
 Lefürdve a fülledt tudást,
 Új harmatodból innám gyógyulást!

Mind oly dolgok, melyeket ötven éves köszvényes tudósok megbocsáthatatlan különcségeknek tekintenének. Údító természetesség van abban, a mint Faust erre «átkos fülledt kővermék» rajzolja, a mi egészséges tagadása vagy megvetése az akadémiai előkelőség minden szabályának. A meztelen természetszemlélet utáni vágya, zavartalanul «a lomha párátób», a föld szellemének földidézéséhez vezet, a mely személyesítése a természet életének a maga nagy összességében. De halandó szemek nem viselhetik el e meztelen abszolút szemléletet; Faust visszaretten a szellem tekintetétől s elfordítja arról szemét, a mit oly régen és oly vágyóan kívánt látni. Az ember, mint véges lény, nem képes az abszolút igazság látását elviselni; csak többféle homályosító, mérséklő eszközön át, s csak rövid, futólagos pillanatokra lehet leleplezni előtte az igazságot. De — lehetne mondani — az ember maga is csak egy része a természeti élet e nagy összességének, és így része a föld szellemének s épen azért hozzá hasonló; és a hasonlót, a görög bölcs állítása szerint, csak a hasonló ismerheti meg. Faust mégis képtelen megérteni a föld szellemét.

Kit fölfogsz, ahhoz vagy hasonló,
Én hozzám nem.

A különbség itt inkább mennyiségi, mint minőségi. Hogy Vischer kifejezésével éljünk, lényegileg föl kell foghatnunk a föld szellemét, mert hasonlítunk hozzá, és hasonlítani kell hozzá, mert felfoghatjuk; hiszen a gyermeknek ugyanazon húsa és vére van, mint nemzőjének. De ez a nemző oly végtelenül nagyobb, mint mindegyike megszámlálhatatlan gyermekeinek, hogy a lényegegyenlőséget nagyban korlátozza a mennyiségi egyenlőtlenség. Faustnak igaza van, midőn a megismerést minőségi egyenlősítésnek veszi; de nincs igaza, midőn át akarja ugrani a terjedelemben és hatalomban való végtelen távolságot, mely az egyes lényt a lények lényétől elválasztja.*

A föld szellemének eltűnése után Faustot heves kitöréseiben famulusának, Wagnernek, belépése szakítja félbe, ki azt véli, hogy Faust görög tragédiát olvas, és nem akarja elveszteni további kiképzésének ez alkalmát. Wagner a legpompásabb typusa a száraz, fáradozó, fejtörő, lelkiismeretes pedánsnak, a minőt csak valamely irodalom felmutathat, — oly typus, melyben minden egyetem, nemcsak a németek bővelkednek, s mely még éppen nem halt ki, mióta Goethe

* Goethes Faust. Neue Beiträge. 265. l.

megmutatta vonásait a világnak. Lehet-e valami mulattatóbb, mint az ellentét e poros, száraz, vén pergamen és a tüzes, törekvő Faust között? Az egyik oly sekélyes és üres, s oly becsületesen megelégedett sekélyességével; és a másik, ki minden mélysége és ragyogó tehetségei mellett, ezeknek korlátoltsága miatt, oly levertnek és meg-alázottnak érzi magát. A mi a philistert oly mulatságossá s egyszersmind oly emberien érthetővé teszi, az épen úgy a humor, melylyel rajzolja van, mint a humor tökéletes hiánya saját jellemében. Kinevetik háta mögött, de ő nem veszi észre. Már csak pusztá sejtése is annak, hogy humorisztikus világításban tekinthetnék, hogy mások szemében kevésbbé tiszteletre méltó lehet, mint a magáéban, rendkívül boldogtalanná tenné. Higgadt öröme egy hiteles kézirati szöveg megpillantásakor, jólelkű önhittsége,* megbatá-

* Kreyszig találóan az izmos középszerűség önérzetét tulajdonítja Wagnernek. (Vorles. 41. l.) Rosenkranz így jellemzi: Wagner, ez a boldog reflexiója a vászonnak és papírnak, a száraz empirikus, az ismeretek gyarapításán szorgoskodó tudós, a józan ész, ki azonban képes rajongni szegényes kutatásaiért, ki jól érzi magát korlátoltságában. A Wagnerek tanulnak és mindig tanulnak, és még sem jutnak el a bölcsességhez. Mohón ásnak kincsek után és boldogok, ha gilisztákat találnak. Mivel magoktól semmit sem tudnak kigondolni, kitalálni, kívülről kell valamit a magok számára szereznőök. Egy «méltó program», mely előttök kitarul, az egész eget leszállítani látszik számukra. Bölcsészünk famulusa ide sompolgott, mert azt hívé, Faust görög tragédiát szaval, és ő is szeretne valamit nyerni

rozása a retorikáról (művészet, a semmit csodálatra méltó módon előadni) és a naiv, jámbor, habár tudományos bárgyúság Faustnak szívből fakadó sceptikus és önszemrehányó kitöréseivel szemben a sétán — mind ezek mesteri vonások s összességökben teljessé teszik szellemi és anyagi arczatát ez egyik legutánozhatatlanabb alaknak Goethe művészi alkotásainak hosszú csarnokában.

A Wagner távozását követő megánbeszédnek egész lefolyásában alig van egyetlen egy sor, mely ne duzzadna mély bölcsészeti jelentőségtől. Mialatt a túláradó gondolatbőségben gyönyörködünk, mely az értelmet és érzékeket mindenütt mintegy bűvös erővel tartja lebilincselve, csodálkozva kérdezzük, mily hangulattal olvashatta Emerson Goethe Faustját, ha «kissé nagyon is modernnek és érthetőnek» találja.* Min-

e művészetben. Egy ilyen Wagner egész életén át első iskolás deák marad. Szorgalmában és korlátoltságában komikus alak, mely csak akkor válik ránk nézve bosszantóvá, ha túlbecsüli magát, s a tudományt és művészetet, lángeszű termékeikben megítélni, empirikus szatócskodását a kutatás tulajdonképeni lényegének akarja kiadni. Nem éljük-e meg mindennap, hogy egy ily Wagner Rómába vagy Párisba utazik, ott valami görög, latin, vagy ma már ó-német vagy keleti kéziratot lemásol, a másolást «nunc primum e manuscriptis edidit» megjegyzéssel kinyomatja és azt hiszi, korszakalkotó tudományos tényt hajtott végre? (Rosenkranz: Goethe und seine Werke. 338. kk.)

* Emerson, Letters and social Aims. p. 59.

den lap erőteljes epigrammatikus mondásoktól és maximáktól hemzseg, melyek — habár természetesen túlozva, mint a hős hangulata kívánja — kiváló értékű, a tapasztalás határait túlhaladó igazságokat tartalmaznak. Épen ama hatalmas képességben, hogy az elvont speculatio eredményeit hullámszó és lángoló szenvedélyű érzelmi összeütközések világává alakítja át, nyilatkozik legragyogóbb módon a szerző lángesze. Szárazon és dogmatikusan előadva valamely egyetemi tanteremben, mindenesetre meglehetősen jámborokul tünnének föl e bölcsészeti postulatumok; de a költő éltető érintése alatt az emberi fájdalom és pathos érverésével és életével égnek és lüktetnek.

Alig egy pillanattal előbb közel állván ahhoz, hogy ledöntse a korlátot, mely az abszolút igazság szemléletétől elválasztja, Faust most annál keserűbb öntudattal bír legdrágább törekvéseinek meghiusultáról:

Ki az örök igazság tükörében
Már tükröződtem, Isten mása én,
Ki lényemet — levetve földi képem —
Már égi tisztaságban élvezem —
Én, több, mint Cherub, a ki lüktetőn
A természet ereibe kiöntök,
S alkotva már-már isteni erőn
Üdülni sejtem magam vakmerőn:
Így lakolok — egy dörgő szó ledöntött.

Ah! útját állja életünknek
 Az is, a mit teszünk, az is, mit szenvedünk.
 A legdicsőbb, mit szellemünk megérthet,
 Röghöz tapad s rideg anyagba vesz;
 Mihelyt a földi jót elérted,
 Mindent, mi jobb, agyrémnek nevezesz.
 Mik létre szültek, dicső gerjedelmek,
 A földi zajban meg-megdermedeznek.

Látja, hogy szorgos törekvése, minden lét for-
 rását megismerni, dugába dőlt; látja, hogy el-
 kábult és elkáprázott a meztelen szemlélettől,
 melyre oly sokáig hiába éhezett; látja, hogy
 mindenfelől korlátozva és bezárva van földi al-
 kotásának szűk sorompóitól, és így az életnek
 nincs többé becse rá nézve, és elhatározza végét
 vetni. Nem érez gyermekes félelmet a sorstól,
 mely reá vár:

Tüzes szekér lejt szárnyasan felém,
 És keblem újult kedvet érez,
 Új útra kelni át az ég lehen
 Új működés tisztább köréhez.

«Vidám elhatározással» ragadja meg a méreg-
 csészét és emeli ajkához; midőn egyszerre harang-
 zúgás és karének hallatszik, melyek a német vá-
 rosokban husvét reggelét üdvözlik, és megaka-
 dályozzák kezét; megáll, figyel, s gyermeki és
 ifjúkori gyöngéd emlékei, a feltámadás ünne-

pélyes hangulatával egyesülve, özönével támadják meg, és meg kell vallania:

A köny fakad — a földé vagyok újra.

A karének tovább tart, és mélyen megindulva, tiszteletteljesen, ünnepélyes hangulatban hallgatja a dalt:

Míg nyílik a sziklabolt,
Hogy kirepüljön,
S mi isteni szikra volt,
Megdicsőüljön,
S ő létre fakadva
Teremtve örül,
Mi földre tapadva
Sírunk egyedül.

.
Krisztus a sír felett
Feltámadott,
Földi bilincseket
Hagyjatok ott.

Akár operaszerű e hang, akár nem (és némely német kommentátor megegyezik abban, hogy a dráma komoly czéljához méltatlannak mondja), még sem lehet tagadni, hogy szép, tele van gyöngéd érzéssel és színpadon előadva csodálatos hatású. A szelíd, emberiesen kellemes búskomolyság, mely Faustot másnap a legközelebbi jelenetben a város kapuja előtt elfogja, csak természetes kiterjedése és meghosszabbodása a hangu-

latnak, mely az éj folytán megszállta. Még cseng a husvét-i harangok visszhangja lelkében, s az angyalok, a tanítványok és a vezeklő nők énekei fájdalmas összhangba hozták a gondolkodás nélküli tömeg vidámságával és mulatozásával. A bölcsész, elvont speculációjának magasztos magányában érzi, hogy vannak még kötelekek, melyeknek szétszakítását nem örömet nézné, melyek az emberiség közös nyájához fűzik, ennek minden apró céljaival és gondjaival, s boldog tudatlanságával a gondolat ama tájának, melyben ő mozog és él. Mily másképp nézi Wagner a vidám vasárnapi élvezetek tarka tömegét! Szellemi kevélységgel mintegy összébb vonja ruhája szárnyait, nehogy az ignobile vulgus, a közönséges csőcselék érintése bemocskolja:

A doktor úrral sétát ki ne tenne?

Ez dísz és haszon egyaránt, —

De magam nem vetődném erre,

Mert engem minden, a mi durva, bánt,

A hegedülés, kurjogatus,

A játék, zaj rosszul esik.

Tombolnak, akár a nyavalyás,

S örömmek, dálnak nevezik.

A finom realismus, melylyel mindegyik átvonuló csoport magát jellemzi, a nélkül, hogy az olvasóval szemben mintegy szerepet játszszen, épen oly szerencsés és sikerült, mint akadémia-ellenes (francia értelemben). Különösen szeren-

csés helyi és korszínezéssel van rajzolva a köpczös polgár, ki nem tud jobbat a vasárnapokon és ünnepeken, mint

Így harczról, háborúról diskurálni,
Ha messze, Isten háta megett,
Török tatárral bajba esett.

Faust heves önvádjai a rákövetkező beszélgetésben Wagnerrel, a végső reactio a múlt éjszaka emelkedett hangulata után, és mint ilyent alig lehet abszolút betűszerűséggel tolmácsolni. A mint így elmúlt életére, lassú fáradozásával és becsületes elvakultságával, visszatekint, ebben van valami a lakomateremből másnap reggel a mulatság után, midőn a gyertyák kialudtak és az ablaktáblákat felnyitották. Az a metsző érzés, hogy minden fáradsága hiábavaló volt, elkeseríti múlt tevékenységéről való ítéletét, s groteszknak, sőt átkosnak tünteti föl. És épen ezt a hangulatot szemeli ki a sátán küldöttje, ki most már képes hozzá közeledni és hálójába fonni. Mint a régi mondában, fekete uszkar alakjában jelen meg neki, mely itt mindegyre keskenyülő kört von a tudós pár körül. Faust azonnal valami rendkívültre ismer az állatban, míg Wagner tetszelgő fecsegésével könnyedén átsiklik urának aggodalmai fölött, és jámbor ízetlenségekkel áll elő a kutya előnyeiről, ha jól van nevelve.

Az árnyak mélyebbre ereszkednek, esti béke

a költő mondani akarná: lássátok, nem tudok-e bölcselkedni is.)

Faust sz. János evangéliomának kezdő szavait választja a görög eredeti szövegben és először az elfogadott fordítás szerint adja vissza: «Kezdetben volt az *ige*.» De a mindenség eredetét egy igének tulajdonítani, habár az Isten igéje volna is, sokkal bölcsészet-ellenesebbnek látszik előtte, hogysem komolyan hozzájárulhatna e nézethez. Így szól:

Csak nem lehet, hogy annyit *ige* nyom?

Másképen kell fordítanom.

Ha jól esett megértenem,

Így áll: Kezdetben volt az értelem.

De egyik sem elégíti ki. Az értelem magában véve teremtető erővel bír-e? A szó mögött fekszik, eredetibb erő, mint a szó. De nem tételez-e előre fel valami valósággal létezőt? Hát aztán mi? Az erő? Akkor így kellene e helynek szólani: «Kezdetben volt az erő.» Azt gondoltuk volna, hogy Faust itt állva marad, ha tovább nem áshatott. De egy igen sajátos gondolatugrás által elveti előbbi speculációjának eredményét és mérészen írja: «Kezdetben volt a tett», a mi bizonyára csak szellemi csődnyilatkozat. Gyakorlatilag tekintve így szól Faust: Nyugodtan szét akarom vágni a gordiusi csomót, ha nem oldhatom meg. A tett, mint kezdetben létező, mint első teremtető ok felfogva, sokkal sekélyesebb megol-

dása a feladatnak — a mint maga Goethe is elismerte volna — mint a három megelőző; mert föltételezi az értelem és erő, ha nem is szükségképen az ige korábbi létezését. Philologiai szempontból kihívhatják a bírálatot Faust fáradozásai a görög λόγος jelentésének kiterjesztésében, de nem csonkíthatják a jelenet lélektani értékét. Ha nem fordulnának elő e szavak: «Világosság! egyszerre tiszta lett», melyek közvetetlenül megelőzik az utolsó könnyelmű fordítást, azt lehetne vélni, hogy e hely csak Faust türelmetlenségének akar kifejezése lenni vagy nyilatkozása kellemetlen érzésének, abbeli tehetetlensége miatt, hogy a végtelennek csak eszméjébe is belekapaszkodják.

Mephistóra nézve e biblia-magyarázat nem megfelelő foglalkozás, és ezalatt (még mindig eb-alakjában) kétségbeesett kísérleteket tett, hogy Faust figyelmét eltérítse és megzavarja. Ekkor következik a ráolvasási jelenet, az uszkárnak le kell vetnie álarczát s végre mint vándor scholastikus jelen meg, tehát oly alakban, mely iránt a római katolikus egyház hagyománya szerint mindig különös előszeretettel viseltetett, míg a protestánsoknak mindig papi ruhában szeretett megjelenni.

IV.

Mephistónak most következő önjellemzése talán a legnehezebb s bizonyára egyik legmélyebb hely a drámában. Faust kérdésére így ismerteti magát:

Azon erőből rész,
Mely mindig rosszra tör és mindig jót idéz.

Faust.

Mi hát? Mit rejtessz ez alatt?

Mephistopheles.

Az a szellem vagyok, ki örökké tagad.
És joggal: mert mi támad, mind
Ugyancsak méltó tönkre menni.
Jobb hát, ha nem támadna semmi.
S így mind, mit ember úgy tekint,
Mint romlást, bűnt: a rossz nekem
Tulajdonképi elemem.

Az első tekintetre Mephisto önismertetésének rendkívüli őszintesége csaknem a naivitás látszatával bír; közelebről szemlélve azonban a legravasabb fufangosságot foglalja magában. Nem volna első sorban nagyon is különös, az ördögöt úgy tüntetni föl, mint a ki alázatosan megvan győződve romboló munkájának, sőt saját

lételének hiábavalóságáról? Közel van továbbá a kérdés: hisz-e maga meghatározásának helyességében? Bizonyára nem. A pozitív igazság ez esetben két negatív igazságnak eredménye: ördög (negatív lét) beszél, és olyasmit beszél, a mit maga sem hisz. Taktikáját nagy ravaszsággal félreismerhetetlenül Faust állapothoz alkalmazza, úgy tünteti fel magát, mint a ki alapjában ártalmatlan s egyszersmind feleletének látszólag a félelmetlen, határozott logika színét adja, a minek a tudósra nézve, ki sokáig hiába küzködött e ködszerű problémákkal, kétszeresen üdítőnek kell lennie. Továbbá csak «amaz erő egy részének» nevezi magát, azaz, az erő részletes megtestesülésének, egyénnek. Az erőnek nincs határtalan léte egy központi, képviseleti lényben, hanem ezernyi egyénben van szétszórva, vagy más szavakkal (a költő saját kifejezése szerint) nem egy ördög van, hanem több. Vajjon Goethe elfeledte ezt, midőn 1788-ban a boszorkánykonyha jelenetét írta, és a boszorkánynak e felkiáltást adta szájába:

Jaj, elhagy eszem, hogy megint
Sátán úrfi hozzám tekint —

nehéz elhatározni. De nem lehetetlen, hogy a «sátán» szót faji értelemben használta, mint előbb, az «ördög» kifejezést. A mondában Faust először egy félelmes alakú és külsejű szellemet idéz föl, mely «az alvilág fejedelmének s épen nem szol-

gájának» hirdeti magát, s megigéri, hogy a sötétség egyik angyalát fogja neki szolgálul küldeni, s csak erre jelen meg Mephistopheles.

A rossznak az a fölfogása, hogy merő negativitás, tagadás — és nem a jóval örökkön szemben álló positiv hatalom — egyik alapgondolata *Faust*-nak. Mephisto azért tovább úgy rajzolja magát:

Én rész vagyok részből, mely egykor az egész volt,
A sötétségből rész, melyből a fényesség folyt,
A büszke fény, mely most az anya-éjtől
Rangját és ős helyét elvenni készül.

Rendkívül nehéz ily homályos, zürzavaros eszmével foglalkozni, de mégis megkísértem s legalább addig megyek, a meddig logikám kíséretül fog szolgálni. Ha valamiről mondani lehet, hogy már a teremtés előtt volt, úgy ez az űr, a sötétség, melylyel Mephisto azonosítja magát. És a sötétség nem lét — csak távolléte a világosságnak — következőleg negativ fogalom. De most áll elő a problema: hogyan lehet létezésben valami negativot megtestesíteni, mely csak a lét tagadása? A negativ létezés, ámbár előbb készakarva használtam e kifejezést, alapjában véve ellenmondás, és mégis ez az, a mi Mephisto legbenső lényét teszi. Ha tehát a költő saját logikáját a legvégső következtetésig akarta volna vinni, Mephistót egyáltalában elő sem állíthatja, és mi lenne nélküle Faust? Egyelőre tehát félre-

teszszük logikánkat, s elfogadjuk, hogy a rossz hatalom, erő, és mint ilyen fel is mutatható. Az eredmény akkor Mephisto. És mily tökéletes művészettel és következetességgel rajzolta őt a költő! mily emberien érthetővé tette, a nélkül, hogy a borzalmas elemet egészen mellőzte volna, mely mintegy határozatlanul sejtett valami lap-pang jellemének háttérében s hideg borzadály-lyal ráz meg, mikor legkevésbé várjuk. Dante, Milton és Klopstock az ő ördögüket nyugalmas, kihívó, félelmesen magasztos teremtménynek rajzolták; de Goethe előtt senkinek sem jutott eszébe, hogy művelt, előkelő ember modorát, a pajkosság és humor vonásait adja neki. A gyermekszobák és dajkamesék régi ördöge, a diabolus vulgaris, nem volt többé félelem tárgya a modern emberkékre. Szarvai, lólába és tüzes lehellete kivetkőztették valóságából; nagyon is nyilvánvalóan és kézzelfoghatólag csak mythologiai cziczomák voltak, hogysem a XIX. század salonjaiban figyelmet és tiszteletet gerjeszsenek. Az ördög, ha meg akarja tartani hatalmát, nem ignorálhatja Spencert, Huxleyt és Darwint és az egész modern természetvizsgálatot. Lépést kell tartania a tudománynyal, irodalommal és bölcseléttel, a művelt férfiak közt mulattatónak, nagyviláginak, finom modorúnak, a hölgyek közt csipősnek és kellemesnek, Bostonban erkölcsösnek és értelmesnek, New-Yorkban uracsosan előkelően öltözöttnek és finom modorú-

hoz és ellenkezik az isteni mindentudással. Ily módon — a mennyire megítélhetem — következ-
tetett Goethe. Vajjon ez, mint első pillanatra
látszanék, mentség-e a rosszat tevőre nézve,
ehhez a kérdéshez alig merek közeledni, mert
messzire elvezetne közvetetlen célomtól. De ha
Goethét helyesen értettem, határozott tagadás-
sal felelne reá. A rossz, mint tette, alkotó tevé-
kenységre való serkentés eleme a haladásnak;
mint önmaga iránt való engedékenység, mely
csak lustaságot és szellemi tétlenséget hoz létre,
lefelé törekszik és minden szellemi élet megszű-
nését idézi elő.* E tekintetben némely mérgek-
hez hasonlítható, melyek bizonyos oldatokban
felizgatják és serkentik az emberi szervezet
életerőit és mint orvosságok hasznosak, holott
higítatlan állapotban épen ellenkező hatásuk
van és az állati élet rögtöni megszűnését okozzák.

* «A rossz kovász, mely nélkül semmi mozgás sem volna a
történetben. Ott úgy látszhatott, mintha ez veszélyes tétel
volna, melyre a gonosztevő hivatkozhatnék. De ezzel a
jelentéssel a rossz csak az áttekintőre nézve bír, ki azt nagy-
ban mint ingert és emeltyűt s mindenekelőtt mint azt a lát-
szólagos hatalmat ismeri föl, mely az által, hogy küzdeni
kell ellene, létrehozza a jót; a ki az élet harcainak köze-
pette állva útjában találja, igen fonákul cselekszik, ha ama
tételre támaszkodva, hogy a rossz nélkülözhetetlen a világ-
rendben, egyes esetekben azt megengedhetni, sőt megtehetni
véli, mert akkor épen e nélkülözhetetlenség főokát mellőzi,
tudniillik épen azt, hogy a rossz küzdelemre hív ki, hogy
tehát saját lerombolásán dolgozik, a ki a rosszra adja magát.»
Vischer: Goethes Faust, Neue Beiträge, 357. kk.

Ha tehát vannak anyagi dolgok, melyeknek e kettős hatásuk van az anyagi rendszerre, nem lehetnek-e szellemi működők is, melyek hasonló hatásokat gyakorolnak az erkölcsi rendszerre? A végkövetkeztetés, melyet ez előzményekből vonni lehetne, e szerint az volna, hogy a rossz lényegileg nem abszolút, hanem viszonylagos fogalom. Nagyon jól tudom, hogy e magyarázat tág ajtót nyit egész tömeg rokonkérdés előtt, melyek tulajdonképen az ethika tudományához tartoznak és nem tárgyalhatók egy aesthetikai műtéletben. Szándékom azonban csak az volt, hogy a mennyire erőm engedte, kifejtsem a problémát, melyet a jelen dráma magában foglal; de nem hízelgek azzal magamnak, hogy meg is oldottam.

Tökéletesen megegyezik Mephistopheles negatív természetével, hogy a tüzet választotta ki, mint saját megfelelő elemét — az egyetlen, melyben az élet semmi magva sem tenyészhet vagy maradhat meg. Továbbá egészen összhangban áll a fennebbi meghatározással, hogy minden jóakaró tevékenységet gyűlöl s állandóan abban fárad, hogy Faustot a legzabolázatlanabb érzéki kicsapongásokra csábítsa, s így lassankint meggyöngítse értelmi erejét és álomba ringassa nemesebb «én»-jét. De hogy ezt logikailag érthetővé tegyük, szükségképen még egyszer szemügyre kell vennünk előzményeinket. A tagadó elv mindennapi életünkben a korlátoltság alakjában

lép elénk. Mint egyének lényünk és természetünk minden oldalán szoros határok, korlátok közt vagyunk; és Faust első vétke azon fáradozásban állt, hogy e korlátokat lerontsa, nem annyira kifelé, embertársai iránt, mint inkább fölfelé, a Végtelen irányában. Hogy Goethe maga jó adag rokonszenvvel bírt hősenek e titánsága iránt, világosan látható e költemény egész folyamán. A mondában ebben áll Faust főbűne és ez lesz elkárkozásának eszköze: Goethe azonban Faust megmentésének eszközévé teszi. Minden bűn eredetileg a korlátoltság ez öntudatából és áttörésének természetes vágyából származik. Betörés ez szomszédunk erkölcsi vagy physikai területére, tagadása jogainak, kiterjesztése határainknak és megsértése az övéinek. Lopás, házasságtörés, gyilkosság mind könnyen sorolhatók e rovatba. A hol a becsvágy, vetélkedés, versenyzés alakját ölti fel, ott határaink kiterjesztésének e törekvése lényegileg nem önzetlen és nemes ugyan, de mégis egyike a legerősebb indító erőknek az emberi polgárosodásban, és oly eredményeket hoz létre, melyek tagadhatatlanul jók. Hol azonban e törekvés nem veszi számba a törvényt — a korlátokat, melyeket a társadalom saját védelmére állított fel — ott rossznak, vétkeknek nevezzük. De legmélyebb gyökerében csak kétféle kinyilatkoztatása ugyanazon elvnek. Ez általános emberi ösztönt, szomszédunk területére átesapni, önzésnek nevezzük, és csak ez ösztönre

való állandó hivatkozással nyeri Mephistopheles ideiglenes győzelmeit Faust fölött. Az ördög az Faustban, mely készséggel felel a kívülről jövő ördögnek. Mephistopheles egy szép nőt mutat neki: az önző szenvedély, mely csak saját kielégítését kívánja, tekintet nélkül e nő jogaira, szerencséjére és sorsára, mindkettőjüket romlásba dönti, és ez első bűn a végzetes következmények egész sorát vonja maga után.

Valahányszor Faust, mint az «Erdő és barlang» jelenetben, ismét magasztos célok szemléletéig emelkedik; valahányszor, mint Margit szobájában, gyöngéd megindulás vesz rajta erőt, mindig ott terem Mephistopheles irgalmatlan cynismusával, «hideg ördög-öklével» és lerombolja a rövid életű illúziót. Éles, ravasz, világi esze oly plausibilis, a józan ész oly tagadhatatlanul részén van, hogy szavazás esetén a szomszédság minden jóra való embere vele tartana. Itt van továbbá benső ösztönünk, mely a kísértő szavára mint visszhang felel s arra serkent, hogy a helyzetet hidegvérű és nem érzelő szempontból fogjuk fel, mely megóv a nemeslelkűség minden túlzása ellen, a miből csak a nevetségeség átkát vagy szánakozó vállvonítást nyerünk. Épen e tulajdonságban, mint a józan emberi ész személyesítése, a legveszélyesebb Mephisto. És mily csodálatraméltó éles belátást tanúsít a költő részéről, hogy ez ügyes, sokoldalú, változékony démon szívének legbenső

redőibe pillantott, és kényszerítette, hogy le-
vesse sokféle álarczát. Ha csak egy elvont eszme
megtestesülése volna, mily élettéljes és szervesen
következetes! Mily élénken és világosan merül
fel a képzelem előtt élesmetszésű, sötétbőrű,
színtelen arczulata, gúnyos mosolyával!

Van egy természetes tisztelet-érzés, mely el-
riaszt attól, hogy az élő művészi alkotást fel-
bonczoljuk és az elemző késnek alá vessük; a
kritikusok, igaz, nagyon hajlandók e lélektani
vivisectionra. De daczára Bucklenek és Tainenek,
mindig marad valami félig csodás a nagy ember
és műve körül, a mit az elemzés semmi tömege
sem képes megfejteni vagy lerombolni. Goethe
különben sok ujjsmutatást adott önéletírásában a
bírálóknak, melyekből ezek nem mulasztották
el a lehető legnagyobb hasznát húzni. Így czéloz
arra is, hogy ha nem is egészen Merck barát-
ját vette mintául Mephistopheleshez, legalább
ennek néhány legfeltűnőbb jellemvonását tőle
kölsönözte. Merck (1741—91.) azon időben,
midőn Goethe vele megismerkedett, hadi taná-
csos és hadi pénztárnok volt Darmstadtban,
sokoldalú műveltséggel bírt, névszerint jól is-
merte az újkori irodalmat, s óvatos és ügyes
üzletember volt. Csalódott remények és vára-
kozások keserűvé tették a világ ellen, s szabadon
szokta bocsátani cynismusát és semmit sem ki-
mért, a mi az embernek drága, akár szent, akár
profán volt. Legszenbetűnőbb jellemvonása, úgy

látszik, bizonyos végzetes hozzáférhetetlenség volt az illúziókkal szemben. Irodalmi munkáit, melyekből Goethe saját vallomása szerint még többet bírt, a kiméletlen, maró élczczel fűszerezett rombolási düh tette figyelemreméltókká. Oly bőséges termékenységgű szellemre nézve, mint Goethe, kiméletlen kritikája inkább egészséges serkentés és sarkantyúzás lehetett, mint nyomasztó és gátoló, és bizonyára a félig eltévesztett érdeklődés, melyet Merck ifjú barátjának munkái iránt mutatott, nagyon buzdítólag hatott reá. Riemer beszéli, hogy «Götz von Berlichingen» nyomtatási költségeinek egy részét Merck viselte, a mi eléggé bizonyítja, hogy e jó módú emberből, minden elkeseredettsége mellett, nem hiányzott a bőkezűség és baráti odaadás. Merck és Goethe kinyomtatott levelezéséből látható, hogy ez nem volt az egyetlen eset, midőn amaz, ámbár a maga zordon módján, az ifjabb költő őszinte és jóakarató barátjának mutatkozott. De, mint Goethe megjegyzi róla, sajátságos dualismus volt természetében, és mint sok más, bizonyos elégtételt talált abban, ha zordonabb oldalát fordíthatta a világ felé. Könnyen látható ebből, hogy Goethe, az ily jellemnek csak negatív vonásait emelvén ki s mellőzve emberséges és jóakaró oldalát, megfelelő külső formát talált, melybe a merész tagadó szellem lelkét ihlesse. De Goethének, mint Schmidt Julián és Kreyszig már megjegyez-

ték, alig volt Merck mintájára szüksége, mert ugyanazon dualismus volt benne is, csak azzal a különbséggel, hogy benne a fölfelé törekvő eszményi Faust-természet túlsúlyban volt s lényének alapját képezte, míg a Mephistopheles-féle tagadó irány csak mint kijózanító, türtőztető reflexio érvényesült s megóvta őt a kicsapongásoktól, melyekben titánsága különben elárulta volna magát. Csaknem minden munkájában világosan kiemelve és kifejezve találjuk e lélektani ellentétet a hideg gyakorlati ész és az egetostromló eszményiség közt; így Antonióban és Tassóban, Wernerben és Meisterben, sőt még hozzátehetném, Weiszlingenben és Götzben is, hol saját jellemét lényeges alkatrészeire bontja és mindkét sarkpontját megmutatja. E jellemek mind Faust és Mephistopheles különfélekép módosult typusát tüntetik föl.

Az altató vagy szendergő dalnak jelentését, melylyel e jelenet véget ér, Bayard Taylor kitűnő Faust-fordításában oly világosan megmagyarázta, hogy legjobbnak tartjuk ezt idézni:

«Faust alig veszi észre (ámbar Mephisto jól tudja), hogy csaknem kétségbeeső türelmetlenségének egy része a fizikai élvezetek nélkülözéséből származik; e szolgáló szellemek első feladata abból áll, hogy határozatlan ködképek sorozatát vonják végig megbűvölt szeme előtt, — derengő képeket, tele édes, phantastikus s azért annál veszélyesebb csábítással. A képek

határozatlanok, elmosódottak, mint a félálom; nem nyujtanak semmi pozitívet, melyen Faust lelke megakadna vagy mely őt meglephetné; de mégis hagynak hátra valami benyomást, mely lassankint alakká dolgozza ki magát. A szilaj, kísértetes, lánczkép egybefonódó dallam visszhangja lelkében visszamarad, és föltehetjük, hogy nincs öntudata ennek befolyásáról, még akkor sem, midőn a következő jelenetben Mephistophelesre kiált:

A testiség mélyébe szállva,
Oltsunk hát vágyat forró vágyba.»

A kis kabbalisztikus mesterfogás a pentagrammával, mely Mephistophelest gátolja a kimenetelben, maradványa Goethe mystikus tanulmányainak Lavater és Klettenberg kisasszony társaságában, melyekről oly kimerítően ír önéletrajzában. Természetesen csak egy része a mondaszerű kárpitozásnak, mely a dráma bölcsészi célját kellemesen beburkolja és az érzékekre nézve megfontolhatóvá teszi, de különben csak igen csekély jelentése van; s hasonló módon Mephisto elmenekülését egy patkányfogó segítségével, a költő saját kifejezése szerint, szintén csak egy darab «drámai esztelenségnek» lehet nevezni.

V.

A második párbeszéd Faust és Mephistopheles közt tovább fejleszti a tételt, mely a megnyitó monológban a központi gondolatot képezi, például:

Lemondjatok! lemondjatok!

Ez az a szakadatlan nóta,

Mely mindnyájunk fülébe zúg,

Melyet végünkig kezdet óta

Rekedtté minden óra bűg.

Faust életbölcészete lényegében eudaemonisztikus; legfőbb célja a boldogság, s boldogság alatt az élvezetet, gyönyört, személyes jó érzést érti. Nem kell tehát csodálni, hogy bölcészeti és tudományos tanulmányaiban oly kevés elégtételt talált. Ha, mint ő maga képzei, mély, éles lelki ösztön hajtotta volna az igazság felé, úgy nem egyedül az elérhetetlen végeztelt tekint, hanem minden lépés az úton meghozná neki saját csalhatatlan gyönyörűségét. E tekintetben Wagner a maga szűkkeblű, lankadatlanul fáradó pedanteriájával sokkal bölcsebb, mint ő.* Az áldásokról, melyek valamely korlátolt hatáskörben való tudatos hasznosságból származnak, Faustnak eddig nincs fogalma. Saját tehetségeit és képességeit nem másokra való hasznosságukért

* Kreyszig, Vorlesungen stb. 49. 1.

becsüli, hanem csak azon kielégítésért és örömért, melyet neki magának hozhatnak; és mivel nem jutott osztályrészökül, hogy megszerezzék neki a boldogságot, mely után oly epedve vágyik, elveti azokat, mint értékteleneket. Ellenkezik természetével, hogy magát, mint a milliónyi munkások egyikét, egy nagy egyetemes czélnak, mely most még látkörén kívül fekszik, alárendelje. Még belátásának mélysége is végzetes boldogságára nézve, mert megfosztja az illuziótól, melyből alapjában véve e világi boldogságunk legnagyobb része származik. Értelmi láthatárának roppant terjedelme képessé teszi, hogy önmagát és saját műveit megközelítőleg igazi irányukban lássa az egyetemes világlethez képest, és ez reá nézve másik forrása a nyomornak. Ha kevésbbé nagyszerű tehetségekkel volna felruházva, kétségkívül boldogabb ember volna. Szellemének elemző iránya arra csábítja, hogy már előre felboncsoljon és széttagoljon minden élvezetet, mely reá várhat, és ha meggyőződött ürességéről, eldobja.

Iszonynyal ébredek hajnal felé,
 Keserves könnyel, hogy köszöntsem
 Az új napot, mely nem töltendi bé
 Egy vágyamat, de egyetlent sem;
 Mely kedvemet kelőben is
 Megrögzött gáncscsal elriasztja,
 S teremő lelkem' a lét száz hamis
 Torzképeivel megakasztja.

Azt kellene tehát következtetnünk, hogy Faust, mivel minden földi élvezet hiúságáról és értéktelenségéről meg van győződve, azokat inkább kerüli, mint kívánja; de itt egy új elem lép föl, melynek magasztos nagysága megneemesíti a szilaj életpályát, melynek át készül magát adni. Mióta tapasztalása megtanította, hogy az emberiség czélját a szellemi tevékenység útján nem érheti el, magasztos ékesszólással teljes szenvedélyes kitöréssel megátkozza mind ama csalfa jelenségeket, melyeknek űzésében s a rájuk való törekvésben eddig elpazarolta erejét:

Átok a gőgös véleményre,
 Melyet magára költ az ész,
 Átok rád külszín kába fénye,
 Melyen az érzék legelész!
 Átok reád is, álmainkat
 Kijátszó hírnév, hosszú lét!
 Átok rá, mi uralva bíztat,
 Mint hitves, gyermek, ház, cseléd;
 Átok a kincsre, melylyel Mammon
 Merész vállalkozásra szít,
 S henye gyönyörre duzzadt álmon
 Csábító vánkost igazít;
 És átok rád is, mámor ikre,
 Tüzes bor, mézes szerelem!
 Átok reményre, átok hitre,
 S rád átkok átka, türelem!

Az átok, mint észrevehetjük, nemcsak a becs-vágyat, türelmet, reményt, a múlt bálványait foglalja magában, hanem a világi kincseket, érzéki élvezeteket, a legfőbb szerelmi kéjt is, tehát épen azokat a dolgokat, melyek kedvéért Faust a következő pillanatban egyességre lép Mephistóval. Nem várja, hogy boldoggá fogják tenni. Mily nyereséget remél hát húzni ez üzlet-ből? «Égő fáradozása» a szellemi kutatásban csak arra szolgált, hogy megismertesse vele a végzetes korlátokat, melyek minden oldalról körülfogják; nem volt képes minőségileg földi helyzete fölé emelni magát, nem férhetett közel az abszolút istenihez. Most elhatározza magát, hogy a teljes emberi életbe rohan, összegyűjti keblében a faj összes tapasztalását, — saját énjét mennyiségileg az emberiség énjévé tágítja ki. Mivel — daczára ereje büszke öntudatának — nem lehet istenné, elhatározza, hogy a tipikus ember lesz. Ez a nagy, titáni gondolat tökéletesen méltó ama természethez, melynek még hibái is nagyszerűbbek, mint csekélyebb emberek erényei.

Hisz mondom: itt örömről nincs a szó.

A mámort űzöm én, a fájó kéjfulánkot,
Szerelmes gyűlölest, üdítő bosszúságot.

Keblembe, hol kihalt a tudvágy vésze,
Hasson be minden földi fájdalom,

S mi az emberlét ősi osztályrésze,

Benső valómban élni akarom;

Lelkemmel mélyít és csúcsát elérni,
 Szívemre búját, örömét tetézni,
 S valóban így kitarva az övére,
 Mint ő maga, rommá zúzódni végre.

Nyilvánvalóan látszik itt az illúzió teljes hiánya. Az élet legalacsonvabb és legmagasabb formáját: a szívfájdalmat, a gyűlöletet, a bosszúságot, — mindent, mi az embert emberré teszi, — legbensőbb lényében akarja tapasztalni. Ily nemes, óriási természetű lelket az érzéki élvezet minden fokán csupán magáért az élvezetért keresztül vezetni, — azon boldogság keresésében, melyet a tudomány nem adhatott meg neki — annyi volna, mint lealázni; és Goethe, teljes öntudatával az általa alkotott típusnak, képtelen volt, valami ily művészielent és az emberi érzéssel ellenkezőt tenni. Ő maga nem volt kéjencz, ámbar kikutatta az «érzékiesség mélységeit.» Vischer többször említett munkájában idéz egy helyet Goethének Lavaterhez írt leveléből és ezzel bebizonyítja, hogy a költő, mint rendesen, saját tapasztalásának kincséből merített: «Tartson a meddig akar» — írja Goethe — «teljes szívemből élveztem a világnak egy minta darabkáját. Bosszúság, remény, szeretet, munka, szükség, kaland, unalom, gyűlölet, bárgyúságok, bolondság, öröm, várt és váratlan, lapos és mély, mint a koczka esik; ünnepekkel, tánczokkal, csengőkkel, sellyemmel és cziczomával felruházva — pompás

egy gazdaság»... (Csaknem szóról-szóra így hangzik — teszi hozzá Vischer — a drámában.) És Goethe így fejezi be levelét: «És mind e mellett, kedves testvér, Istennek hála, magamban és végcéljaimbán egész boldog voltam. Nincsenek egyéb vágyaim, mint a melyeket szép vándorlépésben magam elé jönni látok.»

Mephisto intését, hogy az efféle, mindent átölelő tapasztalás egyéni korlátoltságával összeférhetetlen, Faust ez uralkodói felkiáltással vágja ketté:

De én akarom!

A mint az ember alkotva van, tapasztalását a vérmérséklet korlátozza és határolja, s az érzelmek egyik sorozata kizárja a másikat. Más-kép tükröződik az élet az epés vérmérsékletben, másképp a nyálkás vérmérséklet számára, s mind a két érzésnek összeolvadása és egybeállítása az egyéniség tagadása vagy inkább a magasabb egységbe — a típusba — való fölemelése volna. Hogy egy egyszerű magyarázó példát hozzunk fel: a domború tükörben más alakot vesz föl a környező táj, s mást a homorúban, s domborúság és homorúság egymást kölcsönösen kizárja. Erre czéloz Mephisto felelete, midőn félig humorisztikusan azt a tanácsot adja Faustnak, hogy költővel szövetkezzék, a ki képzelmében egyesíteni tud minden lehető tulajdonságot:

Oroszlán bátorságát,
 Gímszarvas gyorsaságát,
 Az olasz vér tűzárját,
 Az éjszak megbírást.
 Ő lássa nyitját annak is,
 Mint légy nagylelkű és hamis,
 S tüzes erővel, ifjúként
 Hogyan szeress plánum szerént.
 Ily úrra volnék magam is kíváncsi;
 Úgy hívnám: Mikrokozmos bácsi.

A démon azonban, a nélkül, hogy lehetetlent ígérne, ravaszul ért hozzá, hogy Faustot természetének leggyöngébb oldalán ragadja meg, és felhívása kész válaszra talál. Az érzékiség örömeit és élvezeteit rajzolja előtte (melyeket Faust, ki még nem mondott le titáni czéljairól, nem önmagokért kíván) és arra inti, hagyjon fel minden speculativ ostobaságával és ugorják «egyenesen a világba», markoljon a tele emberéletbe:

Hidd el, az ily speculativ bohó
 Mind állat, melyet egy manó
 Kopár síkon hurczol körben körül,
 Míg tőszomszédban zsíros gyepterül.

Mielőtt azonban mindkettőt tovább kísérjük balvégzetű pályájokon, vessünk még egy rövid pillantást szerződésök föltételeire. Ezek valamivel bonyodalmasabbak, mint a monda egyszerű

egyessége, hol az ördög huszonnégyszáz évre Faustnak minden kívánsága teljesülését igéri, azon föltétel alatt, hogy ez idő leteltével testestül-lelkestül az övé lesz. Goethe hőse heves kedvetlenségének közepette elég óvatos, hogy ne fogadjon el oly meggondolatlan fogadást, mint a monda és a bábjáték Faustja, mert kijelenti:

Mikor heverő ágyra dülök,
Az nap, legyen, megsemmisülök.
Ha valaha belém hízelged,
Hogy van magamban örömem,
Ha kéjjel szedsz rá, az lehellet
Legyen végső lehelletem!
És ennek állok.

Mephistopheles.

Áll.

Faust.

Kezem!

Ha szólok majd a tünde perczhez:
Maradj! oly szép vagy énnekem!
Akkor mindjárt bilincsre verhetsz,
Elhullok akkor szívesen.

Nyilvánvaló, hogy az értelem ez: Ha minden magasabb törekvést elnyomhatsz bennem, úgy,

hogy abszolút kielégítést találjak az örömekben és élvezetekben, melyekkel kínálsz, s megszűnjem más, mint a pillanat gyönyöre után epedni, akkor, és csak akkor vagyok a tied! Ez, egészben véve — nem tekintve a veszélyeket, melyeknek Faust Mephistóval való érintkezése által kit teszi magát — oly üzletnek látszik, melyet meglehetősen nyugalommal és bizalommal meg lehet kötni. Ha az isteni szikra lelkében annyira kialudnék, hogy merő állati léttel megelégednék (mert az élvezetek, melyekkel Mephisto kínálja, csak érzékiek), akkor, épen ezen ténynél fogva, az ördög áldozata lenne. Mephisto félreismertetetlenül azt hiszi, hogy meg tudja tenni e romboló munkát, s az Úrral tett fogadására emlékezve, mohón megragadja az alkalmat. A mint a tanítvány föllépése előtti rövid magánbeszéde mutatja, nagyon jól tudja, hogy Faust akkori törekvése fölfelé irányul és tőle eltér:

Csak vesd te meg az észet s tudást,
 Az embererő java részit;
 Csak higgy kápráztató varázst,
 Mit ármány hazug lelke készít:
 S enyém is vagy föltét nekül.
 Neki oly elme jutott részeül,
 Mely féke-oldva mind előre tör.

.....
 És telhetetlenségiben
 Étet, italt ajkától tűnni lát,

S nem lesz soha üdülten része benne.

S ha el nem adja is az ördögnek magát,

A milyen ember, mégis tönkre menne.

A «hazugság szellemének» álnok végcélja itt merészen le van leplezve abszolút illúzió hiányában. Ő maga egészen jól ismeri ama csábítások alacsony voltát és értéktelenségét, melyekkel Faustot elvonni reméli «ősforrásától», s azt is tudja, hogy, ha megengedné Faustnak tovább haladni az igazság után való jelenlegi heves törekvésében, ez, daczára minden tévedésének és hiányának, végre mégis megtalálná a helyes utat és mindenkorra kívül maradna ellenségének hatáskörén.

Szükséges az egész drámán keresztül szem előtt tartanunk a szerződés feltételeit. Faust részéről a föltétel: szilaj vadászat az «abszolút élvezet» után, a tökéletes boldogság azon pillanata után, melynek odakiálthatná:

«Maradj, oly szép vagy énnekem!»

A következő jelenetek az Auerbach-pinczében, a szerelmi epizódok Margittal, a Walpurgis-éj stb. mind csak az érzéki örömök különféle phasisait tüntetik fel, melyekkel Mephistophelesnek a szerződés következtében meg kell ismertetnie Faustot; de mindnyájan elégtelenek a boldogságnak azt a mértékét hozni létre, mely egyedül képes kielégíteni Faust titáni természetét. És

ha aztán végre, a költemény második részében, beköszönt az édes vágygyal várt pillanat, akkor látni fogjuk, mint kerül a kísértő saját hálójába, és mint teljesül az Úr jövendölése, hogy «jó embernek jó utat sugalmas ösztöne mutat».

A következő jelenet, hol Mephistopheles Faust tanári öltönyében a gyanutlan akadémiai újonczot tanítja, daczára maró szatírájának, oly könnyen érthető, hogy legföllebb futólagos magyarázatot kíván. A tapasztalatlan ifjú, ki épen most szabadult el anyja kötényétől, és az átöltözött ördög hideg, mérges ironiája, — mily utánozzhatatlan ellentét! A tisztán dogmatikus társalgás mögött az élő félelem eleme lappang, mely a jelenetnek drámai életet ad. Nevetünk ugyan, de titkos félelemmel borzadunk össze, mint gyermekkorunkban, hallva az ártatlan kérdéseket, melyeket a mesebeli gyermek a nagymama ágyában fekvő farkashoz intéz. Mily hasonlíthatatlanul van rajzolva a gyanútlan bizalom, melylyel a szegény fiú a legtisztább bölcsesség ihletének veszi a kísértő ravasz tanácsát!

Az undort bennem növeled még.

Oh, boldog az, ki itt tanul!

Az akadémiai oktatás módszereinek szatíráját illetőleg Mephistopheles félreismerhetetlenül Goethe saját nézeteit fejezi ki. Önéletrajzából egész sereg helyet lehetne bizonyítékul idézni, hogy a logikáról, metaphysikáról, jogtudo-

mányról való nézetei nem igen ellenkeztek azokkal, melyeket itt az ördög szájába ad. Mephistophelesnek egészen véve, a józan ész álláspontjáról, igaza is van, és a közönség többsége, a «négy fakultás» kivételével, igazat adna mondasának:

Szürke minden elmélet, barátom,
De zöld az élet arany fája.

De nemsokára megleégli Mephisto az iskola-mestert játszani, s hogy képletesen fejezzük ki magunkat, kinyújtja a mesebeli karmokat és lólábat a professori talár alól. Az orvostudományról értekezve hirtelen leveti tudós modorát, és a világban jártas ironia hangján ravaszul felkölti hallgatójában az érzéki ösztönt, úgy ajánlván neki az orvosi hivatást, mint eszközt érzéki vágyainak kielégítésére. A mag, melyet az ifjú tanítvány keblébe ültetett, gazdag aratást hoz, a mint a költemény második részében látni fogjuk.

Faust és Mephisto most együtt útra kelnek, hogy előbb «a kicsiny, aztán a nagy világot» lássák. Az érzéki élvezet első phasisa, melybe Faustot vezeti, a dorbézolás Auerbach pinczéjében, hol Mephistopheles, mint a mondában, a vidám ivók és Bramarbasok társaságát apró mesterfogásaival először mulattatja, aztán megijeszti. Faust e mellett a magas műveltségű ember magatartását mutatja, alig titkolhatja el le-

nézését, undorát s az egész jelenet alatt alig nyitja fel száját. Az ittas bolondok balga és otromba tréfái undorral töltik el s minden törekvése arra irányul, hogy kiszabaduljon e körből. A csábítások, melyek ily olcsók s nemesebb természetétől idegenek, nem tesznek rá megnyerő és behízeltető benyomást. Az érzékiség, e közönséges társaságban, nem ingerli és nem veszélyes rá nézve. Kísérője ellenben egészen elemében van; de látja, hogy kísérlete, a mennyiben Faustra czéloz, dugába dől, s azért eltávozik, hogy hasznosabb tevékenység jeleneteit keresse föl.

Mielőtt ez útra indultak, Faust már panaszkodott, hogy hosszú szakála mellett minden könnyűség és kellem hiányozni fog mozdulataiból. Mint tudós, ki egész életét magányos tanuló szobájában töltötte, nem ismeri az emberek viselkedését és modorát s nem könnyen alkalmazkodik a megváltozott életmódhoz. Oly kicsinynek érzi magát más emberekkel szemben és oly könnyen zavarba jó. Faustnak e félnaiv vallo-másában kedves, bájos realizztikus vonás van. A férfiú, ki merészen feltört a lét legmagasabb problémáihoz, ki érzi bensejében az Isten hangját és erejét s a végtelenség félelmetlen szemléletéig emelkedett, zavarba jön és félénk lesz oly emberek jelenlétében, kik tehetségre és szellemi nagyságra nézve mélyen alatta állnak. A világi nyugodt biztosságát és a «könnyed modor» elő-

kelő csiszoltságát, mely csak a jó társasággal való hosszas érintkezés által szerezhető meg, nem akarja és nem tudja utánozni. E vonás mint jellemrajz sokkal ékesszólóbb és szemléltetőbb hatású, mint a híres monológok minden dacza és szenvedélye. Bizonyos titkos hajlammal tölt el az öreg tudós iránt, tapasztalva, hogy minden lelki nagysága mellett egy uracs rámeresztett szeme kihozhatja sodrából.

Hogy Faustot tudós zárkózottságának kedvezőtlen eredményeitől megszabadítsa, Mephistopheles a boszorkánykonyhába vezeti, hol varázsitalt készítenek, mely jó harmincz évvel meg fogja könnyíteni. Hogy az érzékiség csábítása vonzóvá legyen rá nézve, vérének elrestült lüktetését szükségképen fel kell serkenteni s szenvedélyeinek erejét újra kell éltetni, szóval ismét fiatallá tenni. Mint az előbbi jelenetben, Faustot itt is ismét a kabbalisztikus ostobaság riasztja vissza, melyben Mephisto kéjeleg, és észszerűbb módon kívánja elvesztett ifjúságát visszanyerni. De Mephisto gúnyos tanácsa: «azonnal állj ki a mezőre, kapálni, ásni nyakrafőre; fűszertelen maradjon ételed» — nincs ínyére, s azért ellenkezve beleegyeznek, hogy a boszorkány művészetével tegyen kísérletet.

Nehéz e jelenetet a nélkül magyarázni, hogy ismétlésébe ne essünk annak, a mit előbb már jó sokszor elmondhattak. Minden hüvelyknyi tér fedve van már épen úgy fontos kritikákkal, mint

nagyon meddő konjekturákkal. Ha valami jó gondolatunk akad, alapos vizsgálat után gyakran rájövünk, hogy valami német kommentátor már régen kimondta azt előttünk. E fentartással és nem tartva igényt az eredetiségre,* meg fogom kísértetni, oly világosságba állítani e jelenet értelmét, a mint csak megengedi számos homályos célzása. Goethe, Falk közlése szerint, nagyon jól mulatott kommentátorainak éleselműsége fölött, és aggkorának vidám magaslatáról,

* Goethe Eckermannal tartott beszélgetésében világosan kimondja nézetét az író abbéli jogáról, hogy másnak eszméit átvegye. Az ő rangjabeli költőre nézve álláspontja teljesen következetes és elfogadható; de a kisebb jelentőségű költőre nézve veszedelmes volna őt utánozni. A beszélgetés tárgya Byron állítólagos plagiumai voltak, és Goethe így szólt: «Önmagát sem vonhatja ki saját nemzetének hasonló esztelen támadásai alól; erősebben kellett volna ellenők nyilatkoznia. A mi létezik, az az enyém! kellett volna mondania; és akár az életből, akár könyvből vette, az mind-egy, s csak az a kérdés, jól használta-e! Walter Scottnak szüksége volt Egmontom egy jelenetére és joga volt hozzá, és mivel okosan tette, dicséretet érdemel. Így Mignonom jellemét is utánozza egy regényében, de vajjon épen oly bölcseséggel-e, az más kérdés. Lord Byron átváltozott ördöge Mephisto folytatása, és ez jól van! Ha az eredetiség szigora miatt kikerülte volna, rosszabbul kellett volna csinálnia. Így az én Mephistophelesem egy dalt énekel Shakespeare-től, és miért ne tenné? Miért vegyek fáradságot egy újnak kitalálására, mikor a Shakespeareé épen jó és azt mondja, a mit kell? Ha tehát Faustomnak expositiója hasonlít Hióbéhoz, az is jól van, s azért inkább dicséretet, mint megrovást érdemlek.» Eckermann: Gespräche mit Goethe. I. 133.

midőn már rég kinőtt életének góth és regényes korszakából, meglehetősen kerekén «dramatiko-humorisztikus ostobaságnak» nevezte a boszorkánykonyhai jelenet zavaros és homályos allegóriáit. Az a tény, hogy e jelenetet a római Borghese-villában, az örök város falain kívül írta, hol az éjszak zűrzavaros csodavilága rendkívül határozatlannak és jelentéktelennek («ízetlennek», mint egyik kedvencz kifejezésével mondani szokta) tűnhetett föl előtte, kétségkívül annyiban fontos, a mennyiben megmagyarázza a forma és kifejezés sajátos szörnyűségeit, melyektől hemzseg. Egészen természetes, hogy Goethe, szemben az épen művészeti újjászületését ünneplő ókori művészet nyugodt kellemével és méltóságával, türelmetlenséget és elégedetlenséget érzett a góth képzelem durva, phantastikus alkotásai iránt, és nagyon valószínű, mint Bayard Taylor véli, hogy e csomó ízetlen ötlettel burleszket akart írni a boszorkányhit gépezetéről és az irodalomban való alkalmazásáról. De ha semmi jobb célra sem szolgálna, bevezetése a Faustba alig volna ajánlható. Weisze és Kreyszig felállítottak egy elméletet, mely a boszorkánykonyha jelenetének létjogosultságát és jelenlétét, mint a dráma nélkülözhetetlen tényezőjét, igen éleselméjű módon magyarázza és indokolja, s mely azonfelül teljesen megegyezik Goethe szokásaival a művészi alkotásban. A két nevezett tudós nézete szerint Faust az erkölcsi lankadság és két-

ségbeesés pillanatában kötötte szerződését Mephistophelessel. De oly férfiúnál, kinek jelleme alapján nemes volt s ki magasztos gondolatok tiszta légkörében mozgott és lélekzett, lehetetlen a rögtöni szellemi lealjasodás. Az egyetlen tény, mely bukását képezi, nem alacsonyítja le mindenkorra. Könnyebbé teheti a második engedékenységet, de még mindig nem könnyűvé. A finomult izlés-irányok és szokások, melyek a magasztos czéloknak szentelt hosszú élet eredményei, ismét érvényesülni fognak és fölemelkednek körülötte, mint védőbástyák a támadó kísértések ellen. Láttuk, mily határozott idegenkedést tanúsított eddig Faust az érzékiség ama formái ellen, melyekkel Mephistopheles elcsábítani igyekezett; miután azonban magához vette a varázsitalt, többé (kivéve talán az «Erdő és barlang» jelenetet) semmi nyomát sem fedezzük föl benne a pedáns szemérmességnek, finom érzésű modornak vagy akár a lelkiismereti aggálynak; már a legközelebbi jelenetben egészen valami tapasztalt roué vagy kéjencz módjára kiált fel Margit megpillantásakor:

Te, azt a lányt kerítsd kezemre!

S midőn Mephistopheles azzal áll elő, hogy nincs hatalma ily tiszta lélek fölött, léhán így folytatja:

Nagytiszteletű praeceptorom,
 Nekem itt föl ne emlegesse
 A törvény paragrafusát;
 S egy szó, mint száz: ha még ma este
 Nem lesz enyém szép, ifjú teste,
 Éjfélkor voltam a komád.

Még az ördög is megbotráncozni látszik e hirtelen nyers kívánságon s egyelőre ki akar térni kötelezettsége elől. Azt véli, Faust úgy beszél, akár egy «francz muszjé».

E látszólagos következetlenségen Faust jellemében, akartak segíteni a nevezett kommentátorok, midőn a boszorkánykonyha jelenetének egész terjedelmében, s különösen a varázsitalnak, symbolikus jelentést tulajdonítottak, mint ha tudniillik különféle érzéki kicsapongások hosszú sorát jelképezné, melyeket nem lehetett egyenkint fölvenni a drámába a nélkül, hogy ez megfelelő határain túl feleslegesen ki ne terjedjen. Tudvalevőleg Goethe Faust második részében hasonló módszert alkalmazott; midőn ugyanis az emberi életet összességében akarta feltüntetni, mint magyarázatát és bemutatását a különböző nevelési folyamatoknak, melyeken Faustnak át kellett mennie: megelégedett különféle allegóriai maszkok bevezetésével s így egyetlen egy jelenetben jelképezte azt, a mi különben a drámát *in infinitum* kiterjesztette volna. A drámai költemény megállapított korlátai

a kikerülhetetlen alternativa elé állítják, hogy vagy felhagyjon tervével, vagy e némileg drámaiatlan módszert fogadja el.

Vischer, ki nem hajlandó elfogadni a jelenetnek e symbolikus tolmácsolását, megrója Goethét, hogy hőstét oly hirtelen merész hetyke rouévá változtatja, s látszólag nincs is egyéb választásunk.

Mennyi symbolikus jelentés van megtestesítve a majmok csodásan homályos rímeiben, ez valószínűleg mindenkorra megfejtetlen kérdés marad. Vajjon a verejtékkal és vérrel összeragasztott korona a fenyegető francia forradalmat jósolja meg, vajjon a boszorkány-egyszeregy a szent Háromság tanának vagy a tudomány homályos terminológiájának szatirája, vajjon a koczkákról és nyereségről való fecsegés és a homályos politikai célzások a társadalmat képviselik, melyben Faust mindazon alacsony érzéki élvezeteket elnyeri, melyeket Mephistopheles készenlétben tart számára, — ezek mind oly sejtelmek, melyeknek elfogadása vagy elvetése a jelenet mindegyik olvasójának tetszésétől függ. A kommentátor hivatala egészben inkább abban áll, hogy fejtegethető kérdések felállítására buzdítson s gondolkozásra serkentsen, mintsem hogy önkényes ítélettel döntsön fölöttük.

Az eszményien szép nőalak, melyet Faust a varázstükörben megpillant, hasonló célra szolgál, mint az ifjító varázsital, — tudniillik physikai

erélyének fölébresztésére vagy fölélesztésére az által, hogy egyszerre hat érzéki és aesthetikai ösztönére. Magában Goethébem — mint minden irata s névszerint római elegiái bizonyítják — volt valami a görögök tiszteletéből az emberi alak szépsége iránt, s az élvezet, melyet ennek tanulmányozásából meríthetett, tisztán aesthetikai természetű volt. Nem valószínű tehát, hogy Faust elragadtatásának a szép jelenség megpillantásakor, csak közönséges érzéki származást akar adni. Inkább valami naiv és ártatlan van az érett tudós elragadtatott nyilatkozataiban, kit a női alak szépsége egészen új fölfedezés világításában lep meg:

Ha bátorodom közelébe,
Csak ködön át tekinthetem.
Oh asszonyember mintaképe!
Való-e hát? A nő ily szép-e?
Hát minden üdvestől a menny
Egy testbe szállt, mely ott pihen?
S való, hogy ez a földön éljen?

Ez újabb bájos vonást csatol a hős arczatához. Minden mély tanulmánya mellett eddig ártatlan tudatlanságban maradt a lét egyik legnyilvánvalóbb ténye felől. Mintha látnók a költő vidám, elégedett mosolyát, midőn a délvidék buján érzéki életének közepette e szép és gyöngéd jellemvonást szőtte éjszaki tudósának arczképebe.

VI.

Hogy a boszorkány varázsitalának élvezése — akár allegorikai értelemben vesszük, akár nem — a szó betű szerinti értelmében is tolmácsolható, azon tényből tűnik ki, hogy Faust ezentúl nem többé a hosszú szakállú és középkorú tanár, hanem fiatal ember, az ifjúság külsejével és szenvedélyes erőteljességével. Az érzéki kicsapongások sorozata, még ha, mint láttuk, a dráma lélektani logikája követeli is, inkább arra való, hogy aláássa a kéjencz erejét, mint hogy megifjítsa. És mégis, ha a varázsital tényének mindkét, betűszerinti és jelképes jelentését elfogadjuk, valódi ellentétre — a mint hajlandó vagyok hinni — nem akadunk, mert a költő a bűvészethez folyamodik s a jelenetet ez által egyszer s mindenkorra kívül helyezi a természeti törvényeken. Az erőt, melyet Faust tanulmányokra szentelt élete, valamint a neki tulajdonított kicsapongások által elvesztett, a varázsital ismét visszaadja és helyreállítja, és most kész a duzzadó életerő ittasító érzésében és öntudatában (mint Mephisto kifejezi), «Helenát látni minden nőben». Ennek kell megmagyarázni a csaknem baromi hirtelenséget, melylyel ő, ki különben oly szemérmes volt, Margit elé lép a székesegyház lépcsőjén, valamint azt a határozott kívánságát, hogy Mephistopheles «kerítse kezére e leányt».

A régi vagy új drámai költészet egy alakja sem

tett a nép képzelő erejére oly benyomást, mint e szőke, tiszta, bizalmas leány, kinek rövid, tragikus történetében oly erő, oly pathos van, mintha képét maga a végzet kérlelhetetlen ujjá rajzolta volna. A munka (ha nem profanatio, ily valami szervesen tökéletesről és önkéntesről mint munkáról beszélni) a természet legvalódibb művésztének nagyszerű egyszerűségével bír. Mint maga a költő, született, nem készült. Érzése az első jelenetekben oly szándéktalan és előre nem gondolt, mint a madarak első tavaszi kísérlete a csicsergésben, és később, midőn a szerelem fölébreszti teljesebb és mélyebb hangjait, megvan benne a fülemilének egész elragadtatása, szenvedélye és elegikus fájdalma. És mindemellett Margit nem a nőiség eszménye, a mivé sok kritikus akarta tenni; arra a föltevésre sincs semmi alap, mintha a költő nemének tipikus tragédiájává szándékozott volna tenni életét. A teljes (mindkét részt magában foglaló) drámában Faust-hoz való viszonya talán inkább epizódyszerűnek látszik, mintsem természetes érzésünk kész volna megengedni; sohasem kellemes, valamely egyén feláldozására úgy gondolni, mint a másik egyén tökéletesbülésére. És mégis oly folyamat ez, melyet a természet folytonosan használ; csaknem közhely azt állítani, hogy tékozolja az egyéneket, de gyöngéden gondoskodik a típusról. És Faust, mint láttuk, a faj képviselője. Margit életének szelíd, gyöngé folyamatát ellenállha-

tatlan erő ragadja a gazdagabb, mélyebb, viharosabb lét örvényébe és áramlatába, és terjedelme sokkal kisebb, saját áramlata sokkal gyengébb, hogysen érvényesüljön az erők vad és erőszakos zűrzavarában, mely a nagyobb és tágabb életet még mindig tovább ragadja határozott célja felé.

Épen nem összeegyeztethetlen azzal, a mit Margit jellemének szerves tökéletességéről és teljességéről mondtam, hogy e jellem Goethe kezében egészen a dráma céljának van alárendelve. Faustnak meg kell ismernie s rosszat; nemcsak mint elméletet, hanem mint tevékeny erőt, saját tapasztalásában. Abbeli törekvésében, hogy saját lényében kutassa az emberiség általános tapasztalását, bűnében is osztozkodnia kell. Fenékig ki kell ürítenie az élet kelyhét. Csak egy sebezhető pontja van, és itt töri Mephistopheles az első rést Faust erkölcsi jellemének bástyáján. Faustnak emberi szenvedélyei vannak, s kivált most, hirtelen megijodása után, mohón vágyik a démon sugallatának bensejében szót fogadni. Többé nem merő ködszerű, bölcsészeti kívánság foglalkoztatja, hanem a test heves, vad vágyai. Margitot tehát úgy kellett rajzolni, hogy bukásának logikai valószínűsége legyen. Artatlansága az öntudatos erényé, mely jó távol van a rossznak nem ismerésétől. Önszemrehányásai a kútnál való beszélgetés után, ámbár lelkiismereti furdalásaitól természetesen túlozva, mégis azt

bizonyítják, hogy erényes volt, először, mert tudta, hogy a bűn rossz, és másodszor, mert a társadalom elítéli.

Hogy tudtam én szapulni hősen,

Ha megbotlott egy ismerősem!

Hogy járt a más bűne felett

A nyelvem, hogyha megeredt!

Hogy feketítém feketébbé

S nem feketéltem még eléggé,

S fenn voltam, s égnek hálát adtam, —

S most magam is bűnben maradtam.

A fürge, hetyke, harczra kész, éles nyelv, melylyel az őt durván megszólító idegennek felel, szintén egyik jellemvonása a «tisztességes és tiszteletreméltó» középosztálynak, melynek képviselőjéül akarta a költő kétségkívül feltüntetni. Föl lehetne ugyan hozni, hogy a tisztesség, melyre ez osztály sokat ad, talán sokkal jobb védelem a kísértés ellen, mint a tudatlanság ártatlansága; de az a tény, hogy nem abszolút védelem, elég volt a költő céljára. Különben különös figyelmet érdemel, hogy Goethe fiatalkori hajlamának első tárgya, az a frankfurti Margit, ki mintául szolgált Faust Margitjának, s kiről oly bájos rajzot nyújt önéletírásában, a társadalom ugyanazon rétegéhez tartozott; s habár jegyesének, Lillinek ifjabb emlékezete gazdagította és élénkítette is az arczképet, azért a csendes, egyszerű frankfurti Margit vonásai még

mindig tisztán fölismerhetők a tökéletesített képen.

Alig hiszem, hogy az egyszerű leány valamikép kevésbbé bájos és szeretetreméltó lesz, ha eszményi trónjáról a valóság színvonalára állítjuk. Képének meleg emberi színei erősebben szólnak részvétemhez, mint bárminő dicsőítő vagy az eszményi elvontság vértelen tökéletessége. Naiv hiúsága, kedves fecsegése a síró, kiabáló hugocska miatt, ki megzavarta éjjeli nyugalmát, és anyjáról, ki mindenben oly kimért s a házi dolgokban oly szigorú volt, sőt még ártatlan büszkesége is tiszteletreméltóságára — mindezek egészséges emberi vonások, melyek az észre nézve megfoghatóvá, a szívre becsessé teszik. Valóban úgy látszik, mintha valami emberi kéz szívélyes szorítását, emberi lélekzet meleg lehelletét éreznők benne. E Margit jellemében nem volt semmi nagyszerű vagy hősie, de másrésről volt valami megnyerő, kedves, gyermeteg és természetes, midőn Fausttal való első találkozásáról visszatérve, befonja és felkötöi haját, s mintegy önkénytelenül így szól:

Sokért nem adnám, hogyha tudnám,

Ki volt ma az az úr az utcán!

A formája olyan derék,

Bizonynyal úri nemzetség;

Szeméből is kinéztem ott —

Hiszen azért bátorkodott.

Homályos, szűk körű létének pathosa annál megindítóbb lesz, mert neki nincsenek, mint Faustnak, szellemi segélyforrásai, melyekből bölcsészi vigasztalást meríthet; nem emelkedhetik a speculatio magaslatára; nincs semmi fogalma az egyetemes világtörvényekről, melyek sorsát intézik. Vonaglik és küzd, hiába, mint bármely szegény néma teremtmény, melynek egyetlen méltósága a tűrési képességben áll. A névtelen, észre nem vett tragédia ez az «átlag-emberiség» nagy tömegének sorsában, melyet a költő itt e tipikus életben egyetlen egy góczpontba foglalt össze, a mint Faust ki is mondja a börtönjelenetben:

Rég elfelejtett borzadály lel emgen;
A lét egész siralma sír szívemben.

De visszatérve szövegünkhöz: miután Margit távozott, Faust és Mephistopheles hálósobájába lépnek és becses ékszerekkel tele tokot tesznek szekrényébe. Faust félig öntudatlanul mélyen meghatva érzi magát a tisztaság, rend és elégedettség légkörétől, mely a kis szobában uralkodik, egy bőrszékre veti magát és úgy beszél hozzá, hogy a legerzelmesebb szeretőhöz méltó volna. Maga elé képzei a kedvest, «pozsgás gyermekképpel, ki itt csókolá meg kis Jézusáért karácsonéjjel az űk fonnyadt kezét»; tiszteletteljes kézzel emeli föl az ágy függönyét és folytatja:

Itt nyugodott a gyermek keble,
 És szűz titkából mind üdébbre
 Itt ért e nőnek istenképe!

S te Faust! ide mi vezetett?
 Mi mélyen érzem fájni szívemet!
 Itt vagy! Mi bánt? Hiszen te akarád!
 Nyomorú Faust! Nem ismerek reád.

A tiszta és gyöngéd szerelem hatalma, mely oly végtelenül távol áll a merő érzéki vonzalomtól, érvényesül első ízben nála. Mephistonak nincs részvéte ez érzés számára, mert annyira túl fekszik látkörén, hogy nem tudja felfogni. Azért szokott ironiájához folyamodik és saját szemében nevetségessé teszi a szerelmest; a professzor bizonyára nem aludt még ki benne — úgymond — mert:

Ő néz olyképen,
 Mikép ha praelegálna épen;
 S szürkén előtte állana
 A fizika és metafizika.

Vissza kell emlékeznünk arra, a mit a következő többi jelenet is eléggé kimutat, hogy Faust ezentúl nem csupán érzéki vágyának kielégítésére törekszik. Tévedéseit és botlásait, sőt némileg bűnének egy részét is kiengeszteli a tény, hogy erős természetének minden viharos erejét felköltötte a mély, legyőzhetetlen szerelem. Ez

érzés új volta zavarttá teszi; vakon és tévedezve vergődik és tántorog tovább s egyik tévedésből mindegyre még rosszabb tévedésbe esik. Érzelmének e folytonos lázongásában többé nincs öntudatával előbbi kívánságának és szándékának, hogy saját keblében kutassa az emberiség örömét, bánatát és bűnét; saját elfeledett szándékát oly módon valósítja meg, melyet soha sem sejtett. De azt is fontolóra kell itt vennünk, hogy egy csupán gyöngén szemlélődő természet nem tévedhetne úgy, mint Faust téved; a hidegen előre meggondolt terv aljassá és kétszeresen gyűlöletessé tenné ballépését. Ez a meleg, mindent átölelő emberi érzés azonban még Faust bűnének is megadja azt az üde, gazdag hevülést, mely alatt mindenütt érezzük a teljes, erős szívverést. Nem vonhatjuk el magunkat a benyomás alól, hogy némiképen, ha nem is természete legjobb és legnemesebb részének eredménye, mégis szervesen összefügg vele. Faust vétkezik, nem okosan és előrelátással, hanem forróvérű életerővel és erőteljességgel, melytől egészen nem tagadhatjuk meg részvétünket. Leggonoszabb tetteiben, például Bálint megölésében és Margit rábeszélésében, hogy anyjának beadja az álomitalt, csak félig felelős, mert mindkét esetben Mephistopheles játsza a kiválóbb szerepet, és kivált az utóbbi esetben biztosra vehetjük, hogy Faust nem ismerte a méreg halálos erejét. De így is még mindig súlyos marad a bűne.

A következő jelenetekben gyorsan halad a cselekmény; Margit ájtatos anyja az egyháznak ajándékozta a rejtélyes ékszeres tokot; pap után küldött, mint Mephisto mondja, és:

Aztán mint csak fapolturát
Lánczot, gyűrűt — besöpri hát,
Meg se köszöni, épen mint —
Ha kosár dió volna mind,
És tartja őket égmalasztón,
És szörnyen épült a két asszony.

És a kehetes ünnepélyességű tanács, melyet a pap bucsúzásul ad, valóban pompás; egyszerre tudjuk, hogy a főtisztelendő úrnak kettős tokája és tisztességes hasa volt; de humora sem hiányzik, s szinte halljuk, mint nevet magában, mihelyt becsukódik mögötte az ajtó:

Ez hamar érti el a tréfát,
Nagyon örül a szép köveknek,
És mond: ezek az igaz elvek;
Az győz, ki küzd hatalmasan.
Az egyháznak jó gyomra van,
Országokat is nyelt le noha,
Még sem zabált meg gyomra soha.
Ebül gyült jószágot, ha kell,
Csupán az egyház bírhat el.

De midőn a második ékszeres tok épen oly megmagyarázhatatlan módon jelen meg, Margit enged Mártha szomszédasszony rábeszélésének

és megtartja. Erre következik Mephisto kis cselének gyors kifejlődése, melylyel Faustot és a leánykát összehozza s végre a légyott Mártha asszony kertjében. Őszinte, gyermeteg csevegéssel rajzolja Margit a szerelmes Faust előtt mindennapi apró kötelességeit és gondjait, s ez komoly, szerelmeshez méltó odaadással és áhítattal hallgatja, mintha szavai a legmélyebb bölcsességet foglalnák magokban. Saját otthonülő tapasztalásának szempontjából minden csodálatosnak és szépnek tűnik föl előtte. Margit korlátolt eszmeköre, szerény véleménye saját értékéről s még nyelvének iskolázatlansága és helytelensége is bájos és üdítő újdonság világításában lepi meg. Soha sem sejtette, hogy ily egyszerű, mesterkéletlen, kétségektől és törekvésektől érintetlen leány lehetséges volna oly világban, mely annyi bonyolult problémát foglal magában. Azért szerelmi vallomása nem is késik sokáig s a leány védetlen, lágy szíve könnyen magadja magát. Ekkor következik az első csók s a viszontlátás ígérete. Mily bájos, mily kedvesen naiv Margit rövid magánbeszéde Faust távozása után:

Én Istenem, egy ilyen férfi
 Mi sok, sok mindent tud beszélni!
 Csak hallgatom én szégyenszemmel,
 És erősítem igen- s nemmel.
 Beh árva vagyok és tudatlan,
 Nem foghatom meg, mit lel rajtam.

Miután Faust befejezte dicstelen hódítását, ismét visszavonul magasztos és csendes elmélkedésének várába, vagy mint Mephistopheles mondaná, ismét fölébred benne a professzor. Homályosan érzi, hogy viszonya soha sem hozna állandó boldogságot Margitra, azért habozik, mielőtt befejezné megrontását. Ha most visszavonul tőle, míg szerelme még nem egyéb gyöngéd leányos érzésnél, csakhamar visszatér élete a maga síma, egyenes útjára; találkozásuk és a légyott emléke lassankint elhomályosul s idővel feledésbe merül. «A benne levő Istent — mondja Kreyszig — még nem győzte le az állat.»* Lényének magva még romlatlan. A lelkiismeret szavát még nem némította el a szenvedély hangja; jobb természete ismét újult erővel érvényesül.

A kifejezés magas és emelkedett erélyének s az értelem mélységének tekintetében az «Erdő és barlang» jelenet páratlanul áll az egész drámában. Faust a föld szelleméhez fohászkodik, mely, mint mondja, mindent megadott neki, a miért kérte. A természet, mely előbb elszigetelt és talányos jelenségekkel tele vadon benyomását tette reá, most leleplezve áll előtte egyszerű egységében és egészében.** Most «mély-

* Vorlesungen, 97. l.

** Soret (a sachsen-weimari trónörökös akkori nevelője), Eckermann és Goethe beszélgetéseiben érdekesen rajzolja a látogatást, melyet a természetbúvár és anatom d'Alton (1803—1854) Goethénél tett. Az előttünk álló jelenetre

ségébe pillanthat, mint jó barátnek szíve fenekére.» Megismerte minden élő teremtménynek haladó fejlődését, «az élők nagy sorát», és «kitűnnek vérei csöndes bokorból, vízből, levegőből.» Vajjon szerelme világosította és erősítette meg oly hirtelen látó erejét, vagy az érzéki benyomások hosszú sora, melyen Mephistopheles keresztülvezette, nehéz eldönteni. Mindenesetre magasabb szellemi természete ez egész idő alatt nem lehetett oly tétlen, mint látszhatnék, ha tapasztalása ily kitűnő leczkét adott neki. Annak föltevése sem esztelen következtetés, hogy az érzéki élvezetekben töltött élete a minden élő lénynyel való rokonság öntudatát élesítette benne és így feltárhatta előtte az élő és élettelen természet-

nézve különösen becses a következő: «Goethe, ki abbeli törekvéseiben, hogy a természetet kutassa, szívesen átölelné a mindenséget, hátrányban van minden egyes jelentékeny természetbúvárt illetőleg, ki egész életét egy részletes iránynak szenteli. Ez végtelen sokaságú részletek fölött uralkodik, míg Goethe inkább az egyetemes nagy törvények szemléletében él. Innen van, hogy Goethe, ki mindig valami nagy synthesisnek van nyomában, de az egyes tények ismeretének hiánya miatt hiányzik sejtelmeinek megerősítése, nagy kedvvel ragad és tart meg minden összeköttetést jelentékeny természetbúvárokkal. Mert nálok megtalálja azt, mi nála hiányzik; nálok megtalálja annak kiegészítését, a mi nála hézagos maradt. Néhány év múlva nyolczvan esztendős lesz, de a kutatással és tapasztalással soha sem fog jóllakni. Egyik irányban sem kész és bevégezett; mindig tovább és tovább akar haladni! mindig tanulni, mindig tanulni!» (Eckermann, Gespräche mit Goethe. III. 58.).

tel való saját szerves összefüggését. Nem emelkedett-e maga a költő sokféle élettapasztalatából a világegyetem amaz általános törvényeinek magas áttekintéséhez, melyek a lét látszólag elszigetelt és elkülönzött tényeinek alapját teszik és azokat kormányozzák? Az erkölcsi, valamint a physikai mindenségben egyaránt alkalmazható e szabály. A munkás empirismus, elkülönítve az emberrel született költői intuitiótól, természetesen soha sem fog e nagyszerű eredményre vezetni; de Faustban, valamint Goethében, szerencsésen egyesítve volt e két fő feltétel.

Faust eddig még nem oldotta meg a lét talányát, még azon értelemben sem, melyben, Goethe szerint, képes a megoldásra. A látszólag önmagától értetődő és nyilvánvaló tétel, «hogy embernek nem jutott tökélyes», az eget ostromló Prometheusra nézve nehéz fáradsággal nyert okulást képvisel, melyet vakon elfogadni nem akar, annál kevésbé engedelmesen alája vetni magát. Ha pályája kezdetén könnyen és készségesen elfogadja ez alaptételt, mint a minden törekvéstől ment átlag-ember, úgy sürgősen lett volna a szenvedés, harcz és bűn hosszú iskolája, melyen át kellett mennie; ellenben soha sem érte volna el lényének azt a tökéletes kifejlődését, melyre csak e keserű, egész lényét átható fegyelem által juthatott. A jelen állapotban különösen jelentős az alapelv elfogadása, mert azt mutatja, hogy megtanulta törekvését a való-

ban elérhetőnek észszerű határai közé szorítani. Most már nem fogja többé a végtelennel és a végtelen után való küzdésre pazarolni. De az ösvény, melyen az ember teljes erkölcsi és értelmi természetét elérheti, egyelőre csak homályosan dereng szeme előtt. Lényegileg még az eudaemonismus tanítványa, ki a személyes jólétet keresi: egész gondolkozásának és cselekvésének végcélja csak ő maga, saját boldogsága. Még nem tanulta meg, hogy a legfőbb boldogság mindig eltűnik az elől, ki makacsul keresi. «Őn szíve mély csodás rejtelmének» fölfedezése csak terméketlen ismeretnek látszik előtte, míg ez egész erőteljességet önző czélok elérésére irányozza.

Mondám, hogy Faust a föld szelleméhez intézi monológját. Ha elfogadjuk Vischer meghatározását, hogy e szellem «a természeti élet személyesítése nagyszerű összességében», tökéletesen következetes, hogy Faust neki köszöni e mély belátást a természet szerves egységébe. Hogy a «magasztos lény» megszólítás Istenre vonatkoznék, mint Hartung és mások állították, alig hihető, először, mert az egész drámában sehol sincs annak bizonyítéka, hogy Faust ismerné Mephisto fogadását az Úrral, és másodsor, mert az előbbi hypothesis kielégítőbben magyarázza meg Faust ismeretét a természet titkairól. Az utóbbi elmélet elfogadása azonban igen szembeötlő ellenmondást hord magában: a dráma mostani alakjában az Úr, és nem a föld szelleme az,

ki Faustnak tudta nélkül Mephistot adja társul. Weisse* és utána Vischer úgy kerülik ki e nehézséget, hogy fölteszik a dráma más régibb és félretett tervének létezését, melynek számos nyomát vélik feltalálni e jelenetben, a mint előttünk van. Azt sejtik továbbá, hogy az előbbi terv szerint a föld szelleme küldte Mephistot Fausthoz. Hiányzik terünk, hogy részletesen ismételjük a gondosan kidolgozott bizonyítást, de ha szemügyre vesszük a tényt, hogy a mennyei előjáték csak 1797-ben készült (tehát hét évvel a Faust-töredék megjelenése után) és így valóban későbbi gondolat volt, úgy e föltevés épen nem látszik merésznek vagy jogosulatlannak. Mindenki, a ki figyelemmel kísérte a dráma keletkezését és növekedését Goethének Merckkel, Zelterrel és Schillerrel** való levelezéseiben,

* Kritik u. Erläuterung des Goethe'schen Faust. Leipzig, 1837.

** A következő vonás Goethének Schillerhez írt leveléből (Weimar, 1797. június 22-én) annyiban érdekes, a mennyiben megmutatja, mily határozatlan volt még Goethe terve Faust folytatására nézve, midőn barátjának serkentő rokonszenve rábírta, hogy újra a dráma kidolgozásához fogjon. «Mivel nagyon szükséges, hogy mostani nyugtalan állapotomban valami dolgot adjak magamnak, elhatároztam, Faustomba fogni, s azt, ha nem is befejezni, legalább jóval előbbre vinni, a mennyiben azt, a mi ki van nyomtatva, ismét felbontom, és azzal, a mi már készen vagy ki-gondolva van, nagy tömeggé egyesítem, és így a terv kiviteltét, a mi tulajdonkép csak egy eszme, jobban előkészítem. Most az eszmét s feltüntetését ismét elővettem, s meglehe-

s megfigyelte a heves és állhatatlan futólagosságot, melylyel a költő új leleményeket választott, elvetett s a már meglévő anyaghoz alkalmazott, s a ki továbbá emlékszik Goethe gyakori csüggedésére s végül azon kijelentésére, hogy e költe-

tősen tisztában vagyok magammal. De most azt óhajtanám, lenne szíves a dolgot egy álmatlan éjszakán átgondolni, a követeléseket, melyeket az egész iránt tesz, elem terjeszteni, s így saját álmaimat, mint valódi próféta, nekem elbeszélni és megfejtetni. Mivel e költemény különböző részei, tekintettel a hangulatra, különböző módon tárgyalhatók, ha csak az egész szellemének és hangjának alárendelik magokat, mivel különben az egész munka subjectiv: egyes pillanatokban dolgozhatom rajta s így most is képes vagyok valamit nyújtani.»

Schiller válaszában (Jena, 1797. jún. 23.) a maga szokott komolyságával, meglehetősen beható módon fejtegeti a költemény tervét és célját s a következő megjegyzéssel végzi: «Az emberi természet kettős voltát s a megghiúsult kíséreltet, az isteninek és anyaginak az emberben való egyesítésére, nem veszítjük szem elől; s mivel a mese a rikítóba és alaktalanba megy át és kell átmennie, azért nem akarunk megállapodni a tárgynál, hanem tőle eszmékhez kívánunk vezettetni. Szóval a Faust iránti követelések egyszerre bölcsésziek és költőiek, és ön fordulhat a mint akar, a tárgy természete a bölcsészti tárgyalásra fogja önt kényszeríteni, és a képzelő erő kénytelen lesz egy észbeli eszme szolgálataiba adni magát.»

Goethe a következő napról kelt válaszában megköszöni Schillernek műve iránt mutatott részvétét s e jelentős megjegyzéssel fejezi be: «Egyelőre csak a nagy kigondolt és félig kidolgozott tömegeket igyekszem befejezni, s azzal, a mi ki van nyomtatva, összeállítani, és addig hajtani, míg a kör magától kimerül.»

ménynek «egyszer mindenkorra töredéknek kell maradnia», — az meg fogja engedni, hogy Weisse föltevésében félannyi megvetés sem foglaltatik a költő műve iránt, mint a mennyit ez maga elégszer mutatott drámája iránt. Midőn például találomra egy csomó maró, személyeskedő xeniát, melyeket Schiller nem mert fölvenni «Musen-almanach»-jába, dobott a *Faust* közepébe, «Walpurgiséji álm», vagy «Oberon és Titania arany menyegzője» cím alatt: azt tanúsította, hogy bármi mélyen ismeri a művészetet, mégsem mindig a leglelkiismeretesebb művész. Másrészt szerette a mystificatiókat és öröme telt benne, ha a kritikusoknak valami kemény diót adhatott feltörni. Így egy ízben a következőleg nyilatkozott Eckermann előtt: «Jönnek az emberek és kérdik, mily eszmét akartam megvalósítani Faustomban. Mintha azt én magam is tudnám és megtaníthatnám reá őket!»

Megjegyeztem már, hogy a töredékben e jelenet a «Kútnál» való jelenet után áll, midőn Faust tényleg befejezte már Margit megrontását. E helyváltoztatás oka magától szemünkbe tűnik: Faust szünetel és fontol a tény előtt; fölteszi, hogy visszavonul, míg idő van rá. Mert ha Goethe csak a tény után adná szájába e nagy fellengzéseket s mondatna vele köszönetet a «magasztos lény»-nek, hogy mindent megadott neki, a miért kérte: ez már csaknem ördögi volna; s a nézőnek nehezen esnék ily embertelen vonás után még valami

részvétellel kísérni Faust pályáját. A gondos és figyelmes olvasó különben több helyen fog oly jelentést és értelmet találni, mely nem egyezik meg a jelenetek megváltoztatott céljával. Így e sorokban:

Serényen éleszt ő mohó tüzet
Szivemben ama tündér nő után,
Így lelkem vágyból élvbe tántorog,
S az élvezetben vágy után halok —

bizonyára arra czéloznak, hogy Faust viszonya Margittal már nem volt többé plátói, s épen ez — a mint hinni hajlandó vagyok — volt a látszat, melyet a költő ki akart kerülni. Mi más okból tette volna e jelenetet előbbi helyéről a mostanira? Mephistopheles feleleteiben hasonlókép találhatók efféle czélzások, melyeket csak nehezen lehet elmagyarázni.

A kísértő még soha sem álarczozta le magát oly tökéletesen, mint a most következő rövid jelenetben. Először kigúnyolja Faustot pedáns szokásai miatt, aztán panaszkodik saját fáradalmi miatt, melyeket Faust szolgálatában magára vett és végre cynismusa, súlyosbítva a megnevezhetetlen mozdulat által, a nyilvánvaló trágárságot érinti. De Faust magasztosabb hangulatában érzéketlen marad az érzékiségére való hivatkozással szemben. Csak miután Mephisto Faust részvétére hivatkozva ravaszul a leggyöngédebb hűrt üti meg lényében Margit han-

gulatának rajzolásával, csak akkor enged ellenkezve Faust:

Magát ő szörnyen únja ám,
Elnézdegél a fellegek után,
Mint ereszkednek a város falára.
S «lennék madárka!» így sír a danája
Naponta, este, éjfél tájba;
Olykor vidám, de nagy bús sokszor,
Aztán piros a szeme olykor,
Majd meg nyugodtabb színre szembe,
De mindig szörnyű szerelembe.

Az a kép, hogyan nézi kedvese könnyes szemmel a távozó felhőket, rögtön mélyen behatol Faust vágyó szívébe, s haragos felkiáltásában: «Kigyó! kigyó!» már benn van a vallomás, hogy legyőzetett. Különben veresége, ha nem is nemes, de nem is közönséges. Utolsó felsikoltása a sors ellen, melynek szemére hányja saját gyöngegségét, s heves önvádjai a romlás gondolatára, melyet előidézett, épen úgy emberek, mint a szerelmeshez valók:

Őt kelle, békéjét fölgyujtanom,
Neked, pokol, ily prédát nyujtanom!
Segíts át, ördög, a kétség közén,
Ha lenni kell, legyen meg rögtön;
Roskadjon az ő végzete fölém,
Míg őt magammal pusztulásba döntöm.

VII.

A legtöbb kommentátor Faust úgynevezett hitvallását egyhangúlag Goethe saját vallási meggyőződése megtestesült és rendszeres feltűntetésének tekinti, és kétségkívül azon időben, midőn e jelenet készült, Faust ama hitvallása meglehetősen szabatossággal Goethe saját meggyőződését fejezte ki. De Goethe másrészt épen nem volt az, ki valami hitvallást, a szó rendesen használt értelmében, megkísérlett volna leírni. Sokkal nagyobb tisztelettel volt az igazság iránt, hogysem valamely frázis szűk határai közé kívánta volna szorítani, melyből idővel szükségképpen ki kellett volna nőnie. Azt mondta volna: az abszolút igazságot ember nem kutathatja ki, szavak nem fejezhetik ki s azért a hitvallás csak merő alanyi kifejezése annak, a mit egyes ember vagy nagyobb közösség vagy testület bizonyos időben hitt.

Valami rendkívüli báj és gyöngédség van Margit aggodalmában Faust lelki üdvössége miatt, s határozottan és döntőleg (ha ugyan még szükség volt valami bizonyítékra) kimutatja hozzá való szerelmének tisztaságát és teljes önzetlenségét:

Mondd meg, hogy állsz a vallás ügyében?
Szívbeli jó egy ember vagy, de félek,
Hogy nem sokat törődöl véle.

Margit biztos hitének szűk határai közt, pozitív, határozottan megállapított dogmaival nem képes felfogni kedvese gondolkozásmódjának nagyszívű és messzeható egyetemességét. Oly hit, mint az övé, természeténél fogva nélkülöz minden részvétet a kétség iránt; és szerencse, hogy így van. Oly Isten, kit nem lehet kifejezni vagy megvallani, vagy akár megtagadni, rá nézve nem lehetne Isten. Nem tudna megfelelni személyes igényeinek és siket lenne kérései és imái iránt. Azért Faust magasztos szavalása hidegen hagyja; minden nagyon szép és jó, de mégis van egy bibéje — nem kereszténység. Faust nem megy gyónni és nem tiszteli a szentségeket, melyek rá nézve a jámbor hit biztos ismertető jelei.

Első pillanatra úgy látszhatnék, mintha Faust vallása, a mint a meghatározhatatlan meghatározására való kísérletében nyilatkozik, tisztán aesthetikai volna és az ethikai elemet egészen kihagyná, melyre Margit pozitív hite különös súlyt fektet. Lehet, hogy a költő szándéka volt előidézni e látszatot; Faust hitvallásával talán csak átmeneti állapotot akart lelki életében jelezni, melyet idővel agg korának vidámabb bölcsessége pótolna, midőn boldogságát csak az önzetlen tettben keresi, az embertársainak jólétéért való jóakaró, gondoskodó munkában. De egészben véve még sem nélkülözi annyira ez aesthetikai vallás az erkölcsi elemet, mint a hagyományos kereszt-

ténység doctrinairjei félni látszanak. Ha az ember a contemplatio oly magaslatára jut, föléje emelkedik alsóbbrendű természetének s nem oly könnyen érhetik el a közönséges, aljas szenvedélyek, melyek lelkének alsóbb, mélyebb tájain laknak. Emerson szokott mesteri kifejezésével ugyane meggyőződést fejezi ki: «Hiszem, hogy az értelmi erő és erkölcsi érzés egyetértőek és hogy a bölcsészet, ámbár kiírtja a felöltöztetett vázakat, természetes zabolát vet a bűnre és sarkpontot ad a léleknek. Azt hiszem, mentől bölcsőbb az ember, annál bámulatosabbnak találja a természetes és erkölcsi megegyezést és annál abszolútabb bizalomra emelkedik». Ez semmikép sem foglalja magában, hogy a tudós, a ki, mint Faust, jobban szemügyre veszi az igazságot a tömegnél, képtelen volna vétkezni, ha rendesen lényének magaslatán tartózkodik is. A kísértés hangja hozzá is elér, habár ritkább időközökben. A bölcsészet épen oly kevésbé abszolút oltalomlevél a tévedés ellen, mint a pozitív vallás. De, mint már említém, nem szabad elfeledni, hogy Faust esetében Mephistopheles csak a szerelmére, részvételére, emberi érzelmére — tehát nemesebb indulataira — való hivatkozással nyeri vissza Faust fölötti uralmát, melyet az előbbi jelenetben majdnem elveszített.

Kitűnő vonás Margit jellemzésében ösztönszerű idegenkedése Mephistophelestől, és mily kedves naivitással adja ezt tudtul!

Zaklatja véretem, ha látom.
 Szeretem a felebarátom;
 De a hogy rád vágyom szivemből,
 Oly titkos borzongás lel ettől,
 S gaznak nézem azonfelül!
 Isten bocsássa meg, ha ok nekül.

És mily bájos, nyelvtanellenes bensőséggel
 kéri kedvesét, válják el társától! Jelenléte, úgy-
 mond, összeszorítja bensejét; lehet látni, hogy
 semmi iránt sincs részvéttel, egy lelket sem sze-
 rethet:

S ez rajtam oly erőt veszén,
 Hogy a mint jön, már olyat érzek,
 Mikéntha már nem szeretnék.
 Nem tudnék tőle imádkozni sem;
 S ez rágódik a szívemen.
 Te is úgy érzed, Henrik — nem?

Faust béna és félig humorisztikus ellenvetései:
 «Hadd éljen ily csodabogár is»; és: «Csak ellen-
 szénv», homlokukon viselik helytelenségek bé-
 lyegét s azonfelül benső kényelmetlenségét is
 elárulják. Nem tudja világosan megmagyarázni
 magának és azért csak aggódva igyekszik a be-
 szélgetést másfelé terelni. Ez egyszerű, iskolá-
 zatlan leány, ki nyelvtanellenesen beszél és ke-
 dvesét kéri, ne csókolja meg kezét, mert az «oly
 csúnya, oly durva», a legfinomabb szellemi érzék-
 kel van felruházva, melyek képessé teszik, hogy

ösztönszerűleg érezze minden hozzá közeledő férfi erkölcsi légkörét. Így már akkor, midőn Faust és Mephistopheles először lépett távollétében szobájába, visszatértekor azonnal valami idegen, vele nem rokon befolyást érez. Hirtelen leírhatatlan félelem lepi meg, felnyitja az ablakot:

Oly terhes, fülledt a lég itt benn;
Pedig ma ott künn meleg sincsen.
Hogy is vagyok — nem t'om mi a';
Csak jönne már anyám haza.
Hideg borzongás szállt belém —
Bolond félős lány vagyok én!

Minden érzékeny szervezetű férfi vagy nő fogja tudni, mik ezen önkénytelen idegenkedések; sőt Goethe, kinek rendkívül finom észlelő tehetsége volt, annyira ment, hogy hitt a «szellemi kipárolgás létezésében, mely — függetlenül a külső érzékektől — benyomásokat közölhet.*

A következő jelenetek rohamos gyorsasággal és drámai élénkséggel rajzolják Faust és Margit gyorsan romlásba vezető pályáját; de mindegyik jelenet értelme oly világos, hogy a magyarázat itt egészen fölösleges. Lidivel való beszélgetése a kútnál teljesen Margit elé állítja ballépésének szörnyűségét a világ szemében, s azért a fájdalmas szűz szent képéhez siet, hogy szíve rejtett

* Bayard Taylor Faust-fordítása. I. 286.

aggodalmát kiöntse előtte. Az imádság sorainak szakadozott, ingadozó mozgása élő kifejezést ad a kétségbeesett leány könyektől elfojtott hangjának, midőn ahhoz kiált segítségért, ki maga is érezte a bánat keserűségét, midőn karddal szívében nézett föl megölt fiára:

Ki tudja,
Mint fúrja
A kín velőmet keresztül!
Szegény szívem hogy mit eped,
Miért remeg, mitől reped,
Te vagy tudója annak egyedül.

A hol járok, a hol vagyok,
Úgy fáj, oly sajogva sajog
Itt a szívem alatt!
S otthon ha vagyok megint,
Sírok, sírok, sírva mind,
A szívem meghasad!

És az egyszerű virágokkal, melyeket a kegykép előtti edényekbe helyez, kiengesztelni reméli az istenséget, melyet szerelmével megsértett. Az oly sorokban, mint ez: «Mint fúrja a kín velőmet keresztül!» egészséges, nem ingadozó, szilárdul elhatározott erő nyilvánul, mely nem vesz időt a szavak kicsiszolására, hanem merészen, és nem törődve semmi kritikai aggálylyal, a legerősebb és legkifejezőbb mondást ragadja meg. És épen

ezen közvetetlenségben, ez egyenességben, a művészet e látszólagos nem ismerésében éri el a művészet teljes magaslatát. Mily kápráztató, szembeötlő ellentétet tüntet föl a nyelv drámánk második részének klasszikus símaságú kifinomításával és kicsiszolásával szemben.

A következő jelenetben Margit bátyja, Bálint, húgának ablaka alatt találja éjjel Faustot, megtámadja és elesik. Faust különben itt önvédelemből cselekszik, csak védekezésre szorítkozik, és Bálint megölése sem nem előre gondolt, sem nem kiszámított. Csak Mephistopheles varázseréje, melylyel a támadó karját megbénítja, ad Faust döfésének halálos erőt. De ez mégis gyilkos a törvény és saját lelkiismerete előtt és menekülnie kell, mert a verekedés zaja fölébreszti a szomszédságot. Margit, Mártha és egész néptömeg gyűl össze a haldokló katona körül, ki hangosan hirdeti testvére szegyenét és utolsó lehelletével megátkozza.

Egy új alak bevezetése és gondos jellemzése, ki csak azért lép föl, hogy meghaljon s halálával a drámába új motivumot szőjjön, mint Düntzer * és mások kifejtették, művészi szempontból meg róható lehet. De a mint a dráma most áll, a Bálint halála által nyújtott motivumot nehezen lehetne nélkülözni. Hogy Faust egy időre elhagyja Margitot, a mit különben nem lehetne

* Düntzer: Goethes Faust. Leipzig, 1857.

menteni, annak most legalább elegendő oka van. Saját élete forog veszélyben, s az önfentartás ösztöne kívánja, hogy futásban keressen menekülést. Így ismeretlen marad előtte Margit fogsága és elítéltetése; de rögtön visszatér megmentésére, mihelyt hírt vesz róla. Bálint jelleme, e valódi typusa a bátor, őszinte, pattogó és hetvenkedő középkori katonának, Goethe legjobb korszakának egész kecses, realiztikus erejével van rajzolva. Nem maga a testvér ballépése vagy bűne gerjeszti fel haragját, mert valószínűleg neki is, mint legtöbb bajtársának, jó csomó bűn nyomja a lelkét. Rövid magánbeszédében egy pillanatra sem veszi el önmagát szeme elől. Nagyra volt szép hugával és dicsekedett szépségével és jóságával. Most már nem dicsekedhetik többé vele:

Találós szóval, szemkacsintván
 Reám pirítson minden hitvány;
 Mint késedelmes adós üljek,
 Minden történet-szóra hüljek,
 S ha összeverném mind rakásra,
 Mégsem hagyhatnám hazugságba!

Csak azt veszi rossz néven, hogy Margit bukása visszahat az ő jó hírére, s e tisztán önző érzékenység adja szájába a szívtelen szavakat, melyekkel mintegy szíven találja hugát, midőn haldokolva fekszik ajtaja előtt.

A székesegyházi jelenet félelmes hevessége és

feszültsége (melylyel az 1790-iki töredék végződik) előkészíti az olvasó kedélyét az őrültségre, mely a boldogtalan leányt a fenyegető romlással eléri. Vajjon a gonosz szellem, mely mögötte áll s kérlelhetetlen szavát a karének hangjaiba vegyíti, Mephistopheles-e vagy Sátán valamely kisebb küldötte, az itt csekély jelentőségű. Hiszen tulajdonképen csak saját lelkiismeretének hangja, mely hallhatólag cseng fülében, borzalommal tölti el, megzavarja gondolatait s teljesen megháborítja szegény, félig zavarodott agyvelejét. Az őrültség első rettentő sejtelmei és hírnökei ezek, még borzalmasabbak az okozott félelemben, mint maga a betegség, melyek most megrohanják és kísértetes rémgondolatait a kétség, lelkiismereti gyötrellem és vad kétségbeesés viharában körülhajszolják:

Jaj! Jaj!

Nem eresztenek azok a gondolatok!

Kasul-keresztül járnak bennem,

Mind ellenemre.

Elborulok!

Szorít a fal!

Megfojt az oszlop!

Ledől a boltozat!

Levegőt!

A Requiem komoly régi gregoriánus énekének beszövése, a megsemmisítést és utolsó ítéletet

hirdető kérlelhetetlen hangjával, oly mesteri vonás, mely a jelenet tragikus hatását kiszámíthatatlanul emeli:

Quid sum miser tunc dicturus,
Quem patronum rogaturus,
Cum vix justus sit securus?

VIII.

Emlékezhetünk, hogy Faust, valahányszor valami érzéki kicsapongás jelenetében vett részt, határozottan színleletlen és titkolatlan undort tanúsított. Auerbach pinczéjében vonakodott részt venni a lármás deákok dorbézolásában, s a boszorkánykonyhában visszariadt műveltebb és finomabb természete a szemre és fülre undorító jelenetektől, melyekben társa annyi gyönyörűséget talált. Azóta nagy változásnak kellett vele történnie: állandó érintkezése Mephistophelessel és a bűnök, melyeket félig önkénytelenül elkövetett, lassankint a rosszhoz szoktatták. Itt a Walpurgisjelenetében látjuk először részt venni Mephisto élvezeteiben, a boszorkányszombat kábító tombolásába rohanni és oly kihágásokat művelni, melyeket legbensőbb lényében magának is meg kell vetnie. És mégis alig hihetem (mint Kreyszig*) teszi, hogy Goethének

* Vorlesungen über Goethes Faust. 106. l.

szándéka volt, a lelkiismereti furdalások e látszólagos hiányával Faust részéről az ördög ama tervébe való készséges beleegyezést tüntetni fel, melylyel az erkölcsi lealjasítását czélozta. Egy bűn nem jelent mindig erkölcsi romlottságot. A tiltott gyönyör izgatott, heves elvetése után az ember jobb természete nagyon is hajlandó ismét érvényesülni, és míg e visszahatás tart, soha sincs bezárva az üdvösség kapuja; de a hol a tény csak természetes gyümölcse a romlott lelki állapotnak, ott a lélek elvesztette már visszahatási képességét, s ösztönszerű, logikai kifejezését találja a gonosz tettben. De hogy Faustnál nem így van, eléggé bizonyítják a következő jelenetek, és Goethe Margit kísértetes megjelenésével, nyaka körül a véres gyűrűvel, mely Faustot zajos vigasságának közepette hirtelen kijózanítja, a kísértetes lelkiismereti gyötrelmet akarta jelképezni, mely szüntelenül üldözi s melyet hasztalan akart elnémítani a boszorkánytáncz kábító zajában. Csak a lelkiismeret intő szavát igyekszik elcsitítani, a viharos emlékeket elfojtani, melyek nem engednek neki nyugalmat, sem pihenést, sem békét. Mephistonak nagyon kedve ellen van ama szörnyű jelenés; minden éleselműségét felhasználja, hogy elvonja róla Faust figyelmét, s azt mondja, hogy ez Medusa, a görög bűvésznő, kit Perseus hajdan megölt; veszedelmes reá nézni, mert látása kővé változtatja a nézőt; de Faustot nem lehet ily módon lecsillapítani:

Való, hogy ez halottnak szeme párja,
 Mit kedves kéz nem zárt le még.
 Ez a kebel, mit Margit nékem tára,
 Az édes test, melyet én élvezék.

A jelenet eleje Faustot és Mephistophelest tünteti fel, a mint fáradságosan kúsznak fel a Harzhegység meredek szakadékain át a Blocksberg ormára, hol a boszorkányok az ős német monda szerint Walpurgis éjszakáján, ápril 30-ról május 1-re, esztendei gyülekezetöket tartják, Faust el van ragadtatva a táj pompájától, melyet üde, teljes, erélyes versekben magasztal. A tavasz mozogni kezd a fáknban s ő is érzi magán a tavasz vidító hatását. Kisérőjét, kinek tagadó természete semmi gyönyörűséget sem talál az ébredő élet jeleiben és nyomaiban, még «csak téli szellet járja át», s hó és zuzmara után vágyódik. Az éj mindegyre sötétebb lesz; a hold utolsó negyedében áll s csak kevés világot ad:

Mily búsan hozza, nézd, késő sugarát
 A vereslő hold csonka kereke.

Mephisto egy lidérczet hív s megparancsolja neki, hogy világítson előttök, azon fenyegetéssel, hogy különben «elfujja lobogós kis lelkét», ha nem akar szép egyenesen haladni. Magasabbra és mindig magasabbra hágnak; a fák és sziklák különös fantasztikus alakokat öltenek, a mint a homályos hold csillámában elhaladnak mellettök.

Míg a hosszú sziklaorrok:
Egyik szippan, másik hortyog.

Egyedül a kuvik «Uhú! Suhú!» kiáltása és a magányos bibicz hosszú, panaszos sikoltása szakítja meg itt-ott az éj csendjét! puffadt hasú, hosszú lábú gyíkok siklanak át nesztelenül a bokrok közt, és a roppant fagyökerek vonagló kígyók gyanánt nyújtják ki görbe, görcsös karjaikat, mintha meg akarnák fogni a vándort. Így emelkedik fokozatos crescendóban a helyzet borzalmassága, a mint magasabbra jutnak; a hangulat, a vad vidék által jelképezve, egyre kísértetesebb és nyugtalanabb lesz. Éjfélkor hatalmas vihar támad, melyen a boszorkányok a föld minden zúgából a Blocksbergre nyargalnak. Faust veszélyben forog, hogy a mélységbe zuhan, s Mephisto azt tanácsolja neki, «fogja meg jól a szikla bordáját». Az ágak recsegésén, a ledőlő fák dörgésén, a vihar szilaj sívítésén keresztül felhangzik a boszorkánykar «dühös varázsdala». A boszorkányok, félboszorkányok s a felülről, alulról és a távolból jövő hangok most következő váltakozó kardalai elburkolt szatirák, melyek a szerző személyes és irodalmi vitáira tett éles czélzásoktól hemzsegnék, s valamennyien mulékony jellegűek s e halhatatlan műben helyet foglalni teljesen méltatlanok. Legfőlebb Goethe idejében és saját kortársaira nézve lehetnek teljesen érthetők; ma azonban a korszak

irodalomtörténetének legalaposabb tanulmánya sem fejtheti meg értelmöket és teljes jelentősöket. De ha nem is tartjuk helyén valónak, így megörökíteni e szegény jelentéktelen embereket, kikre ma már senki sem emlékeznék, ha nem lett volna szerencsájök felköltöni Goethe nemtetzését: mindazáltal meg kell adnunk, hogy e karok ingerkedő célzásaikkal s a bölcsesség és bolondság zúrzavaros keverékével megfelelnék e jelenetben céljoknak és épen azt a hatást idézik elő, melyet a költő célzott. Hiszen világos és logikailag összefüggő nyilatkozatokat nem várhatunk a közönséges, őrjöngő csöcseléktől, mely az érzéki izgatottság deliriumában száguld tova!

A német kommentátorok részben már megoldották azt a feladatot, hogy a szárazföldet és vizet, a múltékonyt és maradandót elválasszák egymástól e Walpurgisj költői chaosában; de mindez éleselméjű talányok itt csak alárendelt jelentésűek s megoldásuk épen nem szükséges arra, hogy a drámát mint egészet, megértsük. A kinek érdekében áll megtudni, mily személyeket vagy fogalmakat jelképez a Baubo, a Proktofantazmista stb., az egy csomó érdekes magyarázatot fog találni Bayard Taylor angol Faustfordításának jegyzeteiben és Düntzer terjedelmes kimerítő kommentárjában, hol a szöveg legcsekélyebb célzása roppantul nagyító kritikai mikroszkop alá van vetve és megvizsgálva.

Mialatt Faust lélekzet nélkül rohan tova a

boszorkányok és boszorkánymesterek zajgó, kiabáló hadával, elszakad kísérlőjétől, ki utoljára maga is megsokalja a kábító zajt és zűrzavart. Felszólítja Faustot, hogy maradjon szorosan mellette, s oldalt egy kis társasághoz vezeti, elégedetlen reactionáriusokhoz, a kik arisztokratikus elzárkózottságban, különválva a közönséges boszorkányfajtól, a tűz körül ülnek. Faust, a mint válaszából látszik, azt remélte, hogy a rossznak e szilaj tombolásában némely talány s névszerint a rossznak problémája megfejtésére fog lelui; ellenkezve enged s ismételten kifejezi kívánságát, hogy a többiekkel az oromra hágjon:

Én ott fenn szívesebben járnék.

Fényt látok ott s füstoszlopot,

Ott gyűjti seregét a Sátán;

Nem egy talány fejlik meg ott.

A szöveg világos tanúsága szerint Goethének szükségképen be kellett látnia, mily tökéletes ellenmondás van Mephistopheles azon ötletében, hogy Faustot a Blocksbergre vigye, megmutassa neki a boszorkány-szombatot s aztán az utolsó pillanatban félre vezesse és megakadályozza, hogy többi hívének kicsapongásaiban részt vegyen. Világos az is, hogy valami határozott okának kellett lennie e sajátságos eljárásra, habár találgatás útján nehéz is nyomára jutni. Talán a rossz lényegét mint a haladás elemét, mint az emberi polgárosodás serkentő tényező-

jét akarta jelezni a tolongó rohanás által, melylyel a boszorkányok a hegyorom felé törnek. Mephistopheles, mint a tagadás szelleme, ez alakjában nem barátja a rossznak s távol kívánja tőle tartani áldozatát. Többre becsüli a renyhe társaságot, melyet a haladásnak hódoló század maga mögött hagyott, azt a clique-t, mely poshadó öntetszésében önmagáért ápolja érzéki jólétét, a nélkül, hogy a polgári tevékenység küzdelmébe vegyülne. Félreismerhetetlenül erre céloznak az elbocsátott miniszter, a kiszolgált tábornok, a király kegyét vesztett parvenu, a nem kedvelt könyvíró szegényes, gyöngé vádjai és panaszhai. Mindnyájan a régi jó időt dicsérik és saját balsorsukat az új nemzedék szemtelenségének tulajdonítják, mely a valódi értéket nem akarja többé elismerni. Itt a meztelen ifjú boszorkányok és az érzékiség eltompult tanítványai közt, hol semmi egészséges becsvágy nem ébreszti fel többé az emberi tetterő szunnyadó maradékát, itt van Mephisto megfelelő elemében s ide hívja meg Faustot, hogy befejezze romlását. És Faust elfogadja a meghívást; de míg szilaj tánczban tova lebeg a fiatal boszorkánynyal, fölmerül előtte az iszonyatos jelenés, melyről már szóltunk, és elmegy a kedve minden további élvezettől:

Nem látsz, Mephisto, ottan
Egy szép, halvány leányt, távolban, elhagyottan?

Magát úgy húzza csak odébb,
Mint a ki lábán békót mozdít.
Valóban, rémlik olyankép,
Hogy a jó Margithoz hasonlít.

Az ingadozó járás és az egyetlen piros fonálka nyaka körül, «oly keskeny, mint egy késnek háta», természetesen bekövetkező elítéltetésének jövőndölése.

Nagy kár, hogy Goethe nem követteti Fausttal nagylelkű elhatározását, a szeretett lány megmentésére sietni, hanem kényszeríti leülni és egy csapat szatirikus epigrammára hallgatni, melyek cselekvését nem befolyásolják és sorsát semmiképen sem érintik. Az epigrammák ugyan elég jók a magok nemében és alkalmat nyújtanak a költőnek irodalmi ellenségein végig verni, de nincsenek semmi szerves összefüggésben a drámával, s azon a helyen, melyet most elfoglalnak, csak arra szolgálnak, hogy a cselekményt szükségtelenül elnyujtsák. Az olvasó, mint maga Faust, félelemtől és aggodalomtól remeg Margit sorsa miatt és épen nincs oly hangulatban, hogy merő irodalmi szórakozásra vagy a költő személyes viszállyainak rajzára figyeljen.

A mely pillanatban elhagyja a Blocksberget, elmúlik Faust életében az erkölcsi válság. Ismét a fölfelé vezető ösvényre lép és Mephistophelesnek fölötte való hatalma ettől fogva folytonosan csökken. Ha sikerült is az ördögnek bűnbe és

nyomorba dönteni őt, de mégsem volt képes lényének legbenső magvát megrontani. Faust lelkiismerete még mindig ébren van, s a nagylelkűség és nemesség még mindig érvényesül benne. Elfutott Margittól, talán nem is ismerve helyzetét, csak azért, hogy megmentse saját életét; most, mihelyt megtudja szerencsétlenségét — hogy t. i. megőrült, megölte gyermeköket, sokáig bolyongott a világban s végre börtönbe került, — most többé nem akar az okosság önző szavára hallgatni, hanem hozzá kíván jutni. Mephistopheles hiába igyekszik megzabolázni nemes hevét, hiába emlékezteti, hogy vér tapad kezéhez, hogy a meggyilkolt nyugvóhelye fölött bosszuló szellemek lebegnek és a visszatérő gyilkosra lesnek. Faust esengő és halálfélelemmel teljes könyörgésére jéghideg nyugalommal feleli: «Nem ő az első». Neki, a ki az idők kezdetétől fogva annyi millió emberéletet látott hajótörést szenvedni és elkerülhetetlen pusztulásba süllyedni, gyöngének és megfoghatatlannak látszik e szilaj kétségbeesés egyetlen jelentéktelen élet elhullása fölött. «Mit csatlakozol hozzánk, ha lépni nem tudsz velünk?» kérdi Fausttól; — «mit röpülnél, ha szédülékeny a fejed?» A szorongatott halandó csak szidalmakkal és hiú átkokkal tud felelni. A föld szelleméhez folyamodik, ki arra méltatta, hogy megjelenjen előtte s ki szívét-lelkét ismeri (ismét egy nyoma az első, félretett tervnek), és könyörög hozzá, változtassa

át Mephistot ismét eredeti ebformájába, melyben először csatlakozott az ártatlan vándorhoz; könnyörög a «nagy dicső szellemhez», szabadítsa meg őt «e czinkostól, ki kárnak örvend és romlason kéjeleg».

Nem lehet tagadni, hogy világi szempontból az igazságosság némi látszata van Mephistopheles kicsinylő szemrehányásaiban, és valószínűleg Faustban is megvan ennek határozatlan érzése, mely őt a harag és kétségbeesés e heves kitöréseire bírja. A háló, melybe nyitott szemmel ugrott, összehúzódtott körülötte és most képtelen kiszabadulni belőle. Igaz, hogy akkor, midőn a város kapuja előtt sétált Wagnerrel, madárszárnyakat kívánt magának, hogy mindig a nap után törhessen; és felszólította a lelkeket, «melyek ég s föld között sürgőben, lebegőben» vannak, vigyék el őt «új színes lét felé». A szellemek egyike engedelmeskedett e felhívásnak, és Faust most hatalmában van. Türelmetlenül illeszkedett a közönséges halandók keskeny sorsába, epedve vágyott átrepülni az életen, élvezni édességeit s osztozni fájdalmában és fáradalmaiban is, de nem tartá méltónak a kötelességek által lekötteni magát, melyek az embereknek egymás között való viszonyaiból származnak. «Elátkozta azt, mi birtokként hízeleg nekünk, mint nő és gyermek, mint cseléd és eke.» Hogy tehát — így okoskodik Mephistopheles — lehetséges legyen ez az út, mely után Faust oly lángolón vágyott,

mindenekelőtt szükséges lerázni magáról azt a gyöngeséget, hogy emberi indulatai legyenek; le kell mondania ezentúl minden részvétről és minden szeretetről, mert ez érzések a szűk hatáskörhöz lánczolnák, melyet büszke lelke megvetett. E következtetés bizonyára elég tetszetősen hangzik, de alapjában véve ennek is megvan a maga bibéje, mint Margit kedvesének hitvallásáról mondta. A jobb és erkölcsi szempontból egészségesebb következtetés az volna: Ha kívánságod teljesülte mind annak feláldozását magával hozza, a mi benned a legjobb és legnemesebb, úgy a kívánság maga hamis és jogosulatlan. Ha Faust maga nem jut rögtön e következtetésre, ez csak onnan származik, mivel szelleme sokkal mélyebben elmerült bánatában, hogysem valami logikai következtetést vonhatna cselekvésének, viselkedésének eredményéből. A költemény második része azonban bizonyítja, hogy ez összes bűn, e szenvedések és kétségbeesés tanítása nem ment kárba nála. A jelen pillanatban csak arra képes, hogy fuladásig tele szívét szenvedélyes szemrehányásokban öntse ki; társának kegyetlen részvétlensége felizgatja, fellázítja és jó mentségül szolgál számára, hogy reá hárítsa a felelősség terhét mind ama boldogtalanságért, mely őt és kedvesét érte. És ez bizonyára egészen lehetséges s a jelen esetben menthető. Mit törődik ő a hideg észszel és logikával, sőt mit törődik magával az élettel, ha kedvese az emberi igazságszolgáltatás

érzéketlen kezébe jutott s már másnap reggel végrehajtják rajta az ítéletet? Midőn tehát az ördög látja, hogy többé nem tarthatja vissza, és azonfelül tudja, hogy ha nem enged, szerződések többé nem kötelező: vonakodva beleegyezik, hogy Margit börtönébe vigye s ezt közös bűnök következményeitől megmentse.

E jelenet prózai alakja («Borús nap. Mezőség») feltűnő s aligha kedvező ellentétben áll a többi dráma csodálatosan rhythmikus tökéletességével. Kisértetbe jövünk helyesnek tartani Bayard Taylor sejtését, hogy Goethe e jelenetet mostani alakjában csak azért mondta tollba Riemernek az 1803-ik év egy reggelén, mivel már különböző sikertelen kísérleteket tett a dráma többi részével metrikus összhangba hozni. A *Paralipomenákban* még különféle tervek találhatók a Walpurgisj és a börtönjelenet között levő hézag betöltésére; de valamennyit elvetette, valószínűleg, mert Goethe érezte, hogy a cselekvény gyors fejlődése vége felé a legnagyobb fontosságú, még ha egy kis áldozatot is kíván a valószínűség rovására. A merő külső valószínűséget Goethe különben is mindig alárendeltnek és csekély jelentőségűnek tekintette és királyi módon tette magát az aristotelesi egységeken. Ha számot kellett volna adnia az időről, mely a Walpurgisj (a szöveg szerint két nappal Bálint megölése után) és a végjelenet közt elmúlt, kénytelen lett volna Margitot még tovább elvonni szemünk

elől, s az érdekesség *crescendója* és a mozgás *accelerandója*, melyek a dráma főkellékei és alaptörvényei közé tartoznak, elveszett volna. Margit gyermeket szült és megölte; megszökött és sokáig bolyongott koldulva; elfogták, törvény elé állították és halálra ítélték, — mind ezek oly fontos események, melyek alig történhettek meg kevesebb idő, mint egy hónap alatt. Faust más részről, megrémülve a kisérteties jelenéstől, s bánattól és lelkiismereti furdalástól nyugtalanítva, elsiet a Blocksberggről s miután Mephistophelestől megtudta, hogy Margit élete veszélyben van, elhatározza megmentését. Természetesen azt kell ebből következtetnünk, hogy heves fájdalom semmi halasztást sem tűrhet, és hogy rögtön útra kel szándakának teljesítésére, s Mephisto bűvös lovaival az út nem lehetett hosszú. Ebből könnyű belátni, hogy itt az idő tekintetében rikító ellenmondás van, és minden olvasónak, ha csak valami új megoldást nem talál, úgy a hogy számot kell vetnie a jelenlegi alakkal. A dráma különben is már magában véve mindig hivatkozás a képzelő erőre; nem lehet a tér és idő szigorú logikájával mérni. Így Faust cselekvénye az első részben a megnyitó monológtól a végjelenetig egy évnél több időt vesz igénybe, míg a színpadon három vagy négy órára terjed; és mégis teljes a néző illúziója, és képzelme nem botránkozik meg a látszólagos valószínűtlenségeken. A képzelő erőnek, mely a színházban oly

magasan áll az idő törvényei fölött, az előbb kimutatott ellenmondás miatt sem kell zavarba jönnie.

A most következő hat rímtelen soros jelenet Faustot és Mephistot tünteti fel, a mint fekete bűvös lovaikon végig száguldanak a levegőn. Elhaladnak a «Hollókő», a «vesztő szikla» mellett, a hol a régi német hagyomány szerint a boszorkányok összegyűlnek valamely bűn véres büntetésének előestéjén. Faust látja, mily különös mozdulatokat tesznek az emelkedett vesztőhely körül, és borzongva kérdi, mit művelnek? Minden rémség és borzalom, melylyel a középkor babonás képzelő ereje körülvette a Hollókövet, erőt vesz rajta, s tovább siet, hogy még ideje legyen elragadni a bakótól áldozatát. A párbeszéd tömör rövidsége élénk fogalmat ad az olvasónak sietségökről és a hirtelenségről, melylyel a borzasztó jelenés feltűnik előttök és ismét elenyészik.

Végre eléri a börtönt; Mephisto mély álomba sülyesztí a porkolábot, megszerzi a kulcsokat és Faustnak adja. A jelenet kezdő sorai rögtön megütik az alaphangot:

Rég elfelejtett borzadály lel engem;

A lét egész siralma sír szívemben.

Elérte a czélt, mely után vágyott, magára vette nemének minden örömét és fájdalmát. De mennyire különbözik a tűrés és aggodás igazi

valósága a merő elméleti előérzéstől vagy elképzeléstől a bölcsész agyában. Mit ért el könnyelmű gonosz kísérleteivel, melyeket az emberi indulatokkal tett, mit ért el abbeli igyekezetével, hogy az egész faj egyetemes tapasztalását önmagában foglalja össze? Az egyetlen életet, mely kedves volt előtte, tönkre tette. Való, hogy nyert egy érzést, melyet leleményes képzelme nem várt és nem sejtett, mert ez értelemben soha sem tudta, mi az, egy emberélet megrontójának lenni. Bűnének rettentő öntudata a rácsos, zárt börtönajtó küszöbéhez szegzi lábát, mert belülről hallja a szegény örült leány dalát:

Anyám, a kurva,
Mért ölt meg engem?
Apám, a hunczut,
Megevett engem,
Kis húgom fa alatt
Elásta csontomat.
Így lettem csapodár,
Erdei kis madár —
Hess! De magasra jár!

E félelmesen össze nem függő s ide nem illő ballada bizonyos borzongást hoz az olvasóra. Midőn most Faust kinyitja az ajtót s a börtönbe lép, Margit tévedésből a bakónak tartja; megragadja a halálborzongás; szalmaágyába rejti arcát, lábaihoz veti magát és életéért könyörög:

Ha ember vagy, érezd gyötrelmemet!

És megragadó egyszerűséggel fog annak elbeszélésébe, mit Faust, fájdalom, nagyon jól tud:

Hisz még oly fiatal vagyok!
 Oly fiatal még s el kell vesznem.
 Szép is valék és az volt veszttem.
 Itt volt hívem, most messze jár,
 Koszorúm is volt, letépték már.
 Ne fogj meg olyan mérgesen,
 Nem bántottalak sohasem.
 Ne hagyj hiába itt esengnem,
 Hisz nem láttalak életemben!

Nincs egy szemrehányó, kárhoztató szava sem annak számára, a ki pedig oka volt nyomorúságának; hajdan közel volt, mondja, most távol van. Aztán zűrzavaros sorban következnek gondolatai menyekzőjéről, koszorújáról, melyet szétéptek, virágairól, melyeket szétszórtak, és gyermekéről, kiről azt hiszi, hogy egész éjjel dédelgette. Faust, a gyötrelemtől és keservtől lesujtva, nem képes többé ártatlan őrvongéseit hallgatni, eléje veti magát és kiált:

A kedves térdel! Őt tekintsed!
 Megoldja a nyomorbilincset!

De Margit mégsem ismer rá, hanem azt véli, a hóhér akar vele imádkozni, — melléje térdel

és segítségért fordul a szentekhez; aztán a rémítő látományok, melyeket izgatott szelleme e börtöni magányban nagyra nevelt, míg megzavarták elméjét, most ismét fölmerülnek képzelme előtt:

Ni! E falak megett,
E küszöb alatt
A pokol riad.
S az ördög ádáz
Dühében lármáz
És döngedez.

Faust most elfelejti rettegésében az okosság minden megfontolását, hangosan nevén szólítja, és a kedves ismert hang egy időre felébreszti szendergő elméjét. Örvendő izgatottsággal ugrik fel, a bilincsek, melyeket Faust kinyitott, lehullnak tagjairól, s megragadja őt forró öleléssel. S kezének érintésére és az ismert hang csengésére eltűnik a pillanat tragikus valósága. Mint lehetne ott bánat, hol ő oly közel van hozzá? Élénk pillantással visszatekint a múlt életök boldog jeleteire s szeretettel időzik mindegyiköknél:

Itt az utcza már előtttem,
Hol láttalak legelsőben —
S a kert, hol Mártával járunk,
S téged várunk.

Mily csodálatos bepillantást nyujtanak e sorok Margit gyermeketen bizalmas lelkébe! E teljes odaadás a pillanat indulatának, akár fájdalom,

akár öröm az, jellemző előttem a gyermekekre és egyszerű gyermeki lelkekre nézve; és a hirtelen átmenet a felindulás egyik végétéről a másik egészen ellenkezőre, hatalmasan megindítja a kedélyt nagyszerű egyszerűsége és pathosa által.

De Faust most nem képes boldogságra gondolni; nem időzhet Margit karjaiban, nem viszonzhatja gyöngéd édelgéseit; csak a veszélyre emlékeztetheti, mely mindkettőjüket fenyegeti, és menekülésre nógatja. Látszólagos hidegsége azonban keserű fájdalmat okoz Margitnak! Faust nem akarja őt többé megcsókolni; kitanult a csókból, holott előbb úgy csókolta, mintha megakarná fojtani:

Oh jaj — hideg az ajkad —

Úgy hallgat.

Nem tudsz szeretni!

Szerelmedből

Ki vetkezett ki?

Mire Faust minden válasz helyett újból esengve kéri, hogy meneküljön.

Kövess. Jer, édes, a félelmet üzd el!

Öllelek százszor, ezerszeres tűzzel,

Csakhogy kövess: ezt kérem én csupán.

De a menekülés gondolata ismét fölébreszti bűnének öntudatát, melyet örömeiben elfeledett. A gyötrő látományok visszatérnek, gondolatai

reménytelen zűrzavarral járnak össze-vissza, s értelme ismét elhomályosul és ködbe borul:

Add a kezed! — Nem álom! — Az!
 Édes kezed. De nedves félig.
 Töröld le, kérlek, mert úgy rémlik,
 Vért látok itten.
 Mit tettél? Oh nagy Isten!
 Minek az a kard itt?
 Hagyd hüvelyében!
 Kérlek, kérlek szépen!

És a mint szelleme tovább időzik a fölmerülő képeknél, víziója feszültebb és intenzivebb lesz s reménytelenül bolyong a legszilajabb agyrémek tengerén. Látja gyermekét a vízben vergődni, elsülyedni, újra fölmerülni, s hangosan felhívja Faustot, hogy mentse meg. De akkor éri el a borzalom és iszonyat legmagasabb magaslatát, midőn varázsszerű realiztikus erélylyel anyja halálára emlékezik:

Csak ott ne mennénk el a hegynél!
 Ott guggol anyám egy kövön;
 A hideg rázza üstökön.
 Ott guggol a kövön édes anyám,
 És biczeg a fejével.
 Nem integet ám! Nem bólogat ám!
 Csak nem bir a fejével.
 De sokat aludt! Ébredni se tud!
 Elaludt a szegény, de miértünk;
 Beh boldog időket is éltünk!

Mily megragadó realismus van az anya e képeben, ki a kövön ül s mindegyre bólingat a fejével!

Mivel minden kérését és könyörgését hiábavalónak látja, végre elhatározza Faust, hogy Margitot erővel hurczolja el; de ez küzd ellene s a kétségbeesés erejével áll ellent. A lelkére szállt sötétség közepett még mindig megvan a határozatlan, de azért rendíthetetlen meggyőződés, hogy a reá váró büntetés csak vezeklés és kiengesztelődés elkövetett bűnéért. Nincs a földön több remény számára; minek meneküljön? Hiszen ismét megtalálnák s visszahurczolnák börtönébe. Az élet, melylyel Faust kínálja, rosszabb lenne a halálnál, mert miként maradhatna szerelemmel a férfi oldalán, a ki bűnének társa és oka volt? És aztán:

Oly sanyarú a koldus-élet,

Kivált ha bánt a lelkösméret!

Visszataszítva így a feléje nyujtott mentőkart, midőn önkéntes, de félig öntudatlan cselekedet által a vezeklést választja, melyet — még korának kegyetlen büntető törvénye szerint is — csak félig érdemelt meg, halálát nem kívülről jövő megtorlással, hanem szabad és hősi önfeláldozással teszi. Ez önkéntes halál ily módon, örűtségének és bűnének közepette, oly erkölcsi magaslatra emeli, hogy a dráma végén fölülről hangzó biztosítást megmentéséről mintegy sa-

ját abbeli meggyőződésünk természetes megerősítésének látjuk, hogy bűne soha sem ragadta meg lényének legbensőbb magvát, hogy szívében mindig jó és tiszta és ártatlan volt. De a tett, ha egyszer elkövettetett, tekintet nélkül az indító okokra, melyek előidézhették, kérlelhetetlen ténynyé lesz, melyet nem lehet eltagadni, mellőzni, mely bűn a társadalom erkölcsi rendje ellen s melyet a társadalomnak, ha már fennáll, meg kell büntetnie. És gondolatainak minden tévelygései között folytonosan érvényesül a mélyen meggyökerezett öntudat, hogy számára nincs nyugalom, nincs béke a földön, ha képes volna is megmenekülni a földi igazságszolgáltatás karjától. Gyermeteg hitében azonfölül megvan a vigasz forrása, mely Fausttól meg van vonva; bizalommal adja át magát az Isten ítéletének s csak segítségért és vezetésért könyörög hozzá:

Tied vagyok, Atyám! Te védj meg engem!

Ti angyalok, mennyei seregek!

Boruljatok rám s védjetek!

Henrik! Én félek tőled.

Mephistopheles, ki belépett, hogy a szürkület közeledtére figyelmeztessen, kimondja rá a szigorú szót: «Fején az ítélet!» De angyali hang fölülről azt a biztosítást adja, hogy meg van mentve. Parancsoló hangon mondja most Mephistopheles Faustnak, hogy kövesse, de mialatt eltűnik, még hallja Margitot, a mint belülről

elhaló, aggódó hangon kiált: «Henrik! Henrik!»
 S ezzel bevégeződik a tragédia első része. A boldog-
 talan leány, kire most utolsó földi napja virrad,
 még mindig tele van gyöngéd gondoskodással a
 férfi iránt, ki előidézte romlását, kit azonban vál-
 tozatlanul és szünet nélkül kell szeretnie. Rész-
 véttel teljes aggódó kiáltása, mint Vischer oly
 találóan megjegyzi, mintegy a számtalan együtt-
 érző emberi szív hangjává tágul ki; jelképévé
 lesz a sok aggódó kérdésnek, melyvel a bűnnel
 terhelt férfiút roppant fontos hatáskörébe, új
 pályájára kísérjük, mely előtte kitarul. Az an-
 gyalok éneke a második rész végén ez által két-
 szeresen igaz lesz, «hogy fölülről mindig kísérte
 őt a szeretet.»

MÁSODIK RÉSZ.

I.

Nem szándékozom a Faust második részének bárminő részletes fejtegetésébe bocsátkozni, hanem csak, a mennyire képes vagyok, amaz eszmék szerves összefüggését kívánom nagy vonásokban kimutatni, melyek álarczainak és homályos allegoriáinak zavaró tömege alatt lüktetnek és égnek.

Faust nem közönséges dráma, szerzője valószínűleg soha sem szánta színpadi előadásra, azért nem is lehet a drámai művészet közönséges szabályai szerint megítélni. Akárhányszor olvasom a Faustot, mindig azt a benyomást teszi rám, mintha épen ebben a pillanatban került volna ki alkotójának kezéből. Reám nézve örökké a kinyilatkoztatás egy neme fog maradni, kimeríthetetlen egyetemes leleplezés, mely minden új nemzedéknek új problémákat, a hatalmas és mély igazságok új készletét fogja nyújtani. A legmélyebb, legbensőbb értelemben *epitoméja*, kivonata és foglalata, legnemesebb eredménye egy nagyszerű és nemes életnek. Hatalmas munka, mert szerzője hatalmas ember volt. Nem vona-

kodom kimondani, hogy ő volt az egész történelemből felmutatható legtökéletesebb példája oly embernek, ki az értelmes férfiaság teljes érettségére jutott. És e teljes érett férfikort és a folyamatot, melyen elérhető, Goethe, a mennyiben egyáltalában kifejezhető, Faustban képletesen tüntette föl és szavakba öntötte, emberi nyelven fejezte ki. A ki hát Goethét csak saját szűkhatárú életének kicsinyes társadalmi mértékével képes megítélni, az hiába igyekszik Faustot megérteni, mert Goethe meleg, heves vére az, mely Faust ereiben folyik. A nagy embert csak nagyszerű, tág mértékkel lehet megítélni; a hegyet nem lehet rőffel mérni, hanem barometerre van szükségünk. «Egész életének alapgondolata és mozgató ereje, — mondja Hettner* Goethéről — a teljes és egész emberi természet teljes és zavartalan kifejlése és tevékenysége utáni vágy volt, a tiszta és szabad emberiség eszménye a teljes, összhangzatos műveltség alapján.» S létének lehetőségei nagyszerűek és sokfélék voltak. Innen vannak a dráma óriási arányai, titáni ereje, jelentőségének és látkörének roppant nagysága, nagy és tágszívű eszményisége, csodálatos egyetemessége, mely az emberi életnek csaknem minden kigondolható helyzetét és rétegét közelebbről vagy távolabbról érinté. A német irodalomtörténetírók azért Faustot kedvvel nevezik *világ-*

* Hettner: Goethe und Schiller. 7. l.

epos-nak, s e név illik is rá. Goethe ifjúságának féktelen titánsága (melyet «Prometheus»-ában s «Götz von Berlichingen»-ben örökített meg), a fokozatos érési folyam, mely Olaszországból való visszatérése után megtanítá, hogy tetteirejét és törekvéseit észszerűbb és elérhetőbb célokra irányozza, élethosszig tartó törekvése jobb és tökéletesebb érettség és férfiaság után, aggkorának messzetelektől és éleslátású bölcsessége — mind az átment élő, szerves elem gyanánt Faust-jába. A dráma tehát, daczára töredékszerű külsejének, teljes szerves egység, épen azon fokban, a mint a szerző saját élete volt. Neki magának azonban, mindaddig, míg életben volt, soha sem tűnhetett föl ilyennek, és azért saját ítélete, hogy mindenkorra töredéknek kell maradnia, épen oly természetesnek, mint jelentősnek látszik. Tekintsük a művet mai szempontunkból, úgy igen megfelelőnek látszik, hogy Goethe azt csak néhány hónappal halála előtt fejezte be s csak halála után engedte megjelenni. Hiszen Eckermann beszéli, hogy Goethe, midőn lepecsételték és félretették a csomagot, mely Faust második részének kéziratát tartalmazta, akkép nyilatkozott, hogy életét ezentúl ajándéknak kell tekintenie, mert valósággal csekély jelentőségű, a mit még nyújtani fog.

Különböző kommentátorok kétségbevonták Goethe állításának helyességét, hogy a költemény eszméje már azon pillanatban, midőn fölmerült

előtte, a befejezett munkának, úgy a mint most előttünk áll, egyetemes látkörét és körvonalait öltötte magára. Nekem épen nem úgy látszik, hogy ez állítás nem érdemelne hitelt. Nincs is, a mennyire képes vagyok megítélni, Goethe egész terjedelmes levelezésében egyetlen egy hely sem, mely ellene szólna. A költemény többféle változáson ment át művészi hitvallásának változásával és a kivitel részleteit folytonos bírálat alá vetette; de alig látszik hihetőnek, hogy Faust második része csak utógondolat, későbbi ötlet, véletlen függelék lett volna, melyet Goethe csak azért csatolt első felfogásának élő testéhez, hogy bizonyos művészi meggyőződéseket, melyek Olaszországból való visszatérése óta erőt vettek rajta, forgalomba hozzon. Ily föltevés szükségképen oly következtetésre vezetne, melyet bizonyára egy buzgó Goethe-olvasó sem fogadna el komolyan: hogy tudniillik szándéka volt Faustot átadni az ördögnek s összes nemes törekvéseinek erkölcsi romlásával vetni véget. Már azon időben, midőn a mennyei előjátékot írta (1797 körül), nem lehetett többé Goethe kétségben a felől, mily végsorsot fog adni hőseinek. Faust, mint láttuk, az egész emberi nem típusává volt kiválasztva, és Goethe részéről lehetetlen volt előre jelezni akarni, hogy az egész nemnek erkölcsi bukásban kell véget érnie. Sőt az Úr a nevezett jelenetben épen abbeli hitét fejezte ki, hogy Faust, megerősödve és megtisz-

tulva Mephistopheles kísértéseinek legyőzése által, magasabb szellemi álláspontra fog emelkedni. Mephisto így közvetve az eszköz lett, mely neki javára szolgált; ördög létére alkotnia kellett; de megnyeretni vele az Úrral tett fogadását, a szerző részéről oly fokú pessimismust tanúsított volna, mely méltó lehet egy Schopenhauerre vagy Hartmannra, de Goethe bölcsészetének szellemével és fogalmaival éppen nem egyezik meg. Azonkívül — s ez egyenesen jelen célunk mellett bizonyít — az első rész egész meséjét és célzatát másképp kellett volna felállítani; Mephistopheles jellemét nem rajzolta volna oly végzetes korlátozásokkal és Faustnak szellemi fenségét sok helyen nem tüntette volna ki oly szembeötlő módon.

Elfogadhatjuk tehát, hogy a második rész éppen oly lényeges része az egész költeménynek, mint az első, mert különben az első rész vége, mely Faustot ellensége hatalmába adja, félrevezethetne, s Goethe életének nagyszívű, szabadelvű szellemével ellenmondásba jutna. Tehetünk ellenvetéseket többféle dolog ellen; egyes részleteket, mint többé vagy kevésbé megfelelőket a mű általános céljának, megtámadhatunk és megbírálhatunk; de az eszme magában, látköre és hordereje szerint, oly roppant nagy, serkentő és jelentős tartalmában oly végtelen, hogy csak nagyszerű és csodálatosan kifejlődött szellemi erőből származhatott. Önkénytelenül azon gon-

dolatra kell jutnom, hogy az is, a mit tévedésnek vagyunk hajlandók nézni, benső értékkel bír s megillető tisztelettel kell vele bánni, mert Goethe életében semmi sem jelentéktelen vagy értéktelen.

Emerson «Representative Men»-jeiben a következő hely fordul elő, mely egyenes vonatkozást tartalmaz Faust két részének egymáshoz való viszonyára: «Minden házban, minden leány vagy fiú szívében, a magasröptű szentnek lelkében megvan ez örvény az eszményi erő legnagyobb ígérete és a szegényes tapasztalás közt. A kiterjesztésre képes igazság segítségünkre jó. Az ember nagyobb általánosítások által segít magán.» Faust azt remélte, hogy áthidalja e mélységet s még mindig reméli. A pillanat után epedett, melyhez így szólhatna: «Maradj még, oly szép vagy»; azon pillanat után, midőn az eszményi törekvés és a valódi tapasztalás abszolút egygyé lesz. Azt kívánta, hogy saját egyéniségének különállása fölé emelkedjék, vagy (mint Vischer kifejezi), saját egyéni én-jét a világegyetem én-jévé terjeszse ki. Alapjában véve a régi problémája ez a végtelen léleknek, mely sebesre dörzsöli magát véges, korlátolt testiségének börtönrácsain. E két szemben álló ellenséges hatalom közt semmi kiengesztelés sem lehetséges; a köznapi emberiség béna, igénytelen, minden törekvésről lemondó megadása nem kiengesztelődés, hanem kiegyezés. Faust lángszelleme képtelen volt a priori

megadni magát a múlt tapasztalásának, mely azt tanítja, hogy a böles embernek elfogadnia illik e kiegyezést s a lehető legjobban kihasználnia; reá nézve ez a probléma megkerülése, nem megoldása volt. Neki magának kell előbb fenéig kiürítenie az emberi nyomor kelyhét, mielőtt tudhatja, hogyan ízlik; viharos, szenvedélyes pályán önmagának kell az egész nemnek keserű tapasztalását ismételnie s leczkáját újból megtanulnia. A leczke azonban mindig ugyanaz marad; a korlátlan boldogság pillanata épen oly távol van, mint valaha, s csak a fájdalom és megbánás maradnak életben. Mindennek daczára Faust most bölsebb, mint volt; saját lényének mélyében meg van győződve, hogy a véges és végtelen közt semmi vonatkozás, semmi viszony nem lehet; hogy a véges még szakadatlan fejlődés által sem nőhet végtelenné, hogy mindkettőt elválasztó fokok különítik el. De mivel öntudatával bír erejének, ez nem csüggeszti el; kénytelennek érzi ugyan magát elfogadni a kiegyezést, de el van határozva az előny legutolsó árnyékát is kicsikarni tőle, mely csak elérhető. Megtanulta, hogy törekvéseit az elérhetőre szorítsa, de el van határozva, minden erejének erélyes felhasználásával kitudni, mily sok és mily nagy érhető el az ember részére. Ez elhatározással lép most a tágabb életkörbe, melybe, kötött szerződésök szerint, Mephistophelesnek be kell őt vezetnie:

«Megnézzük a kis és a nagy világot.»

II.

A második rész megnyitó jelenete úgy tünteti föl Faustot, a mint virágos gyepen pihenve hasztalanul keresi az álmod. Sok év múlt el Margit halála óta, s az idő és természet gyógyító befolyásai, külsőleg egy csapat légies kis tündér által jelképezve, melyek körüllebegik s énekekkel álomba igyekeznek ringatni, némileg eltörölték, nem ugyan bűnének emlékezetét, hanem a hiábavaló bénító lelkiismereti furdalásokat, melyek oly sokáig kísértetek módjára üldözték. Gyönyörű táj veszi körül; a kora hajnal üde, erősítő levegője illeti arczát. A közeledő napkeltevel eltűnnek a szellemek; Faust fölserken s e szavakkal köszönti a kelő napot:

Az életér frissen ver és vidáman,

Köszöntve hajnal édes mosolyát.

Te, föld, állandó voltál éj karában

S ujulva szívod a lég illatát.

Körül veszsz már kéj varázsaképen,

Te műved, hogy erős szándok hat át,

Hogy törjek a tökély felé merészen.

Új léghört szívunk itt. A helyett, hogy a visszahozhatatlanul és változhatatlanul megtörtént fölött való haszontalan és tétlen bánkódásnak engedné át magát, Faust itt férfias elhatározástól ég, a lét legnemesebb és legmagasabb dolgai

után törekedni. Érzi, hogy bűnének egyetlen hatásos vezeklése a jobb és nemesebb céloknak való odaadásában áll; nem a bánat érzéseiben, hanem a tevékeny megbánásban:

Légy szilárd, ne késs, ha kétes
A tömeg, miként a sors,
A nemes mindenre képes,
Hogyha érett s tette gyors.

Az első rész gyászos tapasztalása megmutatta neki, hogy a boldogságot nem lehet feltalálni a szenvedély önző vágyainak való engedelmes odaadásban. Hol lehet hát a boldogságot találni? A legközelebbi következtetés, a legközelebbi «terjedelmesebb általánosítás» azt súgná neki, hogy a nemesebb ösztöneinknek való odaadásban, mindazon erőknek, melyekkel a természet felruházott, összhangzatos kifejlesztésében a boldogság magasabb ígérete fekszik. E következtetésre jut Faust is. Mint maga Goethe, új és kiterjedtebb életpályát a művelődés törekvő ápolásával kezdi. Jelentékeny lépést tett előre: nem rabja többé érzéki természetének, hanem parancsolója. Még mindig eudaemonikus, de sokkal nemesebb fajta, mint előbb volt. Célja nem a legmagasabb ugyan, melyre az ember képes, de még mindig jó és méltó; szorosan és pontosan megfelel a fejlődés azon állapotának, melyet elért; de a mint gyakran — mondhatnám, mindig — történik az emberrel, ki lelkiismeretesen dol-

gozik saját kiképzésén és javításán, lassankint kinő önmagából, vegyes indoka megtisztul és eudaemonizmus helyet ad az emberi nem jólétéért való magasztosabb, emelkedettebb, önzetlenebb lelkesedésnek.

Faust a közhasznú, jótékony cselekvés tágabb köre után vágyik s Mephistopheles a császári udvarhoz vezeti. A legvadabb rendetlenség uralkodik mindenütt az egész birodalomban. Az ifjú, csak nem rég trónra jutott császár egyedül élvezeteinek él és nincsenek ínyére a komoly országos ügyek. A kincstárnok, a korlátnok, a hadvezér és a birodalom többi főméltóságai föllépnek és illető hatásköreik reménytelen állapotát rajzolják: a kincstár üres, a zsoldosok fizetetlen serege szétmenni készül; a törvényszékek megvesztegethetők és megvásárolhatók; rablás, fosztogatás és mindennemű törvénytelenység nyíltan garázdálkodik — szóval az egész birodalom a teljes felbomlás állapotában van. Itt van Mephisto elemében s ügyesen felhasználja az egyetemes zűrzavart, hogy befolyását érvényesítse és éreztesse. Az udvari bolondot éppen most vitték el eszméletlen állapotban s ő ügyesen betolakszik megürült helyére. Az uralkodó rosszul titkolt türelmetlenséggel hallgatta minisztereinek hosszadalmas panaszait s most tréfásan e kérdéssel fordul az új udvari bolondhoz: «Szólj, tudsz vagy egy új bajt te is, bolond?» Mephisto illedelmesen azt feleli, hogy a császár felséges jelenlétében csak

boldogságot érezhet, s a rákövetkező beszélgetésben alkalmat vesz segítséget ajánlani a pénzügyi szükség számára. Erre igen éleselméjű tervet fejt ki a papírpénz kibocsátására, s biztosítékul nyújtja mindama rejtett kincseket, melyek a középkor hite szerint a földben voltak elásva. E tervet örömmel elfogadják, s rövid, csalóka jólét következik rá, mely később, mint a negyedik felvonás mutatja, a birodalmat ismét újabb fejetlenségbe és zavarba dönti.

Felfuvalkodva, elbizakodva és elragadtatva a jólét és virágzás látszólagos visszatérésétől, a császár farsangi álorezás játékot rendel, mely allegorikai módon tüntesse föl a társadalom és a kormány állapotát. Az eddig tétlenül maradt Faust Plutus szerepét veszi át és jelképileg a valódi virágzást akarja feltüntetni, mely a renden és az ország segélyforrásainak fokozatos kifejllesztésén alapul, ellentétben a csalárd színleges jóléttel és látszólagos gazdagsággal, melyet Mephistopheles vészes indítványa hozott létre. Felidézi a tűz romboló elemét, mely megjelen s kicsibe múlik, hogy a császárt és kíséretét el nem égeti. Goethe valószínűleg azt akarta ezzel jelezni, hogy Faust valódi államférfiúi tekintettel előre látja a pénzügyi terv elkerülhetetlen következményét, melynek hirtelen sikere elkápráztatta a könnyelmű uralkodót és tanácsosait.

Miután a császár bizonyítékát látta Faust hatalmának, azt kívánja tőle, hogy idézze fel a

trójai Páris és Helena árnyait. Faust közli Mephistophelessel a császár parancsát és segítségét kéri, de az ördög kénytelen megvallani, hogy a pogány szellemek fölött semmi hatalma sincs. Mint a tagadás szellemének nincs semmi rokonszenve a régi görög műveltség életteljes eszményi szépsége iránt. A Walpurgisj groteszk, szörnyűséges rémképei, az éjszaki képzelem szörnyeteg alkotásai közt otthon van, de uralma nem terjed ki az eszményi szépség területére. Hogy ama szellemeket földidézhesse, úgymond, Faustnak magának kell az «anyákhoz», a természet titkos alkotó erőihez leszállnia, egyedül ott fogja elnyerni a varázserőt, melylyel Párist és Helenát a napvilágra hozhatja. Más szóval: az eszményi szépség iránti érzék nem olyan dolog, melyet hirtelen el lehet nyerni; csak a természet leg-sajátabb titkos törvényeinek meghitt ismerete által lehet hozzájuk jutni. A szépség rend, önkényes egybehangzás a törvénnyel. Faustnak magának kell, Mephisto vezetése nélkül, a természet szívébe hatolnia s roppant alkotó működésének valóságos szemlélete által ama szép-érzéket elnyernie, melylyel a szépség külső jelképeit földézze. E tanácsot követve Faust leszáll a tájakra, hol az «anyák» laknak, s borostyánkoszorúsan és a halhatatlan árnyaktól kísérvé tér vissza. De megittasulva az elragadtatástól és egészen magán kívül Helena szép alakjának csodálatos összhangjától, reá rohan, hogy kar-

jaiba szorítsa, — erre borzasztó robbanás következik, a szellemek párában oszlanak szét és Faust eszméletlenül roskad a földre. A törvény megsértése, a szenvedély hirtelen kitörése soha sem vezethet az eszmény elérésére; csak fokozatos rendes növekedés, csak az ész és szív minden erejének összhangzatos kifejtése által lehet hozzá jutni.

Arra kell itt emlékeztetnünk, hogy e leszállás az «anyák»-hoz s épen úgy a többi jelképes cselekvény, melyek Faustnak tulajdoníttatnak, sokkal több időt vesznek igénybe, mintsem ez allegoria olvasásánál vagy színpadi előadásánál hajlandók volnánk föltenni, mert az értelmi és szellemi növekvés hosszú folyamait nem lehet drámailag feltüntetni. Az egyetlen út, melyen a költő, a drámai forma egyidejű megtartása mellett, érthetővé tehetette a néző előtt, abból állt, hogy allegoriát használt, és sok esztendő munkáját és tapasztalását egyetlen symbolikus cselekedetben vonta össze. És mégis e módszer inkább csak kisegítő volt, mint a feladat valódi megoldása, s Goethe maga, mint Schillerrel váltott levelezéséből kitűnik, teljes öntudatával bírt a vele összekötött hátrányoknak. Különösen nehéz szabadon és melegen kerengtetni a vért oly alakban, mely egy hideg és vértelen eszmének képviselője. Az egyszerű, becsületes régi Bunyan ebben jobban el tudta érni célját, mint a hatalmas klasszikus Goethe, kinél az allegoria

ritkán több álarcznál, melyen keresztül tisztán hallható a szerző hangja. Ily módon Helena, ámbár mondják nekünk, hogy a szépség eszményét testesíti meg s ámbár hangja igen kellemesen lejt végig a csengő, teljesen klasszikus trimetereken, egy pillanatra sem ébreszti föl emberi részvétünket és érdeklődésünket. Faust hirtelen szenvedélyes lángja megpillantásakor némileg rejtélyesnek látszik. Megvan benne, mint Lowell találóan megjegyzi, a nőiség minden bája, kivéve azt, hogy nem élő. Hasonlókép a grátiák, sirének, a homunculus, Euphorion és a többi alakok is, melyek csak azért jelennek meg, hogy ismét eltűnjenek, mihelyt betöltötték a szerző tanulságos célját, mind ezzel a testetlen szépséggel bírnak, nincs rajtuk semmi emberi és földi. semmi földi illat, és nehéz munka a képzelő erőre nézve, valami tapintható és megérthető alakba öltöztetni őket. Még Mephistopheles is elveszít valamit a második részben sátáni életrevalóságából, allegorikai átalakulásokon megy keresztül és végül a hideg, ellenszenves ész merő személyesítésévé fajul. Úgy látszik, Goethe öntudattal vagy a nélkül oly szerepet tulajdonított neki, mely a görög tragédiák karának felel meg, mely a cselekvényt mintegy glossákkal kíséri s ezekben az eszményi néző indulatait tükrözi vissza, csak azzal a különbséggel, hogy Mephistopheles chorus-szerű nyilatkozataiban csupán Goethe saját nézeteinek visszhangját s nem az olvasó benyomásait kapjuk.

Schiller egy barátjához intézett levelében azt a megjegyzést teszi Faustról, hogy alig képes keretet gondolni, mely elég nagy volna e roppant tartalom összefoglalására. Goethe elismerte ugyan a nehézséget, de mégis a drámai formát választotta, fentartva jogát, a kifejezést saját szabad módja szerint magyarázni. Mindig nagy megvetést tanúsított a dráma hagyományos követelményei iránt; reá nézve legnagyobb fontosságú volt mintát találni, melyben gondolkozó erejének dúsgazdag, sokféle szövetét úgy eláraszt-hassa, hogy valami összefüggést és bizonyos művészi egységet adjon. Ennek eredménye didaktiko-allegorikus dráma, vagy, mint Kreyszig mondja, drámai hősköltemény volt. A cselekvény aristotelesi egységének helyére Goethe a czél, a tartalom egységét teszi; a második rész egymásra következő jeleneteinek nincs más logikai összefüggések, mint az, melyet a didaktikus czél kölcsönöz nekik. Semmi személyes érdeket nem lehet egyik jelenetről a másikra átvinni, először, mert a jellemegek oly módon lépnek föl s tűnnek el ismét, mely a beavatatlan nézőnek igen önkényesnek látszhatik, és azután, mert sorsukat oly törvények irányozzák, melyek egészen különbözők a közönséges halandók életét szabályozó törvényektől. Homályos, orákulum-szerű nyilatkozataik fáradságos magyarázatokat és felvilágosításokat kívánnak, és a kommentár-ra való folytonos utalás minden illúziót meg-

zavar s a munka első olvasását inkább feladattá, mint élvezetté teszi. És mindennek daczára mily gazdag jutalmat nyer fáradságunk, mihelyt megtaláltuk a kulcsot, a vezérfonalat, mihelyt az egész nagyszerű terv a lélek előtt derengeni, megértése fölébredni kezd és a részletek fantasztikus bonyolódása a vezérmotivumnak magát alárendeli! A gondolatnak mily szépsége és teljessége, a bölcsességnek mily kincse van elrejtve e talányos allegóriákban.* E versek, a leghatalmasabb klasszikus mértékekben, a humanisztikus műveltség legtisztább lélekzetét lehellik.

«Faust második része — mondja Emerson — költészetbe ültetett irodalom-bölcsészeti, oly férfiú műve, ki a történelmek, mythológiák, tudományok és nemzeti irodalmak mesterévé tette magát s a kinél ez országok mindegyike, tömegöknél fogva, bizonyos magasztos és költői jelleget öltött. Tisztelettel tekintünk a királyra; de ha véletlenül királyok gyűlésén volnánk, a szem szabadságokat engedne meg magának mindegyiköknek sajátosságaira nézve. Nem vad, csodálatos dalok, hanem gondosan kidolgozott minták azok, melyekben a költő nyolczvan évi megfigyelés

* James Russel Lowell, amerikai költő, «Among my books» című könyvében megjegyzést tesz Spenser allegóriáira, mely épen úgy illik Goethéére is: «Az embert mindig Velenczére emlékezteti, mert nemcsak stilje velenczei, hanem mint a csarnok ott egy elhagyott kolostor falai közt van felállítva, úgy az övé egy elhagyott allegóriában.»

eredményét lerakta. E meggondolt és kritikai bölcsesség a költeményt még sajátosabban korának virágává teszi. Önmagát keltezi. Még mindig költő ő — büszkébb borostyánnal, mint bármely kortársa — és e nagyító üvegek alatt (mintha bőrének minden porusával látna) a hős erejével és kellemével pengeti a hárfát.»

III.

Miután Helenát már egyszer látta, Faust nem maradhat többé a császári udvarnál, melynek álорczás játéakai, ünnepélyei és hiú élvezetei minden bájukat elvesztették reá nézve. Életének ettől fogva határozott célja van, többé nemcsak a művelődés általános vágya, hanem épen úgy a világos öntudat: hol található a legmagasabb műveltség. E pillanattól kezdődik értelmi újjászületése. Elhatározza egész tetterejét azon egyetlen célra fordítani, hogy Helenát birtokába kerítse: — a másik symbolikus célzás, melynek szembeötlő a jelentése. Olaszországi utazása óta, hol a régi görög műveltség valódi jelentése feltárult előtte, Goethe összes erejét ugyanazon célra irányozta, hogy tudniillik az eszményi görög szellemet életébe és irataiba bekebelezze. Faustnak most ugyanazon útra kell lépnie, melyen ura haladt. Erre való tekintettel Mephistopheles kíséretében visszatér régi elhagyott

tanulósobájába, hol hajdani famulusa, Wagner, távollétében mélyen beledolgozta magát a titkos tudományokba s nagy hírre tett szert. Faust most már a tapasztalás útján megtanulta az észt és tudományt, az «ember legfőbb erejét» becsülni; abbeli kívánsága, hogy a Helena által jelképezett czélt elérje, arra kényszeríti, hogy visszatérjen a lassú és türelmes módszerekhez, melyeket hajdan lelkének égő titáni vágyában eldobott.

Mialatt tanulósobájának háttérében régi divatú ágyán alszik, Mephistopheles leveszi a falról a prémesszegélyű professzori talárt, mely sok éven át függött itt érintetlenül. Belébujik, míg a molyok és bogarak kirepülnek belőle és füle körül zúgnak, Faust székére ül s megrántja a csengetyűt, mely minden szunnyadó visszhangot felkölt a hosszú, magányos folyosókon. Wagner famulusa (mert Wagner most maga is professzor) reszketve lép be, hogy e szokatlan zavarás okozóját lássa. Mephisto abbeli kívánságára, hogy urával beszélhessen, azt feleli a famulus, hogy a professzor, valami igen fontos munkába mélyedve, hónapok óta laboratoriumába zárkózott és senkit sem fogad el; de azután Mephisto lekenyerezi Wagner tudományának és buzgóságának túlzó dicséretével, s fejét csóválva és nem adva határozott ígéretet, elmegy a látogatót bejelenteni.

Míg az ördög a famulus visszatértét várja, meg-

jön a tanuló, kinek hosszú évekkal ezelőtt oly be-
ces tanácsot adott; rohanva jó a folyosókon, régi
tanárát meglátogatni. A fiatal ember azonban
többé nem a félenk újoncz, kivel az első részben
ismerkedtünk meg, hanem képzelgő baccalau-
reus, tele követeléssel és önhittséggel, a ki gú-
nyolódik a tudomány, tapasztalás, erkölcs fő-
lött és a vélt tanárnak szárazon szemébe mondja,
hogy elbízott vén bolond, kinek valósággal nincs
többé joga a létezésre:

Tapasztalás! Habtajték, pára,
A léleknek nem méltó társa,
Csak vallja be! A mit minden tudott,
Tudásra nem méltó unott.

Mephistopheles. (Szünet után.)

Régóta sejtem én. Balga valék,
Most látom át, együgyű, buta rég.

Baccalaureus.

No örvendek rajt'. Józan ész van ebben.
Az első agg, kit eszesnek ismertem,

Mephistopheles.

A rejtek kincs aranyját keresém,
S a mit találtam, undok, szürke szén.

Baccalaureus.

No vallja csak be, hogy tar koponyája
Csak annyit ér, mint az, mely ott vigyorg reája.

Mephistopheles. (Kedélyesen.)

Nem is tudod, milyen goromba vagy, barátom?

Baccalaureus.

Az udvariasság
Hazugság a mi német idiománkon.

Könnyű megérteni, hogy Mephistopheles lóvá teszi a szemtelen ficzkót, mindig nagyobb paradoxonokra csábítja s ezalatt titokban nevet rajta. Kétséggkívül örül annak, mily tanulékony növendéket talált benne és mily gazdag aratást hozott tanítása.

Az egész jelenet nyilván szatira Fichte transcendentalis bölcsészetére, mely nem rég virágzott Jenában, heves pártoskodásra adott alkalmat a tanulók közt és a fakultást különféle vitákba, czivódásokba és fonákságokba keverte.

A tanuló távozása után Mephistopheles a laboratoriumba megy s itt találja Wagnert üstjei és lombikjai közt, fantasztikus alchymiai kutatásaival foglalkozva. Meg lévén győződve a tudomány mindenhatóságáról, azt hiszi (mint névrokona, a würzburgi bölcsész, Wagner János Ja-

kab), hogy «a szervi vegytannak idővel sikerülnie kell szerves testeket hozni létre és jegeczítés által embereket alkotni». E pillanatban aggódó feszültséggel, lélekzétvétél nélkül szemléli a lombikot, melyben keveréke fő, forr, gőzölög és különös alakokat ölt. Végre megjelen egy kis emberi lény, a Homunculus, mely — a mint következtetnünk kell — épen úgy Mephisto művészetének, mint Wagner kotyvalékának köszöni létét. E csodálatos kísértetes alak Faustot és Mephistot (ez utóbbit nagyon akarata ellenére) a klasszikus Walpurgis-éjszakához vezeti, hol Faust további haladása a görög szépség eszménye felé jelképes kifejezést nyer.

Mit kell valósággal a Homunculusnak jelképeznie, azt a magyarázat sohasem fejtette meg kielégítőleg. Goethe válasza Eckermann kérdésére, e sajátságos alkotást illetőleg, épen nem oldja meg a problémát. Düntzer szerint személyesítése Faust szakadatlan törekvésének az eszményi szépség után, és eltűnése a klasszikus Walpurgis-éjszakán természetes kialakása a törekvésnek, miután célja el van érve. Akár helyes ez, akár nem, jelentős tény az, hogy Wagner fáradságos kutatásainak eredménye vezeti Faustot ama tájra, hová minden vágya törekszik. A helyett, hogy további hosszú évekre ismét elővegye önálló kutatásait a természet titkaiban, módjában áll hasznat húzni az ismeretből, melyet rövidlátó, képzelem nélküli, száraz specia-

listák összehalmozta, kik előtte pedáns lelkiismeretességgel dolgoztak, távolról sem sejtve a magasztos alkalmazásokat, melyekre saját kutatásuk eredményei szolgálhattak. Mint a kőfaragó valamely középkori székesegyház egyes részleteit gépies ügyességgel hozta összhangba a nagyszerű terv egészével, úgy ássák ki ez ismeretlen tudósok a természet egyes és kicsiny tényeit, nem is sejtve az épület nagyszerűségét, melyet lassankint emelnek. «Faust fogja learatni, a mit Wagner vetett», mondja Kreyszig.* A meszetekintő, képzelemgazdag, leleményes szellem néhány merész synthesis által nagyszerű szerve egységgé fogja összeállítani a tények egész chaosát, melyet ismeretlenebb elődjei rendelkezésére bocsátottak.

Goethének saját életében elégszer volt alkalma megerősítve látni Faust e tapasztalatának igazságát; és korának Wagnerei — részint mert képtelenek voltak ily nagykiterjedésű szellem alkátát felfogni, részint érezve tulajdonjogukat a tények iránt, melyeket fáradságos szorgalmuk napfényre hozott — épen oly rossz néven vették, hogy Goethe felhasználta azokat, mint az eredeti Wagnert elszomorítá Homunculusának elszaladása Fausttal a klasszikus Walpurgis-éjszakába.

Mephistopheles ezalatt lassankint egész hatal-

* Vorlesungen über Goethes Faust. 202. l.

mát elvesztette Faust fölött, kinek jelen törekvései iránt sehogy sincs türelemmel. Csak azért követi Görögországba, mert a szerződés Faust szolgálatára kötelezi, de minden lépésnél óvást tesz ellene: symbolikus célzás arra, hogy a rossz azon értelemben, mint mi vettük — mint legyőzni és elnyomni való dolgot — a legyőzésre való folytonos erőfeszítés előidézése által az ember legjobb akaraterőit fölébreszti és ily módon előmozdítja szellemi fejlődését. Mephistopheles határozott óvást tett e pogány álorczáskodásban való részvétel ellen, de meglepetésére rokon szellemeket talál a klasszikus Walpurgisén, melyeknek társaságában csaknem oly otthonosan érzi magát, mint éjszaki boszorkányai közt, mert a görög mythológiának is megvannak szörnyalakjai, griffjei, sphinxei, sirénjei, lamiái, s ezekhez csatlakozik, míg Faustot saját hajlamait engedi követni.

Az allegoria most tágabb, terjedelmesebb jelentést nyert és valósággal a görög művészet fejlődésének történetévé lesz. Miután elérték a pharsalusai mezőt, ama nagy ütközet helyét, melyben Caesar legyőzte Pompejust, légi utasaink közeledésükre futni látják a thessaliai boszorkányt, Erichthot. Görögország megpillantására kétszeres erővel ébred föl Faustban a vágy Helena után; úgy érzi, mintha szentelt földre lépne, s vidám és nyugodt határozottsággal kél útra, hogy a lelkét betöltő viziót fölkeresse. Korábbi góth

férfikorának szenvedélyes forrongása elmúlt; a magasztos czél vidám öntudata physikai és szellemi erőinek és képességeinek szép egyensúlyát idézte benne elő, mely a mindegyre nemesebb lét-sphaerák felé állandó és rendes haladásban nyilvánul.

Figyelme először a görög mythologia durvább alkotásaira irányul, melyek Görögországnak a Kelettel való kora összeköttetésére czéloznak. Ennek képviselője a griff, fantasztikus állati alak, az emberi szépség minden nyoma nélkül. Aztán az egyiptomi sphinx jó, leányfejjel és mellel és állati testtel. A legközelebbi lépést a sirének jelképezik, a görög szellem első benszülött alkotása, melynek csábító énekében határozatlanul van kifejezve a szép utáni szendergő vágy, melynek alakja azonban még mindig szörny, félig ember, félig állat; úgyszintén a centaurus Chiron, az első, ki Faustnak kielégítő feleletet adhat Helena utáni kérdezősködésére; itt már világosan ki van mutatva a fejlődési folyam, mert az összetétel itt többé nem rút és az emberi tulajdonok már túlsúlyban vannak az állatiak fölött. Chiron a Peneioshoz kíséri Faustot, hol a folyamisten és a nymphák, a természet kellemes és költői személyesítései, fürdésre hívják fel folyójok hús hullámaiban. Most el van érve a tiszta emberiség foka. A centaurus itt Faust elbájolt fülébe önti a történetet, hogyan vitte egykor hátán Helenát, s ezzel a figyelőt újult tetterőre és hevesebb

fáradozásra serkenti. Erre Faustot a bölcS Sibyl-láhoZ, MantóhoZ viszi, ki nemesnek és nagyszerű-nek ismeri el törekvését s megmutatja neki templomában Hades útját, hol Persephone segítségével közel juthat Helenához.

Elválva a napvilágtól, egészen eszményének kergetésébe merülve, Faust most a föld hatalmas szív- és érveréseit lesi, s ennek életerői erős áramlatokban ömlenek szét egész lényén. Így a természet nagy rejtett életének bizalmas ismerete által a szép tökéletes megértéséhez jut. Magának a mesternek tág és mély hite az, mely itt élénk lép; saját művészi újjászületésének eseményeit rajzolja, s akármit gondoljunk az allegoria részleteiről, roppant hordereje és jelentésének mély-sége mindig tiszteletre fog gerjeszteni.

Faust most eltűnik a felvonás hátralevő részében. Persephonével (a nagy rejtelmekkel a természet titkos háztartásában) való érintkezése nem tárul föl előttünk. Isist nem szabad leleplezni a tömeg szeme előtt.

A neptunisták és plutonisták symbolikus vi-tája a következő jelenetekben semmi egyenes be-folyással nincs Faust sorsára s azért mellőzhető is. Goethe megragadta itt az alkalmat, hogy ár-tatlan módon bosszút álljon ellenségein, s a Nere-idákat, Tritonokat, a bölcS Thalest s a többi my-thologiai és történeti személyeket felhívja a maga állításának támogatására. A törvényben és ren-dezett fejlődésben való erős hite mellett Goethe

szenvedélyes ellenségek volt azon természetbúvároknak, kik barátjával, Humboldt Sándorral, a tűznek, a földrengéseknek és tűzhányó hegyeknek tulajdonították a fő tevékenységet földszínünk alakulásánál. Távol azonban attól, hogy együgyűen elzárkóznék a biztos tények bizonyító ereje elől, mégis kész volt elismerni, hogy az erőszakos és nézete szerint rendetlen jelenségek másodlagos, alárendelt vagy véletlen befolyást gyakoroltak az összeredményre; de a nyugodt és szép szabályosság, melylyel a víz csendben dolgozik a szikla és levegő átalakításán, hogy mindkettőt feloldja és a növényélet alapjává változtassa, reá nézve bensőbb megegyezésben látszott állni a természet lényegével, a mint ő ismerte és szerette, és nem tudta elviselni a gondolatot, hogy legjobb és legigazabb ösztönei iránt hűtlennek bizonyulna. Egy-egy alkalmi szenvedélyes kitörést ifjú korában kész volt menteni, de a szakadatlan ingerültség állapotát föltétlenül megbocsáthatatlannak tartotta. Reá nézve a leglényegesebb fontosságú kérdés volt ez s el volt határozva, hogy az utókor figyelmébe erőszakolja, még ha a mű szenvedne is általa, mely mindig leginkább szíven feködött. Azért úgy nyilatkozott egyszer Müller kanczellár előtt,* hogy aesthetikai dolgokban mindenki igen jól gondolkozhatik és érezhet úgy,

* Goethes Unterhaltungen mit Kanzler Fr. v. Müller. Stuttgart, 1870. 56. l.

a mint akar, de a természettudományban a hamis és képtelen pozitive elviselhetetlen; s barátjáról, Humboldtrol ez alkalommal megjegyzé, hogy tulajdonkép soha sem volt magasabb módszere, hanem csak sok józan esze, sok buzgalma és kitartása. S néhány hónappal később, midőn haragja némileg lecsillapult, tréfásan ajánlatot tett barátnőjének, Szymanovska asszonynak, hogy körülbelül ily ajánló levelet ad neki a híres platonistához: «Mivel ön azon természetbúvárokhoz tartozik, kik azt hiszik, minden vulkanikus tevékenység által jött létre, ezennel egy női vulkánt küldök önnek, mely mindent, a mi itt még megmaradt, tökéletesen el fog perzselni és égetni.»

E buzgó pártosságaért még csak jobban meg kell szeretnünk Goethét, s még látszólagos igazságtalansága is Humboldt ellen, alapjában véve jellemének csak egy igen szeretetreméltó vonását mutatja. A természet hosszú évek során legszebb titkait kitárta Goethe előtt és reája bízta; meghittje volt s ölébe tekinthetett, mint «barátjának keblébe». Nem csoda hát, hogy rossz néven vett minden kísérletet, mely helytelenül magyarázhatta és módszereinek nagyszerű összhangját megzavarhatta.

IV.

A második rész harmadik felvonása 1827-ben önálló kiadásban jelent meg e cím alatt: «He-

lena; classico-romanticus phantasmagoria», s eredetileg nem volt arra szánva, hogy Faustba kebeleztessek. Daczára Goethe abbéli hitének, mint Zelter barátjához írt levelében kifejezi, hogy a második rész összes felvonásai már úgy össze vannak illesztve, hogy többé semmi hézagot sem mutatnak, a varrások és öltések, melyek «Helená»-t a költemény többi részéhez fűzik, még mindig tisztán láthatók és szembeötlők, s az egész mű épen oly teljesnek s talán még arányosabbnak látszanék, ha e késő kinövés elválaszthatnák tőle vagy függetlenül folytatná lételét.

Az első jelenet Helenának Trójából való visszatérésével kezdődik. Menelaus őt és a fogoly ifjú trójai nők egy csapatát serege előtt küldte haza. Megparancsolta neki, hogy előkészületeket tegyen nagyszerű áldozati ünnepre, melyet akkor fognak megülni, ha a görög hősökkel Spartába érkeznek; de elfeledte megmondani neki, honnan vegye az áldozati állatokat. Ez határozatlan sejtelemmel tölti el. Eszébe jut Iphigenia sorsa és attól fél, hogy férje, a ki már a tengeri út alatt alig pillantott rá és egy földérítő szót sem szólt hozzá, valami vészes tettet forral. Goethe itt valami régibb mythost használ fel, jórészen saját leleményét csatolva hozzá, s Helenát nem mint a hűséget feledett hitvest, hanem a végzet büntelen áldozatát rajzolja. A mint a fogoly leányok karával váltott párbeszédéből kitűnik, Páris erővel ragadta el, mialatt Mene-

laus Cytherében időzött; az utóbbi azonban nyilván bűnösnek tartja és elhatározta, bosszút szomjazva mind azt a bajt megtorolni rajta, melyet akaratlanul a görögökre hozott.

Helena a palotába lép, de iszonyodva fut vissza Mephistopheles láttára, ki a tagadásra való hajlamánál fogva a klasszikus Walpurgis-éj alatt egy Phorkyas (Gorgon) alakját, a női rútság eszményét öltötte magára. Most szóharcz következik a strophá, antistrophá és epodé antik versmértékében, melyben Mephisto a leányokat gyalázza s ezek viasztidják. Erre Helenát támadja meg, eléje tárja minden bűnét s végre fölleplezi előtte férje szándékát, hogy őt és ifjú társnőit Helena bűnéért engesztelésül feláldozza az isteneknek. Helena ebben saját sejtelmeinek megerősítését látja, hisz neki és szomorú sorsát siratja a pillanat indulatának való ama korlátlan odaadással, mely oly jellemző a régi görögökre nézve. Most azonban megváltoztatja taktikáját Mephisto vagy inkább Phorkyas, kinek megbízása abból áll, hogy Helenát Faust elé vezesse; magasztalja mennyei szépségét s igyekszik megnyerni bizalmát. Elbeszéli neki, hogy egy hőscsapat, éjszaka kimmeri éjéből kivándorolva, birodalmat alapított Arkadia hegyei közt, vezérek pedig, «csinos, vidor, merész, alakra kellemes, milyen kevés görög, s értelmes ember is», kész menedéket adni neki bosszús férje ellen; oda kell leányaival menekülnie, s ő szabadságra és biztos-

ságra fogja vezetni. Helena, ámbár még mindig gyanakvó és aggódó, megrémül a trombiták távoli hangjától, mely, mint véli, a görögök közeledését hirdeti, s nagy szükségében nincs más választása, mint elfogadni az éjszaki démon vezetését. A karral éjszak felé siet és Faust arkadiai várába ér. Öntudatával van annak, hogy az óvilág dicsősége elmúlt s hogy új nép között új jövő dereng előtte. A görög szépségeszme, a régi műveltség legnemesebb eredménye, ne vesszen el a görög államok, mint politikai szervezetek széthullásával. Az elenyészhetetlen emlékek, melyeket azok márványban, prózában és költeményben hátrahagytak, más nemzetek birtokába mentek át, midőn a görögök magok nem voltak többé képesek megőrizni, sem nagyszerűségeket megértetni. Isteni és hősszobraik derült plasztikus méltósága, templomaik csodálatosan tiszta s mégis oly képzeletdús összhangja és dallamos nyelvök rhythmikus kelleme és pompája nem vidéki tájszólással, hanem isteni nyelven beszél, melyet idővel érteni fog az egész polgárosult emberiség. Eközben Helena, e tökéletes megtestesülése neme legkiválóbb tulajdonságainak a szépség területén, elmenekülve Faustnál keresett jövőt, átment a goth nemzetek oltalmába, melyek megtanulták értékét megérteni és megismerni s mindenkor tisztelettel és gyöngédséggel teljesen fogják ápolni.

Faust, középkori német lovag ünnepi díszé-

ben, derült és ünnepélyes fogadással üdvözli megérkezését. Mellette áll Lynceus, a vár toronyőre, bilincsre verve és halálra ítélve, mert Helena ragyogó szépségétől elvakulva elfeledte kötelességét s elmulasztotta közeledését jelenteni. Faust kifejti előtte az őr bűnét s kezébe teszi életét; míg ő — nem szokva ily udvariassághoz és tisztelethez — csodálkozva hallgatja a fogoly védő beszédét és szívesen megbocsát neki. Itt és a következő jelenetekben éles ellentétbe van állítva a nő állása a középkori germán népeknél, a hölgy-szolgalat, a régi görögöknél elfoglalt állásukkal. Lynceusnak, valamint magának Faustnak lelkesült hódolásában a romantikus szerelem eszméje van feltüntetve, mely annyira különbözik a görögök vidám, gondatlan, megfontolatlan érzékiségétől. Maga Helena eleinte zavarba jő és képtelen megérteni e hódolást, mely csaknem fájdalmasan érinti. Lynceus elkábulása éppen nincs gyönyörűségére, hanem szánalommal tölti el éppen úgy maga iránt, mint iránta. Sajnálja, hogy a végzet oly ellenállhatatlan bájjal ruházta fel, hogy még a félistenek és hősök is minden mást elfelednek jelenlétében s romlást hoznak magokra és másokra, csupán az ő bírásáért. A számára készített trónon ülve maga mellé inti most Faustot s felajánlja neki kezét, mialatt a leányok kara saját érzéki szempontjából magyarázza e viseletet s ezzel öntudatlanul még jobban hangsúlyozza a szerelem antik és romantikus fogal-

mának ellentétét. Helena keblét különös gyönyör-
érzet lángja hevíti; szíve viszonzást dobog Faust
szerelmi tüzére:

Magam közel, de mégis távol érzem,
S oly kéjjel mondom: itt vagyok, itt egé-
szen.

Faust.

Alig lehellek, rezg, eláll szavam;
Ez álom! hely s idő elváltva van.

Helena.

Lényem leéltnek s mégis újnak érzem,
Beléd szövődik, s hozzád hű egészen.

Jelentős dolog, hogy a romantikumnak ez ösz-
szeköttetése a görög eszménynyel Arkádiában,
tehát görög talajon történik. A romantikus mű-
vésznek, ha helyesen értem a költőt, vissza kell
térnie Homer és Aeschylus egészséges hitéhez s a
természetet valódi értéke szerint becsülnie, ha
oda akar emelkedni, hogy a legmagasabbat
nyujtsa, a mire a goth szellem képes. Meg kell is-
mernünk a különbséget a természet és szegyen-
lősség között, meg kell értenünk, hogy az em-
beri test szép és hogy a szellemiség jól összefér
az egészséggel és erővel s physikai természetünk
teljes kifejlődésével. Csak ha irodalmi művészeink
épen úgy, mint a plasztikusok, ismét magokéva

tették e régi tant, csak akkor lesznek képesek valamit nyújtani, a mit egyáltalában össze lehet hasonlítani a régi világ mesterműveivel. A szellemi belátás erősségének és mélységének, melyben a góthok ereje fekszik, egyesülnie kell a görögök plasztikai érzékével és az érzéki világ egészséges értékesítésével, s ez egyesülésből új művészet fog születni, mely a két faj legnemesebb tulajdonságait összeköti.

E symbolikus egyesülés eredményét jelképileg Euphorionban, Faust és Helena szárnyas fiában vezeti elénk. Ez a modern költői művészet geniusza, legbefejezettebb alakjában, a romantikus szenvedély, a klasszikus szépség tökéletességébe és teljességébe öltöztetve. Lanttal kezében énekelve emelkedik fel a földről, és a szülők félelemmel telve hallgatnak idegenszerű, teljes, szívhez szóló hangjaira. Goethe tudvalevőleg Byron életét akarta ez alakban feltüntetni, azon költőét, kit az újabbak közt minden más fölött csodált és becsült. A hogy Euphorion a kar leányait kergeti, kiknek szivei azonnal hozzá vonzódnak, Byron ifjúságának szenvedélyes kicsapongásaira emlékeztet. És a mint Arkadia vadon erdeiben szikláról sziklára kúszik, éneke egyre szilajabb bensőséggel és hévvel hangzik, de alakja azoknak, a kik aggódva lesik alulról a repülését, mindig kisebbnek látszik; és midőn végre eléri a Peloponnesos legmagasabb csúcsát, honnan a görögök egész szép országán áttekinthet, lángoló szent vágy lelkesíti

az emberi szabadságért, s harczról és diadalról és a hősök dicsőségéről énekel:

Nem, nem mint gyermek tűntem én fel,
Egy ifjú jó s fegyverben áll!

Társulva hős-, szabad- s merészszel,

Már lelke mélyén tette száll.

Most el!

E hely

Dicsőség útját tárja fel...

S a tengeren mint dörg, halljátok?

És visszadörg völgy és balom,

S porban, habban, had hadra vágott,

Dől, zúdul s kél kín, fájdalom.

És szabály:

Vér s halál,

Harczban ez köztudalom.

A légbe rohan, ruhái egy pillanatig fentartják, de nemsokára szép ifjú omlik a szülők lábai elé.

Félreérthetetlen célzás van itt Lord Byronnak a görög szabadság iránti lelkesültségére, tevékeny közreműködésére a görög fölkelés vezérei közt és Missolonghiban történt hirtelen halálára; de hogy e felfogást kétszeresen biztossá tegye, Goethe színpadi utasítás gyanánt zárjelben még hozzácsatolja: «a holtban ismerős alakot vélünk látni; a porhüvely azonban rögtön eltűnik, a dicsfény pedig, mint üstökös, égre száll föl.»

Helena az árnyak országába követi fiát; Faust

átölelve vissza igyekszik tartani, de karjai közt elenyészni látja, úgy, hogy csak ruhája és fátyla marad nála. De ezek, mint Phorkyas-Mephistopheles megmagyarázza, már magokban véve megbecsülhetetlenek és ezekhez kell ragaszkodnia:

Tartsd erősen, a mi ebből megmaradt.
De a ruhát el ne bocsásd. A démonok
Czibálni kezdik im a csücskit és
Az alvilágba vinnék. Tartsd keményen!
Nincs benne bár az elveszett istennő,
De isteni ez. Vedd hasznát e magas,
Becsülhetetlen kegynek és emelkedj,
A köznapiság fölé ragad ez magasra,
Az aetherig, a meddig csak kibírod.

Mit jelent mindez, nem lehet félreismerni. A görög műveltség valóban éltető szelleme, melyet Faust (mint maga Goethe) ismét meghódított, nem sokáig maradhatott meg nála. Csak alkotó korszakának leglelkesebb pillanataiban, midőn «Actaeonhoz hasonlóan a természet meztelen kellemét nézte», hatolhatott mélyére teljes jelenésének; de a félig átlátszó fátyolt, melyen átcsillog a lélek, és a ruhát, mely beburkolja bár, mégis kitarja a test szépségét, azaz a nemes klasszikus formát, mely a régi görögök szobrászatában és irodalmában reánk maradt, ezeket még mindig megtarthatjuk és új alakulásokra használhatjuk, beléjük lehellve a modern germán műveltség új szellemét. Mily komoly hangsúly-

lyal hív fel itt minket Goethe, hogy saját életének nagy hagyatékát, a nemes klasszikus formát megőrizzük és ápoljuk. Ha nem is maga az istennő többé, — úgymond — de mégis isteni. Kitaró tanulmánya, a bírására való szakadatlan törekvés fölüllemelte őt a kicsinyes, nyomorúságos reactionárius korszakon, melyben élt, és mindenkit, a ki méltóan törekszik bírására, magasztosabb, nemesebb légkörbe fog emelni.

Alig hiszem, hogy Goethének itt szándéka volt az antik klasszikus forma föltétlen utánzását ajánlani, mint Winckelmann tévé. Mint élő eredménye oly műveltségnek, mely visszahozhatatlanul elmúlt, többé soha sem hozható életre; vagy csak annyira hasonlítna mintájához, mint a szorgalmasan másolt viaszvirág a mező élő virágához. De a viaszvirág az ügyesség és nem a művészet terméke. Helena ruhájában, melyet Goethe viszszahódított, még mindig van valami szelleméből, mely mint valami kísértetes illat rajta csügg és körülengi; mint valamely becses ereklyéje a multnak, szép történetet beszél a lélekről, mely egykor benne lakott, és a mennyiben képesek vagyunk a szellemnek e röpke lehelletét felfogni, csak annyiban lehetünk biztosak, ha az alakot ismét létrehozni és ujjaéltetni igyekszünk.

V.

Faust a természetben való mély és szeretetteljes elmerülésben keresett menedéket szenvedélyeinek uralma s ama búbánat ellen, melyet bűnének öntudata hozott reá. A természet keblén pihenve gyógyulást talált sebeire és segítségével megnyílt előtte a szépség országa. De aesthetikai élvezetei nem adtak neki tartós kielégítést; rajta kívül nem volt egyéb céljok, és az eszmény, melynek birtokában abszolút boldogságot remélt találni, elfutott előle. A munkás, tevékeny emberre nézve, férfierejének teljességében, a szép való foglalkozás nem végcél, hanem csak nevelési, művelési folyam, átmeneti állapot, mely természetszerűleg önmagán túl tovább utal. Hogy aesthetikai nevelésének eredményét hasznossá tegye, Faustnak ismét természetes honi talajába kell visszakerülnie, hol a terjedelmesebb hatáskör, mely után most vágyódik, ki fog előtte tárulni. Találólág jelképezi ezt az a tény, hogy Helena ruhája átfogja, beburkolja, mint a felhő, és német hazájába viszi. A nagy emberi család tagjának érzi magát és arra vágyik, hogy a tapasztalás hatalmas készletét, melyet multja szerzett számára, szenvedő embertársai sorsának javítására fordítsa. A mint előbb az érzéki világból az aesthetikai világba emelkedett, úgy emelkedik most ebből az erkölcsi érzés és tevékenység vilá-

gába. Vegyes indokai megtisztultak; mint emberi lény öntudatával kezd bírni erkölcsi értékének és felelősségének, — s ez a másik nagy lépés szellemi és értelmi újjászületésének ösvényén.

Könnyen be lehet látni, mily állandóan kiemelte a költő, hogy Faust mindegyik átmeneti állapota valami nemesebbnek és jobbnak magvát és ígértét hordozta magában. «Homályos vágyában» félig öntudatlanul mindig a helyes út után tapogatózott és azt mindig megtalálta. A tan, melyet Goethe Faustnak e szakadatlan és csoda nélküli fölfelé növéssel be akart vésni, oly szembetűnő, hogy nincs szüksége magyarázatra.

A felhő egyik német hegyormon teszi le Faustot, azután eloszlik és egy női kép alakját veszi föl, mely feltűnőleg hasonlít a nemrég elvesztetthez. A mint így a felhőt fölfelé lebegni és mindegyre határozatlanabbá válni látja, úgy szól hozzá, mint ifjúsága örömeinek megtestesüléséhez, melyektől most végbúcsút kell vennie. Komolyabb gondok és fáradalom várnak most reá, s nyugodtan és férfias elhatározottsággal fordul a jövő felé, jóllehet nem a nélkül, hogy némileg ne sajnálkozzék és bánkódjék annak elvesztése fölött, a mi egykor oly drága volt neki s a mi még az emlékezésben is oly szépnek látszik.

Faust jelenlegi emelkedett hangulata nem tetszik Mephistophelesnek. Érzi, hogy áldozata ki kezd nőni hatásköre alól s azért ügyesen lépre akarja csalni a politikai hatalom és világi hír fel-

tüntetésével; magas állami rang, úgymond, kedvező alkalmat fog neki nyújtani, hogy érzéki jólétet élvezzen. És mivel nem sikerül Faustot ily kilátásokkal elcsábítani, türelmetlenül megjegyzi a kísértő, hogy Faust magasztos törekvései és vágyó érzelmei valósággal örültséggé fajulnak s a hold felé törekszenek, mert e földön bizonyára soha sem lesznek valósíthatók, mire Faust, saját erejének magasztos öntudatában, ezt a választ adja:

Korántsem! Ezen földi kör

Terén nagy tettere hely kerül még.

Lásd egy csodamű sikerültét,

Erőm van hozzá s tenni tör.

Ez a «csodamű», melyre egész akarat- és tetterejét akarja fordítani, azzal a nagyszerűséggel bír, mely egészen megfelel Faust mostani erkölcsi és értelmi alkatának. Az óceánt, azt a beláthatatlan, roppant, terméketlen területet, mely mindig megrövidíti a termékeny földet és területére tör, akarja megfékezni és alávetni; korlátot akar vetni hatalmának, hátrálásra kényszeríteni s elragadni tőle a talajt, melyet a hullámok szilaj csapkodása sivataggá és terméketlenné tesz:

Ez az, mi kétségbeejt és leverő:

Czél- s fékevesztett elemi erő.

Az égi kéjt elérnem lelkem éget;
 Zsarnok tengertől mentni partvidéket.
 E part határitól, mely nedvét iszsza,
 E víztükört magába nyomni vissza.

Nyilvánvaló, hogy a költő Faust jóltevő működésének részletes feltüntetése helyett egyetlen egy cselekvést választ ki, mely általános horderejére és célzatára nézve jelképes. Kétséggkívül úgy kell értenünk, hogy Faust, Goethe saját szellemétől lelkesítve, föllép a rendetlen és forradalmi elemek ellen úgy az erkölcsi, mint a physikai világban és minden jogosult eszközzel az egészséges fejlődési folyamatot mozditja elő, mely által az ember mindig biztosan, de lassan halad előre a jobb társadalmi állapot felé.

Faust világosan felismeri, hogy e nagyszerű terv megvalósítására részt kell vennie a nemzet politikai életében, hogy fontos állást kell elfoglalnia s hatalmas befolyással bírnia, nem önmagáért, hanem hogy eszköze legyen a jóra. Erre való tekintettel félig ellenkezve elfogadja Mephisto tanácsát, hogy a háborúba avatkozzék, mely épen most dühöng a jogszerű császár és egy trónkövetelő közt, kinek zászlaja alá lázadó alattvalók gyűltek és ügyéhez csatlakoztak. A háború, mint romboló tevékenység, mint az egészséges és rendezett növekedésnek erőszakos megzavarása és félbeszakítása, ellenére van, de mindennek daczára Faust felajánlja magát, hogy a

jogszerű uralkodót, akármily értéktelen volna, támogatni fogja azon hatalmának visszaszerzésében, melylyel eddig oly csúfosan visszaélt.

Vischer azon nézetten van (melyet valószínűleg sokan fognak vele osztani), hogy a dráma második része még sokkal hatásosabb lett volna, ha Goethe az egész szellemi lényével összefüggő idegenkedést, melylyel a politika ellen viseltetett, egy pillanatra elveti és hőségnek megengedi, hogy a vizsály érdemét illetőleg valami független következtetésre jusson s aztán azon párthoz álljon, melynek győzelmét és hatalmát legjobbnak és legüdvösebbnek tartja az ország javára nézve. Mint tisztán látó és nemesen gondolkodó hazafi, lelkesedéstől égve az iránt, mit jogosnak tart, és telve lángoló odaadással a jogos ügy előmozdítására, Faust ekkor méltóbb hatáskört találna jótékony működésére, sokkal jelentékenyebb szerepet játszanék és befolyását, mint a nemzet jóltevője, még nagyobb kiterjedésben éreztetné. Észre kellett vennie, hogy a gyöngé, élvezetvágyó császár, kinek jelentéktelenségét tökéletesen belátta, soha, még a legitimitás üres látszatával és pompájával sem fog nagy és önzetlen uralkodó méltóságáig emelkedni. «Örökös szamarak», mint I. Napoleon a Bourbonokat nevezte, még «Isten kegyelméből» sem rejthetik el füleiket a császári oroszlánbőr alatt, sem nem utánozhatják a sivatag királyának hangját és viseletét. Goethe, mint a következők mutatják, da-

czára monarchikus rokonszenveinek, nem engedte át magát semmi csalódásnak ez uralkodó értéktelenségének szükségszerű következményei iránt. Mihelyt győzelmet arattak a trónkövetelő fölött, inkább Mephisto bűvészte, mint Faust stratégiai bölcsessége által, a császár közvetlenül ismét előbbi gyöngeségébe, érzéketlenségébe és renyheségébe süllyed. Szellemi semmisége és jelentéktelensége azonban annál nagyobb hatalmat ad fölötté Faustnak és képessé teszi, hogy saját nagyszerű terveit a beavatkozástól való félelem nélkül hajthassa végre. Mint egy szabad és boldog nép valódi, habár nem formászerű uralkodójának, Faustnak el kell érnie az emberi lét legfőbb lehetőségét, s bölcs és békés alkotó tevékenységben kifejtenie ama roppant benső gazdagságot, melyet hosszú aesthetikai és erkölcsi tanulókora alatt öntudatlanul összehalmozott magában.

Szolgálatainak jutalmául Faust a birodalom partja fölötti főuralmat kívánja és nyeri el.

VI.

És ismét hosszú idő telt el. Faust, ki most már elérte teljes mértékét az ember részeül jutott éveknek, végrehajtotta a föld javítására szóló tervét: visszanyomta az óceánt a parttól, csatornákat ásott a kereskedés és utazások könnyí-

tésére és a birodalmat megnyitotta a külföldi kereskedelem előtt. A mint Goethe maga mondta Eckermannnak, Faustot most mintegy százévesnek gondolja; de ezt talán nem kell betű szerint venni; anyagi ereje még töretlen és értelme még mindig óriási terveket forral a birodalom segélyforrásainak kifejlesztésére

Az ötödik felvonás első jelenetében a költő egy öreg házaspárt vezet elénk, Philemont és Baucist, a kik közel a parthoz dombon álló házikóval és darabka szántófölddel bírnak. E domb bírása nagyon szíven fekszik Faustnak, s ismételten rá akarta beszélni az embereket, hogy birtokukat adják el neki vagy cseréljék ki egy más helyen fekvő kíváncsabb tulajdonnal; de makacsul vonakodnak ajánlatait meghallgatni vagy elfogadni. Otthonjok, a hol oly boldogan töltötték hosszú éltöket, nagyon drága nekik; nem tudnak ráállni, hogy elváljanak tőle. Egy vándor, ki hosszú távollét után visszatér e vidékre, kunyhójokba lép s ez előtt tárják ki szívöket s kifejezik sajnálatukat és méltatlankodásukat a sok újítás és újdívatú fogalom fölött, melyeket az idegen földesúr ez egykor oly békés vidékre hozott. A régi határjelzőket, melyek a szemnek ismerősek és kedvesek és becsesek voltak, eltávolította és szétrombolta, gátakat emelt és csatornákat ásott s mindent fejtetőre állított. És minden gazdagsága és hatalma mellett mégsem elégedett, hanem arra gondol, hogy a két öreget is

megfossza kis birtokától. Az asszony babonás félelemmel viseltetik Faust iránt; tüzeket látott a part hosszában égni és meg van győződve, hogy csodáinak végrehajtására emberáldozatot mutat be az idegen isteneknek. A férj fölül áll ily babonás nézeteken és szelíden kineveti neje fecsegését; de Baucis megmarad hite mellett, hogy Faust boszorkánymester, és vonakodik az észszerű okoskodásra hallgatni. A jó öregek a szomszéd kápolnába mennek az idegen vándorral, hová a vecsernyei harang esti ájtatosságra hívja őket, mert bármint változnak az idők, bízni akarnak a régi istenben.

Ez érdemes öreg párban Goethe a társadalom derék, tiszteletreméltó konzervatív elemét akarta feltüntetni, mely érzelemmel harczol a tények ellen és makacsul vonakodik meggyőződni az események világos logikája által. A rombolásra szánt régi mindig oly szépnek látszik; ifjúságunk legkedvesebb emlékei össze vannak vele szőve, és az újnak, melynek helyére kell lépnie, hideg és bizonytalan tekintete van. A merész újító, ki az időtől szentesített és tisztos intézményeket megtámadja, melyeket a mult reánk hagyott, személyes ellenséggé lesz, kinek céljai önzők és a község békéjére nézve veszélyesek. Semmi büntetés sem lehet számára elég szigorú. A konzervatív osztály soha sem szolgáltathat neki igazságot, és még a jót is, melyet létesít, jogtalan eszközökkel kell végrehajtania. Saját meghitt és

kényelmes szögletünk a házi tűzhely mellett sokkal közelebb van hozzánk és drágább, mint a nagy társadalom jóléte; merészen kételkedve a folyam erejében, mely a világot sietve előre hajtja, azzal hízelgünk magunknak, hogy megállíthatjuk az árt, és ez irgalmatlanul elönt és tova ragad a házi tűzhelylyel, kényelemmel s minden egyébbel egyetemben. Pedig nem volt rossz a szándékunk; mint Philemon és Baucis, derék emberek voltunk, kik csak azt a jogot kívántuk, hogy saját szűk elégedett rejtekünkben tovább éljünk, érintetlenül az idő változásaitól.

Ez eljárást, bármily kegyetlennek és (felületes szemlélet mellett) az egyes iránt igazságtalannak látszik, folytonosan ismétli a történelem. Ez a törvény, melynél fogva az emberiség nagy teste folytonosan megújul; minden holt és elhasznált anyag kiválik belőle s új és életrevaló szövetek lépnek helyére. A haladás útja — a mint e közhehlylyel mondani lehetne — ártatlan áldozatok holttesteivel van fődve, kik inkább bíztak az érzésben, mint az igazságban és kiknek egyetlen hibájok abban állt, hogy tulajdonkép már régen halottak voltak.

Nem kétkedem, hogy Faust csak symbolikus tulajdonságában, mint az emberi nem képviselője, ad parancsot a következő jelenetben, hogy Philemont és Baucist kiűzzék ősi birtokukból; és óvakodnunk kell, nehogy ebből következtetést vonjunk személyes jellemére. A szöveg gondos meg-

fontolása inkább e symbolikus magyarázatnak kedvez. Faust szívesen kimélte volna az öreg párt; de nagy tervének végrehajtására lényeges, hogy őrtornyot építsen e halmon, hol most a hársaktól árnyékolt kunyhó és a kápolna, csilingelő harangjával, állnak (mindkettő az egyéni kényelem és érzés jelképe). Mephistopheles, kit rendelete végrehajtásával megbíz, saját módja szerint értelmezi ezt s felégeti a kunyhót és kápolnát; Philemon és Baucis oktalatlanul ellenszegültek s a tűz láttára ijedtökben szörnyet haltak.

Hajlandó vagyok hinni, hogy ennek is mélyebb jelentése van. A fölfedező nem veszi észre eleinte forradalmi erejét az igazságnak, melyet kifejlesztett; a társadalmi reformátor nem ismeri fel világosan és egész kiterjedése és hordereje szerint az események kérlelhetetlen logikáját, melyeket először a lelke égő vágyában kidolgozott jóakaró terv hozott mozgásba. Faust bizonyára azzal vigasztalta magát, hogy Philemon és Baucis idő folytán még meg fogják köszönni, hogy akaratuk ellenére gazdagabb és nagyobb jószágra helyezte át, hol végső napjaikat jólétben és kényelemben tölthetik. Mihelyt megtudja halálukat, megátkozza az erőszakos tettet, melyért elhárít magáról minden felelősséget. És mégis, ámbár szándéktalanul, ő volt romlásuk oka.

A mint Faust éjfélkor palotája erkélyén áll s bűnbánattal és fájdalommal néz a tűz felé, mely a füstölgő romok közül még gyöngén föl-föllobog,

négy kísértetes szürke asszonyt lát maga felé lebegni — a Gondot, a Szükséget, az Inséget és a Vétket. Visszavonul a palotába és bezárja maga mögött az ajtót, de a Gond belopózik a kulcslyukon. A többiek folytonosan a hatalmas ember lakása körül járkálnak, de nem találnak bejárást. Különösen jelentős, hogy Goethe kizárja itt a Vétket. Mint merő egyén, ki felebarátja jogába avatkozott, Faust nem menthető; de mint az emberi nem képviselője félig öntudatlan megbízottja egy magasabb hatalomnak, végrehajtója egy kérlelhetetlen törvénynek, és mint ilyent a költő büntelennek jelentheti ki. De a Gond kísérője minden halandónak, akár magasan áll, akár alacsonyan; Fausthoz jó, hogy testvére, a halál előtt elkészítse az utat. Faust hiába igyekszik lerázni magáról; nyugodt, tiszta eszével el akarja űzni, de végül vereséget kell szenvednie. A Gond szemeibe lehell és vaksággal veri meg, más szóval, halandó ember s akaratának és elhatározottságának minden erejével sem képes ellenállni a fizikai felbomlás közeledtének. Szellemi tevékenységének legnagyobb megfeszítése fölemésztette testi erejét, mint a láng a gyertyát. Mindennek daczára bátorsága még töretlen; egy nagy vállalat, mely régóta szíven fekszik, nem enged neki nyugtot, előre kell hatolnia, míg idő van rá. Rövid visszapillantást vetve életére, csak egyetlen egy okot talál valódi sajnálkozásra, azt tudniillik, hogy nem bízva a ter-

mészet lassú és egészséges eljárásában, a varázslat segítségéhez fordult, elátkozta a világot és természetfölötti hatalmakkal szövődött. Most mint hosszú életének megkoronázó glóriája áll előtte a tiszta és szabad emberiség eszménye:

Természet! ha mint férfi állanék
Csak eléd — úgy lenni méltó volna még!

Az elérhetetlen utáni titánszerű epedő vágygal, az emberi sors szűk volta iránti türelmetlen megvetéssel, a természet korlátain átszökni vágyó szilaj törekvéssel lépett pályájára. A mit hajdan oly csekélyre becsült, az most eszményi értéket és szépséget öltött szemében. Embernek, férfiúnak lenni, e pillanatban több előtte, mint istennek lenni. Mióta világosabban és határozottabban kezdett lelkének biztos tájain élni, az emberi boldogság és emberi fejlődés lehetőségei végtelenekül és határtalanokul tűnnek föl előtte. A világ képezhető és hajlítható eszköz lett kezében, mely készséggel idomul hatalmas gondolatok iránt való engedelmisségben. Jóakaró érdeklődése az emberiség iránt a lágyszívű, mélylelkű boldogság új eszményét állította föl előtte, mely új dicsfényt vetett a létre, s mely nem többé a kielégített szenvedélyek sekélyes és pihegő élvezete, hanem nyugodt és magasztos öröm, mely lendületbe hozza a legmélyebb emberi húrokat és idegeket lényében. E hangulatban

csaknem hajlandó, a jövő világot értéktelennek és jelentéktelennek tartani:

A föld körét eléggé ismerem,
S a látás túlra . . . ködös idelenn.
Bolond, ki túlvilág felé kacsingat,
Felhők fölött képzelve társainkat!
Álljon a lábán s tekintsen körül itt;
Ez a világ a deréknek szóra nyílik,
Mért tévelyegne az örökkévalóba?
Mit ő megismer: létezik valóba'.

E férfias és elhatározott életbölcészlet elúzi a Gondot. De Mephistopheles, ki tudja, hogy a végnek nemsokára jönnie kell, egy csapat Lemurt hív segítségül, pokoli kísérteteket, melyek győzelmök előérzetében épen palotájának ablaka alatt ássák Faust sírját. Az öreg úr hallja a kapazörgést, eszébe jut nagy munkája és az ajtófélfán tapogatózva kilép palotájából, hogy parancsokat osszon. Egy terjedelmes mocsáros lapály dögvészes párával fertőzteti meg a szomszédság levegőjét és messze földet lakatlanná tesz. E mocsárt kiszárítani régi vágya volt Faustnak; lelkében már látja a jólétet és tenyészetet, mely nemsokára fel fog virágozni ott, hol most sivár elhagyottság és terméketlenség tanyáz. Sokkal inkább elfoglalta céljával, hogysem figyelembe venné testi gyöngeségét, szabad utat enged képzelmenek; a jövő feltárul előtte, az elbájoló ké-

pek egymást követik és mind e víziók prófétai sejtelemben mutatják neki az áldásos eredményeket, melyeket fáradsága és munkája fog teremni, nem önmagának, hanem a még meg nem született nemzedékeknek. Szabad népet lát szabad országban, nem renyhe, jóllakott biztosságban, hanem veszélyektől környezve, melyek az emberek legjobb akarat- és tetterejét fölébresztik s ezeket tevékenyekké és éberekké teszik:

Ha millióknak tért nyitok, habár
 Kétes, de tenni tért nyujt a határ,
 Hol zöld a föld, s mindnyája, ember s nyája
 Legújabb földön jólétét találja,
 S a domb szilárd alapján lel lakot,
 Melyet merészen munkás nép lakott.
 Emitt belül egy éden látható már,
 Kívül a töltés széleig habzó ár, —
 S a mint betörni vágyik, sánczunk nyalja,
 A tört rést zárja véne, fiatalja.
 Igen! egész lényem e czélra vágyott!
 A bölcseségnek záradéke ez legyen:
 Az érdemel csak éltet, szabadságot,
 Ki azt naponta meghódítani kénytelen.
 S így töltse itt, a míg vész körzi őt,
 A gyermek, férfi s agg a létidőt.
 Ily nyüzsgést vágyik látni még szemem,
 Szabad földön, hol szabad nép legyen.
 S a pillanathoz így szólhatnék:
 «Oly szép vagy, oh maradj tehát!»

Úgy létem nyoma fönmarad még
 S el nem enyészik ezredéven át.
 Ily égi kéjnek előérzetében,
 Oh legdicőbb percz, most élvezlek épen.

Kimondta a végzetes szót; a szerződés nem ugyan szelleme, de betűje szerint teljesült; Faust holtan a földre roskad, a Lemurok felfogják és halandó részét oltalmába adják az anyaföldnek, melyet Faust mindig annyira szeretett. Betű, szó szerint Mephistopheles megnyerte fogadását, míg valójában elvesztette. A helyett, hogy Faust hatalmas lelkét leigázza, ez igázta le Mephistophelest. A legfőbb boldogság pillanatát nem az ő hozzájárulásával, hanem az ő daczára érte el, nem az érzéki vágy kielégítésével, hanem tiszta, magasztos örömmel az áldások fölött, melyek Faust embertársainak önzetlen tevékenységéből osztályrészül fognak jutni. Eudaemonikusból, az önző boldogság-hajhászból észrevétlen fokozatok útján az lett, a mit Herbert Spencer «altruistának» nevez, tudniillik nagylelkű munkása a közjónak. Ez a faj legnemesebb typusa, a mint Goethe felfogta, kinek szellemi élettörténete fejlődésének egymásra következő stádiumaiban élénk van állítva. A következtetés elkerülhetetlenül az, hogy az ember, Goethe szerint, képes felülről jövő csodás beavatkozás nélkül saját megváltását és üdvösségét létrehozni.

A végjelenet jellegénél fogva egészen symbo-

likus, s a szerzőt erre valószínűleg valami közép-kori mysterium vagy egyházi színjáték olvasása ihlette. Habár önkénytelenül érezzük, hogy nem ezt a véget vártuk volna ily nemes költeménynél, mégis vakmerőségnek tartanók, valami mást javasolni. Valami fantasztikusan operaszerű van ugyan a mennyei pompa sorozatában, és nem lehet tagadni, hogy e rövidsorú, daktylikus-spondeusi karok magasröptű légies rhythmusukkal végre kissé egyhangúak lesznek. De mindennek dacára a jelenet tele van mély gondolatokkal, és a lebegő, könnyűlábú méretek, melyek alig látszanak a földet érinteni, a végtelenség érzésével töltenek el, melyet a nehézkesebb, szigorúbban bölcsészti tárgyalás szükségképp kizárt volna. A dallamos versmérték minden fordulatára a boldog lét hosszú, sugárzó kilátásai nyílnak meg előttünk, és még a mythologiai diszlet is, mely a jelenetet körülveszi, oly dolgok allegoriáival van tele, melyek még magasztosabb logikát látszanak kívánni, mint a téré és időé.

Mephistopheles, ki természetesen nem volt képes Faust magasztos gyönyörérzetének lényegét megérteni, őszintén azt hiszi, hogy megnyerte fogadását s azért kiküldi pokoli szellemeit, hogy Faust lelkét birtokukba vegyék. A szerző-désben meg volt állapítva, hogy mikor Faust «heverő-ágyra dőb», ha az ördög hazug hizelgésekkel elkábította és gazdag élvezetekkel elcsábította, míg önkielégítésében a magasabb törekvés

minden erejét elvesztette, — akkor, és csak akkor legyen ellenségéé. Láttuk, mily teljes vereséget szenvedett Mephisto abbeli fáradalmaiban, hogy Faustot ez állapotba helyezze; mily diadalmasan védte meg a kiszemelt áldozat szabad önelhatározásának jogát a török ellen, melyeket Mephisto vesztére felállított. A harcz kimenetele előre látható az angyalok közt, melyek az égből küldettek, hogy Faust lelkét fölvigyék, és az ördög csatlósai közt. Örök és változhatatlan törvénynél fogva az ember szellemi állapotának halálakor legalább egy időre abszolútabb bizonyossággal meg kell határoznia helyét a szellemi mindenségben, mint a hogy értelmi és erkölcsi tulajdonságai az emberi társadalomban jelölik ki helyét. A másvilágon azonban nem lehet hely a születés, az állás esetlegei s más effélék számára. Ott egyedül a törvény uralkodik korlátlanul. De ez, mint Goethe világosan kimutatja, nem zárja ki a magasabb és nemesebb állapotokra való átalakulás és növekedés lehetőségét. Faust tehát nem azért menekül meg, mert Mephisto egy méltatlan véletlen által egy időre meglankad Faust lelke ellen való agyarkodásában, hanem mert Faust egész élete, minden tévedésével és homályos vágyával, állandóan fölfelé törekszik, a minek természetes tetőpontja a mennyei boldogságban van. Az ördögnek nem lehetett fölötte hatalma, mert szellemileg oly végtelenül távol van az ethikai lét azon területétől, melyet az ör-

dög képvisel. Épen oly kevésbé mehetett a pokoli tájakra, a mily kevésbé sülyedhet a földbe a ritkított gázzal töltött léggolyó.

Faust fölszállását a földről a mennyei boldogságnak mindig magasabbra emelkedő légkörein át jelképileg a három szent remete és az angyalok, vezeklő nők és üdvözült fiúk (éjfélnélkor született gyermekek) különböző karai ábrázolják, melyekkel útjában találkozik. Az anachoreták elseje, a Pater Exstaticus, ki a szent hegység legalsó táján lakik, nyugtalanul lebeg föl s alá, majd elragadtatva a mennyei tisztaság víziójától, majd fájdalmasan küzdve érzéki természetének még fékezetlen vágyaival. A második, a Pater profundus, hasonlóképp öntudattal bír földi szenvedélyeinek hatalmáról, melyek fölött még nem vívta ki a győzelmet; de bensőleg át van hatva az isteni, «mindent alkotó és ápoló szeretetnek» érzésétől. A Pater Seraphicus a következő fokot ábrázolja az emberi lét fölfelé emelkedő lajtorjáján; boldog béke uralkodik benne; lelke meg van tisztítva minden földi szennnytől. A szellemi létnek még magasabb állapotát látjuk a Doctor Marianus mennyei elragadtatásában. A magasabb légkörökben lebegő angyalok, kik Faust halhatatlan részeit viszik, diadallal hirdetik megváltását:

Megmentve a szellemvilágnak

Nemes tagja a kárhozattól;

Ki mind magasbra törve fárad,
 Az olyat megválthatjuk attól.
 S ha benne az égi szerelemnek
 Volt munkás része szintén,
 Az üdvözültek eléje mennek,
 Őt szívesen köszöntvén.

A Mater gloriosa alászáll, egy csoport jámbor
 vezeklő nőtől kísérvé. Goethe itt az istenség
 legtisztább és leggyöngédebb tulajdonait — azt,
 a mit Beecher az istenanyaságnak nevez — jel-
 képezte benne. A bűnbánó nők között, kik ke-
 gyelemért esedeznek hozzá, megjelenik az egyik,
 kinek «különben Margit a neve», és szorosabban
 hozzásímúl, ki előtt egykor legkeserűbb gyötrel-
 mének órájában kiöntötte gondterhelte szívét.
 A versmérték, valamint a szavak élénken emlé-
 keztetnek amaz előbbi alkalomra és még inkább
 hangsúlyozzák az ellentétet:

Hajtsd, oh hajtsd reám,
 Páratlan édes,
 Sugárral ékes
 Arczod üdvömré, szűz Anyám!
 Kit ifjan szerettem,
 Búját levetetten
 Megtér hozzám.

• • • • •
 A nemes szellemhad körében
 Alig eszmél a jövevény,
 S már lásd, az új lét sejtelmében,

S szent sereg rokonaként;
 Mint tép el minden földi lánczot,
 A régi mezből kikelő!
 S az aetheri ruhából látod,
 Ifjú erőben lép elő!
 Oh engedd, hadd tanítsam őt én —
 Nem szokta még az új napot.

Mater gloriosa.

Jer! szállj magasb sphaerákba törvén!
 Ha téged sejt, követni fog.

A szeretet itt valódi szellemi erő, mely két szellemi lényt betű szerint egymáshoz von. Swedenborg állítása jut eszünkbe, hogy a más világon hasonlóság és különbség az angyalok szellemi állapotaiban tényleg a térben mint közelség és távolság fejeztetnek ki. Több más hely is, például az, hol az üdvözült gyermekek a Pater Seraphicus szemébe szállnak, és különösen a kar, mely előre sejtve látja Faust mennyei tevékenységét («Tagjai túlnőnek»): azt mutatja, hogy a költő közelebbről ismerte a svéd látnok műveit. Faust, kinek szellemét a földi kísértésekkel való hosszas, győzelmes harcz megérlelte és megedzette, kinek értelmét gazdag, terjedelmes és mélyreható világtapasztalás gyarapította, tanítani fogja az üdvözült gyermekeket, kik már születésök órájában elragadtattak e földről, mi-

előtt létök lehetőségei kifejlődtek volna. Ő ápolja és táplálja bennök a férfiság magvát, míg ez eléri a legmagasabb növekedést, melyre képes; ő adja meg nekik azt a bölcseséget, melyet a rossz ellen való fáradságos, viharos küzdelmével és végső győzelmével elért. A jó és szép szolgálatában foglalkozott szellemének gazdag teljessége és sokfélesége, ha jól értem a költőt, azon helyzetbe fogja Faustot juttatni, hogy a szellemi tökéletesbülés magasabb állapotára emelkedjék, mint a minőt azok érhetnek el, kiknek jósága egyedül ártatlan együgyűségben és a rossznak nem ismerésében áll.

Ámbár Goethe soha sem mutatott valami félelmet a halál utáni sorsát illetőleg, beszélgetéseiből és levelezéseiből mégis könnyen lehetne néhány nyilatkozatot összegyűjteni annak bebizonyítására, hogy e tárgy igen gyakran foglalkoztatta gondolatait. Így Müller kancellár előtt egy ízben kijelenté: megvallja, hogy nem tudná, mit tenne a mennyei üdvösséggel, ha az nem adna neki megoldani való új feladatokat, legyőzni való új nehézségeket.*

Falk beszéli, hogy Wieland temetése napján szokatlan megindulást és magábaszállást vett észre Goethén, és e kérdésre: «Mit gondol, mit művelhet most Wieland lelke?» Goethétől ez ünnepélyes feleletet kapta: «Semmi kisszerűt, semmi

* Id. h., 89. l.

méltatlant, semmit, mi életének erkölcsi nagyságával össze nem férne . . . Ily lélekerők elenyészéséről a természetben soha és semmi körülmények közt sem lehet szó. Ily pazarul soha sem bánik tőkéivel a természet. Wieland lelke természetből fogva kincs. Ehhez járul, hogy egész élete nem kevesbítette, hanem gyarapította e szép tőkét.»

Zelterhez írt másik levelében e jelentős hely fordul elő: «Működünk tovább, míg egymás előtt vagy után a világszellemtől elhívatra az aetherbe visszatérünk! Bár ne tagadná meg akkor tőlünk az örökkön Élő az új tevékenységeket, hasonlóakat azokhoz, melyekben itt már kipróbáltattunk. Ha még atyailag hozzáteszi a helyesnek és jónak, mit már itt akartunk és nyujtottunk, emlékezetét és utóérzését, akkor bizonyára annál gyorsabban bele fogunk nyúlni a világforgás küllőibe.»

Azt hiszem, mindenki, a ki idáig követett, készséggel elismeri, hogy a Faust-költemény magasabb symbolikus jelentésében nagyon töredékes és tökéletlen termék volna a második rész nélkül. Az első minden tragédia alaphangját és alapelvét foglalja magában: a véges és végtelen közötti összeütközést, a véges valóság elégtelenségét arra, hogy a titáni végtelen szellem lángoló törekvéseit megvalósítsa. Hamis hanggal végződik, semmi kiengesztelést sem nyújt. A második rész tökéletesíti, kibővíti a problémát, ki-

merítőbben terjeszkedik ki fölötte és jelzi az egyetlen megoldást, melyre képes — a faj vezeklését az igaztalanságért, mely az egyénnel történt. E megoldás nekem épen nem látszik meg nem felelőnek, mert szoros összhangban áll a modern tudomány és bölcsészet szellemével. Előttem ez látszik a fejlődés-elmélet legjobb tanának, valamint bizonyára legjobb tana a sociológiának is, mely szerint az egyén a faj javáért létezik. A természet mindig kész az előbbinek érdekeit az utóbbi érdekeinek feláldozni. Az egyszer elkövetett igaztalanságot soha sem lehet ismét jóvá tenni; de Faust a jobb és férfiasabb részt választotta, midőn elkövetett igaztalanságát nem halálával, hanem életével engesztelte ki.

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Alapította Gyulai Pál. Szerkeszti Heinrich Gusztáv.

Hazai és külföldi írók regényei és elbeszélései; versek, szin-
művek és ismeretterjesztő művek

- 1723—1725. **II. József válogatott levelei.** Fordította Supka Géza dr.
- 1726—1728. **Strindberg.** Utópiák a valóságban. (Utopier i Verkligheten). Svédből *Leffler Béla.*
- 1729—1731. **Macaulay.** William Pitt. Fordította *Kállay Béné.*
- 1732—1733. **Gibbon.** Konstantinápoly eleste 1453-ban. Fordította *Dr. Bozóky Alajos.*
- 1734—1736. **II. Edvárd király Marlowe Kristóf tragédiája.** Fordította *Dr. Rózsa Dezső.*
1737. **Franklin Benjámín.** A gazdagodás útja. Fordította *Dr. Báró Láng Mihály.*
- 1738—1741. **Kónyi Manó.** Deák Ferencznek az 1861-ik évi országgyűléstől elfogadott két fölrata.
- 1742—1745. **Márki Sándor dr.** Történet és történetírás.
- 1746—1749. **Gróf Andrássy Gyula** Bosznia okkupációjáról 1878 november 30-án, december 6-án és 14-én tartott három beszéde. Bevezette *Wertheimer Ede.*
- 1750—1751. **Gróf Andrássy Gyula.** A száműzött Rákóczi.
- 1752—1754. **Molnár Antal.** A zenetörténet szelleme. Előadás.
- 1755—1759. **I. Vilmos német császár és porosz királynak kilenczven válogatott írása.** Fordította *Supka Géza dr.*
- 1760—1762. **John L. Motley.** Nagy Péter czár. Fordította *Herkner János.*
- 1763—1764. **Angyal Dávid.** A világháború okai.
1765. **Wlassics Gyula.** A német világpolitika.
- 1766—1767. **Wekerle Sándor.** A háború gazdasági következményei.
- 1768—1769. **Gróf Andrássy Gyula.** A jó béke céljai.
- 1770—1771. **Thallóczy Lajos.** 1814—1914.
- 1772—1775. **Zangwill Izrael.** Mary Ann (Merely Mary Ann) Vigjáték négy felvonásban. Angolból ford. *Mihály József.*
- 1776—1777. **Nemes Geron Wieland** költői elbeszélése. Fordította *Pitroff Pál.*
- 1778—1779. **Prohászka Ottokár.** Az objectív idealismus.
- 1780—1784. **Goethe Faustja.** Magyarázta *Bojesen H. Hjorth,* Fordította *Csiky Gergely.*

